

Til den norske leser

Folkevisdommen sier; «Man kan nå enda leve uten venner, men aldri uten naboer». Russland og Norge er gode naboer fra lang tid tilbake. Kun den kalde krigens logikk skilte oss en stund kunstig fra hverandre med et jernteppe, av en krig uten sidestykke og ideologisk konfrontasjon.

De første fem årene etter Kirkenes deklarasjonen om samarbeid i Den euro-arktiske barentsregion (BEAR) har brakt oss utrolig mye, ikke bare har den hindret tilbakefall til frontene, men har bidratt til en gjenfødelse av en tusenårig tradisjon med godt naboskap.

En viktig rolle i dette på det regionale nivå i Barentssamarbeidet er konseptet om «Murmansk-korridoren», vedtatt av Murmansk oblast administrasjon og Finnmark fylkeskommune.

Historisk sett har «Murmansk korridoren» blitt gått opp alt fra vikingenes og pomorenes tid, farget av felles blod i årenes med kamp mot fascismen, og den har holdt ut årene med den kalde krig. Dagens tanker med «Murmansk-korridoren» har fylkesordfører i Finnmark Evy-Ann Midttun så beskrivende uttrykt som konseptet med de fire k'er; Kommunikasjon, kapital, kultur og kompetanse. I tillegg finner man i fokus i hver K - interessene fremfor alt til det enkelte menneske på begge sider av grensen.

I løpet av de 45 måneder jeg arbeidet som Russland generalkonsul i Nord-Norge, med hovedkvarter i Kirkenes, hvor jeg deltok i de fleste arrangementer innen BEAR, og således også i de russisk - norske kontaktene ble jeg dypt overbevist om potensialtet i dette samarbeidet innenfor rammene av «Regionenes Europa».

I Norge, som og i Russland er det skrevet mye om samarbeidet i BEAR og om «Murmansk-korridoren». Da denne lille boken kom ut på russisk ble det paradoksale faktum avslørt, at mange lesere, selv de erfarne og beleste fant noe som for dem var ukjent og lærerikt og har således gitt uttrykk om dette i sine brev og i samtaler.

Jeg håper at leserne av den norske boken, så godt oversatt av Birger Johnsen og utgitt med støtte av Barentssekretariatet, vil finne den både interessant og nyttig.

Jeg vil benytte anledningen til å be mange, mange nordmenn ta imot min oppriktige takk for et fruktbart samarbeid, for all mellommenneskelig forståelse og de vennskapelige følelser som har blitt vist meg under mitt opphold i det gjestfrie Norge.

Med de beste ønsker

A. Smirnov

INNHOOLD

TIL LESERNE	3
MURMANSK- KORRIDOREN	4
DET RUSSISK-NORSKE SAMARBEIDET I BARENTSREGIONEN	4
INNLEDNING	4
<i>Historiens leksjoner</i>	8
<i>Ruriks ætt</i>	9
<i>Norge etter vikingetiden</i>	13
<i>Pomorhandelen</i>	15
<i>Sovjetunionen og Norge under Den andre verdenskrig</i>	29
<i>Den kalde krigen</i>	34
<i>Gorbatsjovs initiativer i Murmansk</i>	42
<i>Russland og Norge i gjenreising</i>	48
<i>Kirkenes-erklæringen - Det muliges kunst</i>	52
<i>Fylkessamarbeidet i Den euro-arktiske Barentsregion</i>	56
NORGES FORMANNSKAP I BARENTSRÅDET OG REGIONRÅDET	60
<i>Møte mellom Barentsregionens kulturministre</i>	61
<i>Møte mellom samferdselsministrene</i>	65
<i>Møte mellom helseministrene</i>	68
<i>Miljøvernministermøtet</i>	70
<i>Andre sesjon i Barentsrådet på utenriksministernivå</i>	73
<i>50-årsfeiringen av Frigjøringen av Nord-Norge</i>	75
RUSSLANDS FORMANNSKAP I BARENTSRÅDET	78
<i>Boris Jeltsins besøk til Norge</i>	79
<i>Murmansk-korridoren - et strategisk samarbeid mellom Nord-Norge og Russland</i>	84
<i>Møte mellom Barentsrådets økonomi- og finansministre</i>	88
<i>Samferdselsministermøte</i>	92
<i>Fjerde utenriksministersesjon i Barentsrådet</i>	97
INTERNASJONALE ASPEKTER VED BARENTSSAMARBEIDET	102
<i>Sekretariater og informasjonskontorer i Barentsregionen</i>	102
<i>Nordisk Ministerråd: Nærområdeprogrammet</i>	106
<i>EU og Barentsrådet: TACIS-programmet - en europeisk "Marshall-plan"?</i>	109
<i>INTERREG BARENTS</i>	111
I STEDET FOR AVSLUTNING: PROBLEMER OG PERSPEKTIVER FOR MURMANSK-KORRIDOREN	112

"Gjennom menneskelige kontakter til gjensidig fordelaktige kontrakter"

Til leserne

I århundrenes dyp har det oppstått et godt naboforhold mellom den russiske Pomor-kysten og Nord-Norge. De har aldri hatt seriøse konflikter. Tvert imot, i vanskelige tider har naboen alltid kommet sin nabo til unnsetning. Det er kun den kalde krigen som har gjort dem til kunstige fiender.

Mikhail Gorbatsjovs Murmansk-initiativer gjorde det mulig å gjenopprette disse gode forbindelsene. Da opprettet man offisielt vennskapelige forbindelser mellom Finnmark fylke og Murmansk fylke. Utviklingen av samarbeidet tok imidlertid ikke skikkelig av før Russland ble uavhengig. Dette ble også uttrykt gjennom opprettelsen av Barentsregionen, som ligger nedfelt i Kirkenes-erklæringen av 11. januar 1993.

Det er sagt og skrevet mye om Barentssamarbeidet, spesielt på regionalt nivå. Men det har ikke blitt gjort systematiske arbeider om den russisk-norske komponenten. Den bok som her foreligger skal være med å øke forståelsen av hva "Murmansk-korridoren" er. Det viktigste er ikke det abstrakte konseptet, men de konkrete prosjekter som skjer i nordboernes navn og interesser på begge sider av grensen.

I oktober 1997 undertegnet Jurij Jevdokimov, guvernør i Murmansk fylke, og Evy-Ann Midttun, fylkesordfører i Finnmark, en avtale om videreføring av forskjellige prosjekter i "korridoren". Undertegnelsen skjedde innenfor rammene av 10-årsfeiringen av gjenopprettelsen av de vennskapelige forbindelsene. Forfatteren av denne boken har til hensikt å få leserne til å lære mer om historien, orientere seg blant dagens muligheter, problemer, særegenheter og lovmessigheter i det russisk-norske samarbeidet i Barentsregionen, som en av formene for moderne regionalisme.

Professor, dr. hist. A.A. Kiseljov

MURMANSK- KORRIDOREN

Det russisk-norske samarbeidet i Barentsregionen

Innledning

Russland og Norge er to unike verdener, hver med sine nasjonale interesser og sin egen indre logikk i utviklingen. Den historiske skjebnen til de to lands folk er i tillegg til dette tett knyttet til hverandre. Den norsk-skandinaviske Rurik-dynastiet i det Gamle Rus, pomorforbindelsen, Russlands støtte i Norges kamp for uavhengighet, hjelpen som den store humanist Fritjof Nansen organiserte til de sultende i Volga-området, de sovjetiske styrkenes frigjøring av Nord-Norge fra den tyske okkupasjonen, Norges anerkjennelse av Russlands suverenitet - alt dette er bare en liten bit av verdenshistoriens annaler om de to folkenes gode naboskap.

Den norske vitenskapsmannen K. Selnes begynner sitt arbeid med historien om de russisk-norske forbindelsene slik: "Nordmenn og russere har vært naboer i over tusen år, og mellom disse to folk og land har det ikke vært alvorlige konflikter". Alt dette har vært med og bidratt til at den 196 km lange grensen mellom våre to land, som ble fastsatt i 1826, har vært den roligste og fredeligste av Norges grenser. For Russland ble de gode forbindelsene med Norge en legemliggjørelse av det folkelige visdomsord: "En god nabo er bedre enn en fjern slektning".

Den kalde krigen førte imidlertid til at grensen ble et kunstig skille mellom "venner" og "fiender", og den ble en slags "Berlinmur". Mikhail Gorbatsjov forsøkte i sin Murmansk-tale 1. oktober 1987 å slå en bresje i denne muren. Men i likhet med mange andre av hans andre initiativer fra slutten av den romantiske etappen av perestrojkaen, ble også Murmansk-initiativet hovedsaklig "snakket" bort. De kontaktene som ble opprettholdt ble alle regulert av Sentralkomitéen, og det dreide seg hovedsaklig om idretts- og kulturkontakter med Nordkalotten samt kontakter mellom vennskapsbyer. Disse kontaktene utgjorde den eneste forbindelseskanalen

over grensen. Og selv disse “ubevæpnede” kontaktene ble ofte ansett for å være maskerte forsøk på ideologisk misjonering.

Slutten på den kalde krigen førte paradoksal nok ikke bare til en følelse av å være reddet fra undergangen (apokalypsen), men også til en gjenoppliving av nasjonalismens virus, som tidligere var frosset ned. Dette førte i sin tur til en epidemi av regionale kriser, deriblant også i det post-sovjetiske rom.

På den ene side var Norge selvfølgelig ikke likegyldig med hva som foregikk hos sin nabo i øst. Dette er også forståelig sett i lys av presidentens budskap til Føderasjonsforsamlingen (Parlamentet) “Om den nasjonale sikkerhet”, der det heter at “enhver større omveltning i Russland hadde en kraftig innvirkning på hele verden”. På den annen side hadde den historiske erfaring fortalt de norske politikerne at deres nabo i øst behøvde hjelp. Nordmennene ante en ny tendens i ombyggingen av den politiske arkitekturen i “Regionenes Europa”, og etter en runde med konsultasjoner la de frem sitt forslag til “Europas tak”.

Idéen om å opprette et samarbeid i den euro-arktiske Barentsregionen (BEAR) med innlemmelse av russiske regioner, stammer fra tidligere utenriksminister Thorvald Stoltenberg personlig. Etter et grundig forarbeid, ble idéen satt ut i livet 11. Januar 1993, da utenriksministre og representanter fra Danmark, Island, Norge, Russland, Finland, Sverige og EU-kommisjonen undertegnet Erklæringen om Samarbeid i Den euro-arktiske Barentsregion. Ved undertegnelsen av Erklæringen var det tilstede observatører fra Storbritannia, Tyskland, Canada, Polen, USA, Frankrike og Japan.

Samtidig ble protokollen om opprettelse av Regionrådet om samarbeid på fylkesplan, undertegnet av lederne i Murmansk og Arkhangelsk fylker (senere også Republikken Karelia), fylkeslederne i norske fylkene Nordland, Troms og Finnmark, lederen for Lapplands län (Finland), Norrbottens län (Sverige) samt en representant for urbefolkningene (Samerådet). Nenets autonome krets, som tidligere hadde vært en del av Arkhangelsk fylke, fikk etter et møte i Regionrådet 7. mai 1996 i Tromsø status som selvstendig medlem av Regionrådet. 15. oktober samme år ble det på et Regionrådsmøte i Rovaniemi vedtatt å oppta svenske Västerbotten og finske Oulo som observatører.

Etter at Kirkenes-erklæringen var undertegnet, ble Barentsrådet og Regionrådet ledet av Norge, som tok på seg mye av ansvaret med å utarbeide

Barentsprogrammene, som bestod av flersidige prosjekter rettet mot en sosio-økonomisk utvikling av de russiske områdene i Barentsregionen. Også Nordisk Ministerråd og EU knyttet seg denne viktige saken.

Russland tok over formannskapet etter Finland på den tredje sesjonen for regionens utenriksministre, som gikk av stabelen i Rovaniemi 10. oktober 1995. Blant mange tiltak for å bedre koordineringen av det norsk-russiske samarbeidet mellom de to lands utenriksdepartementer, ble det avtalt å utplassere representanter for russisk UD i Barentssekretariatet i Kirkenes.

Den 6. oktober 1996 overlot Russlands utenriksminister Jevgenij Primakov formannskapet i Barentsrådet til sin svenske kollega, L. Hjelm-Wallén. Han understreket at Russland hadde forsøkt å drive dette arbeidet på en ny måte, på et mest mulig praktisk plan i interessene til alle regionens deltagersubjekter.

Et Russland under omdannelse behøver prinsipielt nye fremgangsmåter for sin utenrikspolitiske doktrine, som ikke bare skal være rettet mot å legge grunnlaget for best mulig forhold for den indre utviklingen, men også for å etablere seg blant de mest siviliserte land i verden. Russland har alt som skal til: både et gigantisk intellektuelt potensiale og enorme naturressurser. Likevel er det å fø noe nytt alltid en vanskelig prosess. Gjenopprettelsen av et suverent Russland som ser på seg selv som en del av verdenssamfunnet og gjenreisningen av landets makt på grunnlag av en demokratisk markedsreformeringsprosess er av en slik målestokk at verden ikke har sett maken. Dette gjelder både problemenes omfang og den totalitære fortiden.

Som en demokratisk føderativ rettsstat med en republikansk styreform delegerer Russland, med basis i den Grunnlov som ble vedtatt etter folkeavstemning, betydelige fullmakter til sine regionale subjekter. Regionenes internasjonale og utenriksøkonomiske forbindelser koordineres i fellesskap med de statlige organer. I kraft av dette er en av de viktigste målsettingene i utenrikspolitikken å øke tilbakeleveringen av funksjonene til regionene. Som en indikator på dette tjener fenomenet når regioner som oppretter forbindelser med utenlandske naboer transformerer sin periferi fra å være en ulempe til at den blir deres fordel.

Av Russlands 89 regionale subjekter har 43 av disse felles grense mot andre land eller mot havet. Ved å utvikle grensesamarbeidet er Russland i stand til å løse komplekse sosio-økonomiske problemer i store områder, og samtidig legge grunnlaget for et "belte" av godt naboskap. Med hensyn til den åpenbare viktighet som dette

problemet har for de nasjonale interessene, er grensesamarbeid i ferd med å få en nøkkelrolle i Russlands utenrikspolitiske doktrine, og har like stor betydning som de internasjonale relasjoner. Og nettopp derfor har Russland så energisk støttet Norges initiativ i opprettelsen av Barentssamarbeidet.

Som tidligere bemerket, har dette problemet blitt spesielt aktuelt på den russisk-norske grensen. Nettopp her stod man, for å bruke et billedlig uttrykk, "med pistolene mot hverandres tinner". To krigsmaskiner stod opp mot hverandre, og disse var ikke i stand til bare å ødelegge hverandre hundrevis av ganger, men også skape en global katastrofe. Desto viktigere ble da resultatene av president Boris Jeltsins statsbesøk til Oslo i mars 1996. Undertegnelsen av Erklæringen om de grunnleggende forbindelser mellom Norge og Russland har ført de bilaterale forbindelsene ut på en kvalitativt høyere etappe i det gode naboskapet og partnerskapet, med basis i den historiske og geografiske nærhet som de to folk har til hverandre.

Murmansk fylke og Finnmark fylke er direkte naboer. Disse to fylkenes ledere har, med grunnlag i den vedtatte Erklæring og i den erfaring som er opparbeidet gjennom Barentssamarbeidet, lagt kursen mot en dynamisering av det såkalte "Murmansk-korridor"-konseptet. Dette konseptet vurderes først og fremst som realiseringen av gigantiske muligheter som er til fordel for begge parter. Utviklingen av kommunikasjoner, investeringene i industri og miljøprosjekter, den videre utvikling av kontakter innen det sosiale området samt blant urfolkene - alt dette kan tjene som en skjematisk fremstilling av kjernen i denne "korridoren".

Historiens leksjoner

*

Politikken, og politikere, er for alltid dømt til å måtte ta lærdom av historien. Dette aksiomet ble glemt under sovjettiden, noe som førte til at forholdene mellom våre to land gjennomgikk alvorlige prøvelser. De ideologiserte sjablonenes prokustesseng berørte også selve beskrivelsen av de historiske forbindelsene med Norge, som man i mangt kan si lider av en egenartet type av sykdommen AIDS - *Acquired Information Defect Syndrom*. Demokratiseringen av det russiske samfunnet og åpningen av arkiver - bl.a. av arkivene i kommunistpartiets Sentralkomité - får oss til å se mange av tingene (men ikke alle) i et nytt lys.

I denne sammenheng kan man si seg helt enig med den kjente norske forskeren professor Einar Niemi, som arbeider ved Universitetet i Tromsø. Han har i sin historie over de to land og de norsk-russiske forbindelser satt opp følgende seks perioder¹:

1. 9. århundre - slutten av 12. århundre	Frie stater
2. 13. århundre - slutten av 15. århundre	Desintegrasjon
3. 16. århundre - 19. århundre	Oppbygging av statene
4. 19. århundre - 1940	Dannelsen av nasjonene
5. 1940 - 1945	Annen Verdenskrig
6. 1945 - 1980	Den kalde krigen

Jeg skal ikke her prøve å gi en full historisk fremstilling, ettersom hovedformålet med denne boken er å beskrive perioden som kommer etter de ovennevnte - nemlig den syvende. Men jeg tror likevel leseren kan ha interesse av å rette oppmerksomheten mot noen av disse sidene i historien.

La oss i den anledning minnes N.M. Karamzins² ord, som i forordet til sitt store verk "Den russiske stats historie" uttalte følgende: "Historien er, i en viss betydning, folkenes hellige bok...".

¹ Fra "Den menneskelige dimensjon i Nordområdene", s. 11-22.

² Kjent russisk historiker (1789-1854)

Ruriks ætt

Tusenårene legger et slør over hemmelighetene rundt våre første forbindelser. Dersom man kaster et blikk på de gulnede ark i krønikene, og setter seg inn i arbeidene til russiske og norske historikere og diplomater samt de siste arbeidene til samfunnsvitere og forfattere, vil det norsk-skandinaviske Rurik-dynastiet i det gamle Rus vekke betydelig interesse.

Under sovjettiden ble den såkalte “normanner-teorien” utsatt for skarp kritikk, noe som skyldtes manglende etterrettelighet ved historieforskningen. De som hellet til denne teorien regnet normannerne (varjagene) som grunnleggerne av staten i det gamle Rus³. Det ble til og med reist tvil omkring ektheten av den allrussiske krøniken “Fortellinger fra de tidlige år”, som ble nedtegnet i begynnelsen av det 12. århundre i Kiev av den første russiske krønikeforfatter Nestor. I denne krøniken gis det en fremstilling av hvordan Novgorod- og krivitsjlaverne samt stammene vesene og tsjudene sendte utsendinger for å tilkalle vikingen Rurik og hans brødre for å styre over seg.

Det er karakteristisk at en av kritikerne av denne teorien, den kjente Nord-Europa-forskeren V.V. Pokhlebkina, i sitt verk “Utenrikspolitikk i Rus, Russland og Sovjetunionen gjennom 1000 år i navn, årstall og fakta” egentlig bekrefter denne teorien, selv om han ikke henviser til den konkret.

Han bemerker at det virkelig *var* slik at Rurik (*eg. Rørik - som betyr “den som er kjent, æret”*) i 859 grunnla en fyrsteresidens ved Ladoga. Etter at han hadde erobret området mellom Volkhov-elven og Ilmen-sjøen, ble hovedstaden i 862 flyttet til Store Novgorod (*norrønt navn - Holmgard*). På denne tiden foregikk en samling av de finskspråklige stammene tsjudene, vesene og merene og de slaviske stammene slovene og kirvitsjene, til én enhetlig stat, som av nordmennene ble kalt Gardarike (“*landet av byer*”). Statens territorium falt sammen med bebyggelsesområdene til disse stammene, som lå rundt de fem sjøene Ladoga, Onega, Kvitesjøen, Ilmen-sjøen og Tsjudo-sjøen.

Langs elven Volkhovs bredder begynte to store handelsveier å krysse hverandre: den fra landene ved det Kaspiske hav til Østersjøen, og veien “fra vikingene til grekerne”, som også nordmennene brukte flittig.

I 860 ble Kiev (*norrønt - Kjonungard*) hærtatt av styrker som kom langs Dnjepr, og som ble ledet av Askold og Dir. Her opprettet de sitt eget fyrstedømme. I 866 forsøkte Askold å innta Konstantinopel, noe han ikke lyktes i.

Etter Ruriks død flyttet fyrst Oleg (*eg. Helge - den hellige*) hovedstaden til Kiev, og forente Kiev og Novgorod i ett Rus. Han fortsatte å styre i Novgorod til 882, og innførte deretter en skatt, som innebar at Novgorod-borgerne måtte betale 300 *grivna*⁴ i året. Denne skatten måtte de betale helt til år 1054 (mir delja). I 907 ble det sendt et felttog til Bysants, og byens keisere Leo 6. den Vise og Aleksander måtte betale Rus en avgift på 24.000 grivna.

Storfyrste Igor (*av Ivar - ivrig*) Rurikovitsj (sønn av Rurik), som regjerte i perioden 912-945, inngikk fred med *petsjenegene* i år 915, og led nederlag overfor Bysants, selv om han i 945 inngikk en avtale med denne staten om fred, vennskap og handel.

Sønn av Igor Rurikovitsj og fyrstinne Olga (*Helga*) var den første av de russiske fyrstene som fikk et rent slavisk navn - Svjatoslav (945-972). Det er verdt å bemerke at dette navnet er sammensatt av navnene (oversatt til russisk) til de to første skandinaviske fyrstene. Denne slaviske "oppfinnelsen" fikk senere en svært stor utbredelse.

Etter at storfyrste Jaropolk 1 (972-980) døde, oppstod det indre splid mellom varjagene. Seirende ut av denne striden gikk Ruriks direkte barnebarn Vladimir 1 (980-1015), som i følge folkelegenden ble kalt Vladimir den Røde Sol. I 977 flyktet han til Norge, der han samlet en hird på tusen mann, som hjalp ham til å ta Kiev og overta tronen. Den viktigste begivenheten under hans styre var kristningen av Rus i 988 (V. Pokhlebin⁵ bekrefter at dette skjedde i bytte mot ekteskap - forøvrig hans femte - med prinsesse Anna av Bysants). Vladimir 1 hadde over 300 koner og offisielle konkubiner, av dem var bare fem lovlige, og i tillegg 12 lovmessige barn. Hans tronarving Svjatopolk 1 (1015 - 1019) startet sin regjeringstid med å drepe tre av brødrene: Svjatoslav, Boris og Gleb (hvorav de to sistnevnte ble kanoniserte. En kirke like ved den russisk-norske grensen bærer deres navn). I 1019 ble Svjatopolk 1 den Fordømte likevel fjernet av en annen bror - Jaroslav den Vise (1015 - 1054), som var gift med Inga Olavsdotter, datter av norskekongen Olav 1. Hans eldste datter

³ Bolsjaja Sovjetskaja Entsiklopedija, 18. bind, s. 131

⁴ *grivna* - gml. ett-punds sølvmynt

Jelisaveta (Ellisiv) ble gift med Harald Hardråde, “den siste viking” på den norske tronen (drept i slaget ved York i 1066).

Rurik-dynastiets undergang er et interessant kapittel. Vladimir Monomakh (1113-1125), sønnesønn av Jaroslav den Vise og den bysantiske keiser Konstantin 9 Monomakh, ble faktisk den første enehersker i russisk historie. Etter hans død besluttet Fyrsterådet, etter å ha sett at Rurik-ætten vokste og at deres indre strid om tronen kunne føre til krig, å velge storfyrste utelukkende fra Monomakh-slekten, dvs. direkte etterkommere etter Vladimir Monomakh. Slik befestet det nye dynastiet (halvt skandinavisk, halvt engelsk-bysantisk) i år 1125 sin stilling på Kievs storfyrstetrone, selv om det undertiden blandet seg inn en og annen fra Ruriks ætt (den siste tsar fra Ruriks ætt var Fjodor Ivanovitsj, hvis regjeringstid strakte seg fra 1584-1598).

Den mongolsk-tatarske invasjon svekket Rus, og de nordvestlige regionene ble etterhvert fristende for korsfarerne. Sønn av Jaroslav 2 - Aleksander Nevskij - knuste i 1242 hæren til korsfarerne fra Livon-ordenen i et slag på den islagte Tsjudo-sjøen. For å styrke forbindelsene med Norden førte han forhandlinger med den norske kongen Håkon 4. om et dynastiektenskap mellom sin egen sønn Vasilij og den norske prinsessen Kristina. Det kom ingenting ut av en slik dynastiforening, men Aleksander Nevskij lykkes i 1251 å inngå en avtale om godt naboskap mellom Rus og Norge⁶. Avtalen var begynnelsen på stabile forbindelser mellom de to nabostatene, og innebar bl.a. at både nordmenn og novgorodere kunne kreve inn skatter fra samene i Finnmark og på Kola-halvøya (innkrevingen fortsatte helt frem til begynnelsen av det 17. århundret). I vilkårene for den videre utviklingen av de handelspolitiske forbindelsene med Norge ble den andre avtalen om fred, grenser og handel i Zavolotsje og Lappland underskrevet i 1326, og den fastsatte *de facto* grensene i Pasvikdalen.

Tsar Ivan 3. (1462 - 1505) likviderte i 1478 Novgorods spesielle politiske system, som for noen generasjoner hadde vært det mest vellykkede demokratiske eksperiment i det gamle Rus. Moskva ville ikke benytte seg av den veien mot Vest som novgoroderne hadde skapt. Ivan 4. den Grusomme (1533 - 1584) og hans etterkommere kompenserte dette ved å utvikle handelen med Østen og Sentral-Europa, gjennom Polen og Østerrike videre sørover til Italia. Samtidig ble nordpassasjen utviklet, fra byen Arkhangelsk (grunnlagt 1584) til England og Holland,

⁶ I.P. Sjaskolskij: Aleksander Nevskijs utsending til Norge. - Historiske spørsmål, 1945, nr. 4, s. 112-116)

og diplomatiske forbindelser med disse statene ble etablert i henholdsvis 1557 og 1614. Denne passasjen gikk langs norskekysten (selve navnet Norge - *nordvegr* - betyr direkte oversatt *nordveien*).

*

Norge etter vikingetiden

I europeisk historisk sammenheng er forskerne enige om at vikingtoktene (vikingene bestod av tre broderfolk: dansker, nordmenn og svensker) var den siste etappen i de germanske invasjonene, og den andre bølgen av barbarenes ekspansjon i Europa.

Den første bølgen var de store folkevandringene i perioden 4. - 7. århundre, som førte at nye stater ble dannet i vest. Den andre bølgen er vikingtoktene (slutten av det 8.-begynnelsen av det 11. århundre), som også skapte nye nasjoner: det ble dannet vikingekongedømmer og de første statene i selve Skandinavia ble opprettet. På samme måte som germanerne, begynte også skandinaverne ved slutten av vikingetiden å interessere seg for europeisk kultur, og hedningetro ble byttet ut med kristendom (i 1995 feiret Norge 1000-årsjubileum for innføringen av kristendommen) og kom etterhvert inn i en mer føydal utvikling (med sine egne særtrekk)⁷.

Etter vikingepoken gjennomgikk Norge flere borgerkriger, som førte til at det norske monarkiet ble styrket, og i 1247 inngikk kongetronen en prinsipiell overenskomst med Kirken om at monarkiet skulle gå i arv. Det 13. århundre gikk inn i Norgeshistorien som "oppblomstringsepoken", og nettopp på denne tiden var landet på sitt største: underlagt Norge var Island (med Grønland), Shetlandsøyene og Orknøyene samt Jämtland og Härjedalen på grensen mot Sverige. Storhetstiden varte imidlertid ikke lenge. På midten av 1300-tallet tok den fryktelige byllepesten livet av halve Norges befolkning. Svartedauens herjinger innebar en reell fare for at Norge måtte underkaste seg sine mektigere naboer.

Hvis unionen mellom Norge og Sverige, som ble inngått i 1319, var av en mer personlig karakter (begge statene beholdt selvstyre, og bare monarken var felles) så var unionen med Danmark i 1380 en nødvendighet. I 1397, i den svenske byen Kalmar, opprettet Danmark, Norge (med Island) og Sverige (med Finland) en union under dansk overherredømme. Kong Hans Danske (1483-1513) fordelte landenes rolle slik: "Det smørrike Norge skal fø meg, det rike Sverige skal kle meg og det krigerske Danmark skal forvare meg".

⁷ A. Kan: Norges historie, s. 110-111.

Formelt sett eksisterte denne trippelunionen frem til 1523, da svenskene valgte Gustav 1. Wasa som sin konge, og dermed kunne tre ut av unionen. Norge, som var svakere enn Sverige, greide ikke beholde sin uavhengighet. I perioden frem til 1536 beholdt landet sin regjering, men ble deretter helt underordnet den danske konge, og denne underkastelse varte helt frem til 1814. I kraft av dette kan man si at de diplomatiske forbindelsene mellom Moskva-staten og Danmark, som ble opprettet 8. november 1493, også angikk Norge. De første diplomatiske representasjoner ble åpnet i henholdsvis Moskva (1672) og København (1700; en dansk handelsrepresentasjon ble åpnet i Russland i 1627)⁸. I annen halvdel av det 16. århundre foregikk det en kirkereform i Norge, under dansk innflytelse. Katolisismen måtte vike plassen for den "enkle kirke" - lutheranismen, som var med å danne en kapitalisering og en demokratisering av samfunnet.

På 1600-tallet ble de dansk-svenske motsetningene tilspisset, bl.a. om kontrollen over Nord-Norge. Norge ble trukket med i en rekke utmattende kriger, og bare i løpet av perioden 1610-1660 var den dansk-norske stat med i fem kriger. Unionen gikk tapende ut av disse, og dette førte med seg opprettelsen av det absolutte monarki og gjennomføring av en rekke reformer.

Annen halvdel av 1600-tallet og hele 1700-tallet ble en periode preget av relativt rask utvikling for Norge. Dette skyldtes ikke så mye innenriksmarkedet som de tette økonomiske forbindelsene med i første rekke Nederland og Storbritannia, der nye produksjonsforhold var i ferd med å utvikles.

Under Napoleonskrigene var den dansk-norske kong Fredrik 6 helt og fullt på Napoleons side. Napoleons nederlag var en avgjørende faktor for Norges skjebne. Etter Kiel-traktaten i 1814, som på forhånd var godkjent av Russland, avstod den danske kongen Norge til Sverige, som hadde deltatt i koalisjonen mot Napoleon. Napoleons marskalk Jean-Baptiste Bernadotte, som i 1810 ble valgt som svensk kronprins, tok navnet Karl Johan, og gav uttrykk overfor Russland at han ikke ville kjempe for Finland dersom han fikk Norge⁹. Nyheten om at Norge hadde blitt underlagt den svenske kronen ble møtt med opprør av praktisk talt alle nordmenn, som støttet idéen om folkesuverenitet, en idé som hadde vokst frem som følge av Opplysningstiden og den franske revolusjon.

⁸ V.P., s. 232-233.

⁹ G. Nørregård: *Freden i Kiel*, København 1954.

I Norge kom det til oppstand, og Frederik 6.s nevø og stattholder i Norge, arveprins Kristian Frederik, kunne utnytte denne situasjonen, og 17. mai 1814 ble han valgt til Norges nye konge. Samme dag ble Europas mest demokratiske Konstitusjon vedtatt, som den dag i dag fungerer som Norges grunnlov (selvsagt med endringer).

En slik utvikling ville Sverige ikke være med på, og til tross for meglingsforsøk fra bl.a. russisk side, kom det til strid i juli 1814, som skulle vise seg å bli den siste skandinaviske krig, og den siste krig i Sveriges historie. Etter noen uker ble likevel Moss-konvensjonen vedtatt. Denne innebar at begge statene gikk inn i union, men at Norge fikk beholde de viktigste delene av sin nye grunnlov. I oktober 1814 valgte det norske Storting den aldrende svenskekongen Karl 13 til ny konge av Norge (der han fikk navnet Karl 2).

Unionsproblematikken var en permanent irritasjonsfaktor i forholdet mellom de to land, inntil den ble oppløst av Stortinget den 7. juni 1905. Etter folkeavstemningen 18. november samme år ble en dansk prins fra Glücksburg-dynastiet valgt til ny konge, og han tok navnet Håkon 7. Etter at hans sønn Olav 5 døde i 1991 (satt på tronen fra 1957), er det i dag Harald 5 som er konge i Norge. Russland hadde lagt ned en god del anstrengelser for at Norge skulle få sin uavhengighet, og var den første stat som anerkjente Norge som suveren stat, og i oktober 1905 ble det opprettet diplomatiske forbindelser mellom de to land.

Norge var i sin tur det første land til å anerkjenne Russlands suverenitet i 1991.

*

Pomorhandelen

Betegnelsen *pomor* ble brukt om etterkommere etter de gamle russiske bosetterne rundt Novgorod som fra det 12. til 18. århundre slo seg ned i de sør-vestlige og sør-østlige delene av Kvitesjø-kysten. Betegnelsen ble av og til også brukt om folkene som levde ved Kvitesjøens nordlige kyster og ved Barentshavet. Den

opprinnelige befolkningen i disse områdene var kareler, komier og samer, som mot 1600-tallet delvis hadde assimilert seg med de russiske bosetningene¹⁰.

Handelsforbindelsene mellom det russiske nord og Hålogaland (den gamle benevnelsen på Nord-Norge) går helt tilbake til de tider som besynges av skaldene i deres dikt og sagaer. I slutten av det 9. århundre skrev den engelske kong Alfred ned historien om den norske hersker Ottar, som sa at hans største rikdomskilde var skattene som finnene (samene) betalte samt handelsrutene til Kvitesjøen, til Bjarmeland. Det er åpenbart at det virkelige Bjarmeland lå ved de nedre deler av Nord-Dvina (med de kjente handelsbosettingene i Kholmogory), og den siste reise dit ble foretatt i 1222¹¹.

Historiske dokumenter kan stadfeste at det fra midten av 1500-tallet ble arrangert store handelsmarkeder - de såkalte "lappemarkedene". Her møttes russere, nordmenn, samer, finner og svensker, og av og til også kjøpmenn som kom sjøveien fra England og Holland.

Den engelske sjøfarer R. Chancellor forsøkte i 1533 å finne en nordlig sjøvei til Kina, men måtte på grunn av dårlig vær søke ly ved Dvinas utløp. Holmogorene sendte ham til tsaren, Ivan 4, som ble begeistret over møtet med kapteinen, og senere gav engelske kjøpmenn spesialsertifikat for å drive tollfri handel med holmogorene.

Den viktigste forutsetningen for dette ble den økte utnyttningen av ressursene ved nordkysten (Murmansk-kysten) av Kola-halvøya. Kontreadmiral A. Sidensner skriver at Murmansk-kysten er kyststrekningen som strekker seg fra Svjatyj Nos til norskegrensen. Pomorene på sin side deler denne linjen inn i *den russiske kyst* - fra Svjatyj Nos til Kola, og i *Murman* - fra Kola til grenseelven Vorjama. Ved Murman-kysten ble de første faste russiske bosettingene grunnlagt: Petsjenga (1533), Kegor (Tsyp-Navolok) og Kola (fra 1565), som i 1582 ble det administrative sentrum i Murman¹².

En viktig rolle i dette spilte klosterkoloniseringen av de russiske nordområdene, som ble påbegynt etter åndelig påvirkning fra Sergij Radonezjskij. Samtidig med kristningen av samene tok klostrene - i fraværet av føydale forhold etter klassisk modell og i perioden før klosterbesittelsene ble sekularisert av Katarina 2 - på seg funksjoner som er karakteristiske for bysamfunn og store føydale gårdsbruk. De

¹⁰ BSE, bind 20, s. 346.

¹¹ K.F. Tiander: Skandinavenes reiser til Kvitesjøen, St. Petersburg, 1905.

samlet seg betydelig innflytelse på sine hender, bl.a. administrativ innflytelse for hele Pomor-regionen: Solovetskij-øyene i den vestlige del, Mikhailo-Arkhangel'sk og Antoniev Sij'skij i nedre Dvina-region og Trifon-Petsjenga på Kola-halvøya¹³.

Til tross for den store avstanden til København, vakte den økende russiske innflytelsen på Kola en viss bekymring i den dansk-norske stat (såvel som i Sverige, som i 1589 ødela byen Kandalaksja og klosteret i Petsjenga, men uten å klare å ta Kola). Som svartiltak fikk den nordnorske grensebyen Vardøhus (oversatt: *vakthus*; av russerne ble den kalt *Vargav*) i 1571 egen stattholder (som tidligere satt i Bergen). Dette var likevel bare med på å utvikle handelsforbindelsene, hvor Vardø etterhvert ble et senter.

Russerne fraktet i sine *lodjer* og *kotsjer* forskjellige varer til Vardø og andre steder rundt Varanger-fjorden (Varjag-bukten). Mel, korn, trevarer, tauverk, klinker, skinn, seilduksstoff, forskjellige dagligvarer, smykker og til og med delikatesser, var populære varer som ble byttet med nordmennene mot skinnvarer, tepper, tøy og kolonialvarer.

Etterhvert som denne handelsveien ble mer intensiv, ble den tatt under kontroll av den danske regjering, på samme måte som de hadde gjort med Østersjøundet. Fra midten av 1580-årene måtte alle utenlandske skip som gikk langs norskekysten forbi Vardø og til Russland, betale avgift.

Og danskene nøyde seg ikke med det. De brukte retten til innkrevning av skatt på Kola, etter de norsk-russiske avtalene fra 1251 og 1326, som grunnlag for territoriale krav. Den russiske regjeringen avviste de danske kravene. I 1602 opphørte denne skatteinnkrevningen sin 400-årige eksistens, og konflikten rant ut i sanden¹⁴.

Det er viktig å legge merke til at nettopp i disse årene forsøkte den nederlandske sjøfarer Willem Barents gjennom sine tre ekspedisjoner å finne en ny sjøvei til Stillehavet. Under disse ekspedisjonene gjorde han flere oppdagelser, og gav blant annet sitt navn til Barentshavet. Under sin siste ekspedisjon i 1596, som hadde Vardø som utgangspunkt, oppdaget han Bjørnøya og Spitsbergen (russiske betegnelser - Grumant og Sjein), men etter at skipet hans hadde forlatt Novaja Semlja, ble det sittende fast i isen. Under den harde overvintringen omkom Barents og to av besetningen, og de ble begravet på Novaja Semlja.

¹² A. Sidensner: Opplysninger om Murmansk-kysten, St. Petersburg, 1897, s. 33.

¹³ Ottar, s. 12

I den dansk-norske stat var all handel monopolisert, først av Bergen, og senere - etter en kort liberaliseringsperiode - av København. På grunn av dette ble pomorhandelen formelt sett regnet som ulovlig. Dette var grunnen til at stattholderen i Øst-Finnmark i 1680 klaget over at russerne driver “utstrakt handelsvirksomhet” i Varanger¹⁵.

Dette faktum kan også brukes som grunnlag for en annen tese. Mange kilder regner nemlig perioden rundt Den Store Nordiske Krig (1700-1721) som begynnelsen på pomorhandelen. I denne krigen led Sverige nederlag for Russland og dets allierte, blant dem Danmark (det var karakteristisk at en svensk eskadron i 1701 forsøkte å innta Arkhangelsk under dekke av å være handelsskip)¹⁶.

På denne måten kan man slå fast at pomorhandelen, som russisk byttehandel i Nord-Norge, begynte minst 20-30 år tidligere enn først antatt.

Tatt i betraktning de relativt gode forbindelsene mellom de to statene i andre halvdel av 1700-tallet bar man over med pomorhandelen, og i 1789 ble den offisielt legalisert. Som følge av dette ble handelssteder i Troms og Finnmark som en slags prøvofelter for den frie handel.

Lignende skritt ble tatt også på russisk side. Under blokaden som Napoleon opprettet i 1806, og som den dansk-norske stat sluttet seg til, gjennomlevde Norge magre år.¹⁷

Gjennom et dekret fra Aleksander 1 av 22. november 1807 fikk militærguvernøren i Arkhangelsk, M.P. Dezin, tillatelse til å selge korn til Norge. Dette ble det eneste unntaket fra forbudet fra 1806 om utførsel av russisk korn. Det var betegnende for situasjonen når engelskmennene sommeren 1809 (etter å ha ødelagt Murman) brøt forbindelsen med Arkhangelsk og kuttet tilførselen av russisk korn, noe som førte til at regjeringskommissjonen ble sammenkalt til et dramatisk møte, siden landet var truet av oppstand.¹⁸

Etter at Norge vedtok sin nye Konstitusjon i 1814 opplevde pomorhandelen en betydelig økning. En viktig rolle i dette spilte også Aleksander 1s beslutning i 1810 om å åpne et russisk generalkonsulat i Norge.

¹⁴ Oversikt over Sovjetunionens historie, slutten av 15. - begynnelsen av det 17. århundre. Moskva, 1955, s. 652)

¹⁵ Ottar, s. 16

¹⁶ BSE, bind 23, s. 122

¹⁷ Worm-Müller: Norge gjennom nødsårene (1807-1810). Christiania, 1918.

¹⁸ A.S. Kan: Norges historie, s. 248)

Til Nord-Norge økte innførselen av rug, hvete og havre (både korn og mel) og av tømmer, lys, hamp, tauverk, seilduksstoff og salt. Fra Norge kom fisk, som ble sendt inn til Russlands indre regioner (forbruket økte p.g.a. kirkens faster), og skinn av rev og oter. Selv om denne handelen utgjorde en beskjeden del av Norges totale handel (import - 5%, eksport - 6%), kan man vanskelig overvurdere betydningen den hadde for de nordligste områdene.¹⁹

Handelen over Østersjøen og Kvitesjøen var fundert på avtaler som Sverige-Norge og Russland hadde inngått i 1817, 1828 og 1834. Avtalen fra 1817 tillot russerne å drive fri handel i Nord-Norge i én av sommermånedene (denne ble kalt *makketiden*, da det var umulig å tørke fisk, og det bare var pomorene som kunne få solgt fisken, som de saltet på stedet). Norge hadde rett til å føre ut 25.000 *mark*²⁰ korn, og det skulle betales toll for bare 5.000 mark. Dessuten halverte Russland innførselsavgiften for norsk hvalfett.

Likevel var de norske kjøpmennene misfornøyd med avtalen, ettersom avgiftene for fisk ikke ble redusert. Norge fikk mer vesentlige preferanser gjennom traktaten i 1828. Men på denne tiden ønsket Stortinget rett og slett å stenge pomorhandelen, og dette som var i strid med interessene i Nord-Norge. Denne holdningen var særlig utbredt blant mellommenn i Sør-Norge, som ville etablere muligheter for å tjene penger. Som resultat av dette oppstod det til og med uenighet mellom Norge og Sverige, siden Sverige, ved å gi etter for Russlands interesser i pomorhandelen, kunne opprettholde sine egne interesser i handelen med Finland (som ble en del av det russiske imperiet i 1809).

Etter den russiske fiskeriloven fra 1830 hadde russerne rett til et begrenset fiske langs Finnmarkskysten, samtidig som norske fiskere ikke hadde slik rett. Russiske myndigheter satte likevel ikke en stopper for norsk fiske, av frykt for at dette ville føre til krav om revurdering av handelsavtalen fra 1838, noe som utvilsomt ville ha fått følger for det russiske fisket langs norskekysten.

Den hurtige økningen i fangstvolumene i Nord-Norge var med og bidro til at "makketiden" etter 1840 stadig ble utvidet til den nådde sitt høydepunkt i 1874, da denne perioden varte fra 15. juni til 31. september. Fra 1863 ble det tillatt å føre ut saltet fisk, og fra 1882 også tørket fisk.

¹⁹ Skandinavisk samling. Tallin, 1956, 1. Utgave, s. 226-236)

²⁰ *Mark*: 1 mark var 8 *pud* (ca. 131 kg)

Utviklingen av handelen bidro til en modernisering av pomorfartøyene: de gamle *lodjene*, *ransjinene* og *kotsjene* måtte vike plassen for skonnerter og galeaser, enten ved oppkjøp av fartøyer hos nordmennene, eller ved at norsk skipsbyggingskompetanse ble overført til verftene ved Kvitesjøen.

Antall anløp av pomorfartøy til havner i Troms og Finnmark forandret seg stadig. I 1840-årene lå antall årlige anløp på 300-350, i 1870-1890-årene 250-350, i 1898 rundt 300 og i 1913 over 200. Tendensen til en reduksjon i antall anløp uttrykker ikke tendensen til økningen av handelsvolumene før 1870-årene, ettersom fartøyenes gjennomsnittlige tonnasje var blitt større, og samtidig som det var en økning i antall norske anløp.

I boken “Nyheter fra Det Russiske Geografiske Selskap”, som ble utgitt i 1891, ble det publisert en artikkel skrevet av den russiske konsulen i Hammerfest, D.N. Ostrovskij, under tittelen “Omriss av den russiske handels- og industrivirksomheten ved Nordhavets kyster”²¹. Han bemerker her at handelen med Norge “innehar en fremtredende plass i det økonomiske liv ved Arkhangelsk-kysten”. Volumene økte drastisk, spesielt etter at Russland hadde mistet innflytelse ved Svartehavet som følge av Krim-krigen (1853-56). Mens den totale verdien på varer som ble ført ut av Arkhangelsk med pomor-fartøy i 1854 utgjorde 161.870 rubler, var den i 1889 oppe i hele 767.630 rubler. Samme år ble det ført ut varer fra Norge av en verdi på 713.425 rubler²².

Pomorhandelen ble sett på med velvilje på begge sider av grensen, både blant vanlig folk og blant mange ledende skikkelser. T. T. Fjeldsted, som var guvernør i Finnmark, skrev i 1775 at denne handelen “er så betydningsfull - og jeg våger å påstå - så nødvendig, at man heller må oppmuntre den, i stedet for å holde den nede”. En norsk vitenskapsmann skrev etter en reise til Finnmark rundt 1880 følgende: “Vanlig folk setter stor pris på denne handelen, og utviser stor innsats og iver i fisket, mens man ennå kan selge til russerne”²³.

Når det gjelder vurderingen fra russisk side, sier de mange handelskontaktene mellom nordlendinger og pomorer sitt om fordelene og populariteten ved denne handelen.

²¹ Bind 27, 4. Utgave, s. 249-276

²² S. 255

²³ Ottar, s. 20

I Norge var det først og fremst kjøpmenn fra sør som stod frem som motstandere av pomorhandelen. De kjøpte opp fisk i nord, og betraktet russerne kun som konkurrenter som var med på å senke prisene. Sine kolleger fra nord bebreidet de for at de “selger seg til en fremmed nasjon for en håndfull skitne mynter”²⁴. Tatt i betraktning av at kjøpmennenes holdning delvis ble støttet av embetsmennene, ble det opprettet en spesiell regjeringskommisjon. I 1897 fremla denne kommisjonen et forslag til ny handelslov, der russerne skulle få kjøpe fisk bare i “makketiden”.

Dette lovprosjektet, sammen med spørsmålet rundt hvalfangstflåten, ble ved inngangen til det nye århundret en dominerende politisk idé i Norge. Og mye av fremgangen som Arbeiderpartiet hadde ved Stortingsvalget i 1903, kan forklares med at det støttet nordlendingene, som jo for første gang ble valgt inn på Tinget. Loven ble likevel vedtatt i 1907, men pomorene fikk kjøpe fisk både i makketiden og via norske oppkjøpere.

I tillegg til alt det positive var pomorhandelen også gjenstand for gjensidig mistenksomhet. Nordmennene så med bekymring på den “russiske fare”: mon tro om ikke russerne ville bruke pomorhandelen for å styrke sin innflytelse i Nord-Norge, og kanskje også overta noen av de isfrie havnene?

Den første som gav uttrykk for denne tanken overfor nordmennene, var den skotske reisende S. Laing i sin bok “Dagbok fra opphold i Norge i 1834, 1835 og 1836”. Lignende tanker hadde den britiske visekonsulen i Hammerfest, D. R. Crowe lagt frem i sine rapporter til britisk UD²⁵ (Crowe ble i 1844 generalkonsul i Christiania). Crowe ble trodd av den daværende utenriksministeren, lord Palmerston, siden Crowe hadde bodd i Finnmark i 18 år, og hadde vokst opp og fått sin oppdragelse i Russland, hos en onkel som var admiral²⁶. England og Frankrike var ikke upåvirket av denne rapporten da de i november 1855 skrev under en traktat med den svensk-norske stat om at den ikke skulle gi fra seg en bit jord til Russland.²⁷

Undertegnelsen av dette dokumentet ble av Russland oppfattet som en ydmykende og ubegrunnet mangel på tillit. Den svenske historikeren S. F. Palmstierna fikk i 1920-årene tilgang til alle russiske arkiver fra den tiden, men fant ingen planer

²⁴ Ottar, s. 22

²⁵ fra Crowe til Palmerston, 7. juni 1836, Public Record Office FO 73/167

²⁶ “Noen ord om folkene og landet Pomor”, J.P. Nilsen “Russland og Norge: Sammen i nord”. Arkhangelsk, 1195, s. 81)

²⁷ Barentsregionen. Det Kgl. Utenriksdepartement, 1/93 - april 1993, s. 61

som bekreftet at russerne hadde hatt planer om å okkupere de norske isfrie havnene i nord.²⁸

Etter Russlands nederlag i Krim-krigen i 1853-56 var det stadig flere diplomater, embetsmenn og militære som kastet sine blikk mot nord.

Da den russiske generalkonsulen i Christiania, Mekhelin, i 1858 besøkte grenseområdene nordpå, ble han rystet over den slående forskjellen mellom det yrende livet i Finnmark og den noe forlatte Murmansk-kysten. For å fremskynde den økonomiske utviklingen av Kola-halvøya la han frem et offisielt forslag om å opprette en koloni av fastboende russere der, og disse skulle støttes av den russiske regjering. Dette forslaget ble utviklet videre av Arkhangelsk-guvernøren, som i tillegg søkte om at norske emigranter skulle få bosette seg der under gunstige vilkår (det ble ikke lagt frem noe forslag om at de russiske bosetterne skulle få noen spesielle fordeler).

Det er karakteristisk at det nettopp var norske familier som var de første til å søke om bosettingstillatelse. Deres ønsker ble innfridd, under den forutsetning at de tok russisk statsborgerskap. Antallet norske (og finske) nybyggere økte hvert år, og kom i 1865 opp i 175.²⁹

Denne politikken fremkalte hos nasjonalt innstilte russere en følelse av en “norsk fare” for at Murmansk-kysten skulle bli en forlengelse av Norge. Den velstående sibirske kjøpmannen M. Sidorov stod i sin bok “Russlands nordområder” (1870) frem som en motstander av nordmennenes fiske og fangst ved pomor-kysten, og av pomorhandelen i det hele.

I 1881 ble N. Baranov utnevnt som ny guvernør i Arkhangelsk. Han var en tilhenger av en hard linje i forholdet til nordmennene, og sendte kanonbåten “Bakan” til fiskefeltene, og denne skulle patruljere i sesongen. Også nordmennene hadde et eget “inspeksjonsskip” til dette formål.

Dette problemet ble gjenstand for drøftinger mellom den svensk-norske generalkonsulen i Arkhangelsk, K. Falsen, og den russiske konsulen i Vardø, ettersom det ble antydning om en “aksjon mot Norge”. Som resultat av forhandlingene i 1886, ble kanonbåten erstattet av “administrasjonsskipet” “Murman”. På samme måte forsvant tendensen i norske aviser om at festningen i Vardø skulle få status som marinebase³⁰.

²⁸ S. F. Palmstierna: “Sverige, Ryssland og England 1833-1835. Krink Novembertraktatens forutsättningar”. Stockholm 1932, s. 221-375.

²⁹ R. V. Peresadilo: “Koloniseringen av Murmansk-kysten: Norge - Russland”. “Noen ord om folkene og landet Pomor”, Arkhangelsk 1995, s. 87

³⁰ Ottar, s. 36

I følge opplysningene som kontreadmiral A. Sidensner kom med i 1895, bestod hele befolkningen på Kola-halvøya av 8.690 mennesker, hvorav 5.720 var russere, 810 var finner, 220 - nordmenn og 1.940 - samer (lapper). På selve Murmansk-kysten bodde omkring 2.000, og under fiskerisesongen kom det enda 2.000 fiskere.

På denne tiden var gjennomsnittstallene for byttehandelen følgende: eksporten utgjorde 550.000 rubler, mens importen fra Norge var på ca. 60.000 rubler.

Sidensner understreket våre pomorers avhengighet av de norske kjøpmennene, som ikke i så stor grad kom av mangel på et passende handelssted på vårt territorium, som av følgende av den komplette analfabetismen og fraværet av edruelighet blant våre pomorer. Samtidig som det i Norge ikke finnes en eneste analfabet...³¹

Fra annen halvdel av 1800-tallet begynte den russiske intelligentsiaen å vise en større interesse for pomorene. I 1877 kom V. I. Nemirovitsj-Dantsjenkos (eldste bror av den kjente regissør) bok "Kuldens land" ut, i 1897 kom A. G. Slesinskijs "Murman", i 1906 M.M. Prisjvins "Bak det magiske kolobok-brødet" og i 1909 G. F. Gebels "Vårt Lappland". Dessuten ble følgende bøker utgitt i St. Petersburg: "Kort omriss av virksomheten til Komitéen for understøttelse av pomorene i de russiske nordområder 1894-1898" og i 1903 "Materialer for statistiske undersøkelser av Murman". I disse arbeidene gis helt motstridende vurderinger av såvel pomorhandelen som Norge, og nordmennene.

G. Gebel bemerker i sine nedtegnelser at nordmennene er i besittelse av kulturens gode, mens vi bare hadde "spirer av kultur. Denne forskjellen fremkaller en følelse av forskjell i karakter; enten så kommer man med uforbeholdent skryt, eller så kommer ondskapen frem, og man tenderer til å henge seg opp i småting".³²

A. Slesinskij hadde en annen oppfatning av Norge. "Folket forekom meg innesluttet og taust, og de ser på russere med et mistenksomt blikk"³³.

M. Prisjvins reisedtegnelser skiller seg fra de andre med en egen friskhet i beskrivelsen av Norge. "Men russerne har en slags indre, intim tilknytning til dette landet... Det samme sa pomorene om dette landet, dog med andre ord. Våre sjømenn møter engelskmenn og tyskere, men foretrekker alltid nordmennene: *det beste folket, det er nordmennene, det hørte jeg hundrevis av ganger*". (min utheving, A.S.).

³¹ S. 60

³² S. 194

Pomor-skipperens og en norsk sjømanns munnhuggeri på et eget russisk-norsk språk gjorde også et sterkt inntrykk på Prisjvin. Dette “handelspråket”, eller *russenorsk* oppstod så tidlig som på slutten av 1700-tallet og inkluderte ord og uttrykk fra norsk, russisk, hollandsk, tysk, samisk og, muligens finsk.³⁴

Ved slutten av forrige århundre og begynnelsen av dette begynte de store undersøkelsene av Arktis. Disse hadde politiske, økonomiske, militære og rent forskningsmessige formål. I 1878-79 gikk en svensk ekspedisjon ledet av A.E. Nordenskjöld via Nordostpassasjen fra norskekysten til Stillehavet. Den norske polarskole, som etter Fritjof Nansen ble etterfulgt av Sverdrup og Amundsen, ble berømt verden over. Russland begynte å studere Arktis før andre land, og forskere som V. Bering, M. Gedensjtrom, J. Sannikov, E. Toll og G. Sedov ble kjent langt utover landets grenser.

Det russisk-norske samarbeidet ved utforskingen av Arktis er bemerkelsesverdig, og Nansen retter i sin rapport fra ekspedisjonen i 1893-96 en stor takk til general A. von Tillo (St. Petersburg) og baron E. von Toll (Derpt, Estland) for deres bistand under utrustningen av ekspedisjonen³⁵. Nansen hjalp i sin tur von Toll i forberedelsene av den russiske polarekspedisjonen 1900-1902, og gav bl.a. opplæring til ekspedisjonens hydrograf A. V. Koltsjak. Som følge av at Koltsjak under borgerkrigen var en av lederne for “de hvite”, ble resultatene av denne ekspedisjonen undertrykt i sovjetperioden.³⁶

Første verdenskrig, der Norge var nøytralt, satte ikke en stopper for pomorhandelen. Tvert imot. Allerede høsten 1914 begynte Russland å kjøpe opp store mengder militært utstyr og andre varer fra utlandet, og dette førte til at det ble bygget en jernbane frem til det isfrie Barentshavet, det ble oppført en havn, og byen Romanov-na-Murman (fra 5. april 1917 *Murmansk*) ble grunnlagt 21. september 1916.

Alt dette var med på å øke sjøhandelen drastisk, også i den tradisjonelle pomorbetydningen av begrepet. I forbindelse med handelstransporten var det også mange pomorskip som ble offer for de tyske krigsskipene og ubåtene. I det hele tatt ble krigsårene “den oppblomstrende nøytralitets æra” for Norge.

³³ S. 121

³⁴ Ottar, s. 24

³⁵ The Norwegian polar expedition 1893-96: Scientific results, v. 1. Christiania, 1900, s. 2-5.

³⁶ S. A. Khorkina. Russland og Norge: Motsetninger og samarbeid i erobringen av nordområdene. “Noen ord om folkene og landet Pomor”. Arkhangelsk, 1995. S. 102.

Oktoberkuppet (som revolusjonen ble kalt de første ti årene) og borgerkrigen førte Russland inn i en alvorlig politisk og økonomisk krise. Dette tvang Vladimir Lenin til å gå fra “krigskommunisme” til en ny økonomisk politikk (NEP), til en slags “tillatt kapitalistisk” politikk. Dette skjedde på kommunistpartiets 10. kongress i mars 1921. Arbeideropposisjonen var i mot Lenins kurs, og medlem av denne gruppen var Aleksandra M. Kollontaj, som i periodene 1923-25 og 1927-30 var Sovjetunionens befullmektigede representant³⁷ i Norge.

Etter at de utenlandske inntrengerne i februar 1920 hadde blitt jaget bort fra det “hvite” nord, sendte en rekke norske organisasjoner en henstilling til regjeringen om at forbindelsene med Russland måtte gjenopptas³⁸. Den 4. juni 1920 vedtok Stortinget med 102 stemmer mot seks at regjeringen skulle gjenoppta handelsforbindelsene med Russland så snart som mulig. Man tenkte i første rekke på interessene til Nord-Norge, og leveransene av fiskeprodukter. Samme dag sendte Norges utenriksminister N. Ihlen et tilsvarende telegram til G. V. Tsjitsjerin, som var folkekommisær for utenriksanliggender (*utenriksminister*) i RSFSR³⁹ (Den russiske union av føderative sovjetrepublikker). Etter relativt vanskelige forhandlinger⁴⁰, trådte en midlertidig handelsavtale i kraft den 1. oktober 1921. Den innebar at Norge *de facto* anerkjente RSFSR, noe som ble understreket i utenriksminister Mowinckels brev av 2. september 1921 til den russiske handelsrepresentanten i Sverige, P.M. Kerzjentsev.⁴¹

Betydningen som denne avtalen hadde for et Russland som hadde gjennomgått en alvorlig krise, kan vanskelig overdrives. Den berømte Fritjof Nansens humanitære hjelp var også med på å styrke de bilaterale forbindelsene. Nansen ble i 1921 utnevnt til Folkeforbundets høykommisær for de russiske flyktingene, og han gav bort nesten hele summen fra Nobelprisen (som han hadde fått i 1923) til dette formålet. Han ledet samtidig en internasjonal kampanje for å hjelpe sultrammede i Volga-området og Ukraina i 1921-23. Den 9. Sovjetkongressen og Folkekommissærenes Råd (regjeringen) uttrykte det russiske folks takknemlighet overfor ham.⁴²

³⁷ D.s.s. ambassadør. Betegnelsen bef.rep. ble brukt frem til 1941.

³⁸ Norge og Sovjetunionen 1917-1955. En utenrikspolitisk dokumentasjon. J.W. Cappelens forlag, 1995, s. 47-48.

³⁹ Ibid. s. 50-51.

⁴⁰ Se A.V. Repnevskij's "Arrestasjonen av norske jegere i Arkhangelsk og handelssamtalene i 1921". "Noen ord om folkene og landet Pomor". Arkhangelsk, 1995. S. 128-134.

⁴¹ Norge og Sovjetunionen. S. 70

⁴² Utenrikspolitiske dokumenter USSR. M. 1969, bind 4, nr. 334.

På grunnlag av avtalen ble det overført både penger og kompetanse fra Norge til Russland, spesielt i nord, og det ble opprettet en rekke felles selskaper.⁴³

Norges anerkjennelse av Sovjetunionen den 15. februar 1924 *de jure*, og Sovjetunionens faktiske tilslutning (formell tilslutning skjedde i 1935) til Paris-avtalen av 9. februar 1920 om Spitsbergen, dannet forutsetningene for undertegningen av Handels- og sjøfartsavtalen, som ble inngått i Moskva den 15. desember 1925 (det er karakteristisk at A. Kollontaj 19. desember 1923 fastsatte overfor kommunistene en tidsfrist for levering av en interpellasjon til Stortinget om Spitsbergen og dens anerkjennelse *de jure*). I artikkel 29 i denne avtalen gav den norske regjering “de samme rettighetene til statlige, kooperative og felles foretak, som de russiske pomorene hadde vært garantert av § 29 i den norske Handelsloven av 16. juli 1907...”

Likevel varte ikke aktiviseringen av denne fasen av pomorhandelen særlig lenge. I et brev fra den sovjetiske befullmektigede representanten A. Kollontaj til det sovjetiske Folkekommissariatet for utenriksanliggender av 10. mars 1928, gis det en meddelelse om at representanter for den nord-norske fiskeriindustrien hadde henvendt seg til Fritjof Nansen med bønn om å kontakte den sovjetiske regjering for å klarlegge situasjonen om forholdet til pomorhandelen.⁴⁴

Anastasia og Walter T. Gorter-Grønvig, som har forsket på den siste fasen av pomorhandelen, bemerker at “forholdet mellom pomorene og lokalbefolkningen i Nord-Norge kjølnet, fordi mange anså russerne som kommunister eller femtekolonninger”. Den siste pomorbåten la til havn i Nord-Norge sommeren 1929.⁴⁵

Som kjent var Lenin krass i sin kritikk av Komintern-delegasjonen (bestående av K. Tsetkin, Nikolaj Bukharin og Karl Radek) for dens overdrevne politiske innrømmelser på Berlin-konferansen i 1922, der de tre Internasjonale var samlet. Det Norske Arbeiderparti (stiftet i 1887), som hadde gått inn i Komintern i 1919, var ikke upåvirket av dette, og ble splittet. I november 1923 dannet representanter for partiets venstre fløy Norges Kommunistiske Parti (NKP). Som den norske seksjonen i Komintern fikk NKP betydelig finansiell støtte, men ikke desto mindre mistet det støtte i befolkningen. Ved Stortingsvalget i 1924 ble bare 6 av de 13 representantene

⁴³ Se S.J. Kljutsjevs “Russisk-norske samforetaks handelsvirksomhet i Hvitesjø-regionen”, fra “Noen ord...”.

⁴⁴ Norge og Sovjetunionen..., s. 154

⁴⁵ Den menneskelige..., s. 207

som hadde gått over fra DNA til NKP gjenvalgt, og ved valget i 1927 ble bare 3 gjenvalgt, hvorav dertil to av disse gikk tilbake til DNA.⁴⁶

På denne tiden vedtok det sovjetiske kommunistpartiets 15. kongress å følge Stalins kurs om at sosialismen skulle angripe på alle fronter. Sammen med trotskistenes nederlag gikk partiet, godt hjulpet av sine væpnede avdelinger i OGPU⁴⁷, i gang med likvideringen av kulakkene⁴⁸, NEP-tilhengerne og andre antisovjetiske elementer.

Dette berørte også de som deltok i pomorhandelen: skipsredere, kjøpmenn, kapteiner og en betydelig del av de nordmenn som bodde på Kola-halvøya, som i regelen var mot tvangskollektiviseringen. Mange av nordmennene ble arrestert og sendt til leire i bl.a. Sibir, der de etterhvert forsvant sporløst sammen med hundretusener av andre “fiender av folket”. I forbindelse med krigsfaren i 1949 ble de gjenværende nordmennene deportert til Karelen og Arkhangelsk oblast. Bare et fåtall som hadde vært så heldige å overleve krigen, kunne vende tilbake til Kola.⁴⁹

Bølgen av arrestasjoner og undertrykkelse kom også helt frem til pomorenes hjemstavn Arkhangelsk (Stalin hadde vært sendt i forvisning til Solvytsjegodsk i Arkhangelsk-guvernmentet i 1909-11). Natten til 23. november 1937 gjennomførte det lokale NKVD en operasjon rettet mot “forbindelsene til det norske konsulatet”. 54 ble arrestert, og blant disse også folk som hadde vært med i pomorhandelen (senere vokste tallet til 63 arresterte). Alle ble presentert standardanklagen om at “tiltalte har nære forbindelser med det norske konsulat, og ... mistenkes for å drive spionvirksomhet”. Etter grusom tortur og avhør fikk man frem “tilståelser” om at Norges generalkonsul A. Wicklund var spion for den engelske etterretningen.

Ved inngangen til prosessen mot Bukharin ble tilståelsen fra tidligere sekretær i fylkeskomitéen D. A. Kontorin viktig: “Den kontrarevolusjonære organisasjonen av høyreorienterte i fylket har arbeidet etter instruksjer fra den engelske etterretningen og høyresenteret. Vår spionorganisasjon av høyreorienterte har satt seg som mål å forberede en engelsk intervensjon av nordområdene...”. Etter rettergangen 4. april 1938 ble mange skutt, og andre sendt til leire og straffekolonier.

⁴⁶ SNL, bind 10, s. 371

⁴⁷ Sikkerhetspolitiet; opprettet i 1917 under navnet Tsjeka (den ekstraordinære kommisjon), senere OGPU (1927-1934), NKVD (1934-1954), KGB (1954-1991) og FSB (1991-).

⁴⁸ Eg. “knyttneve”, begrepet ble oppr. brukt om velstående bønder, senere om alle med egen eiendom.

⁴⁹ Barentsregionen..., s. 49

Opplysninger gitt av NKVD i Arkhangelsk var tilstrekkelige for å tilbakekalle utsendingen A. Wicklund, og 12. mai 1938 reiste han sammen med sin Arkhangelskfødte kone, og deres datter, fra byen.⁵⁰

Og slik gjorde Stalin og stalinismen slutt på den nesten tre hundre år gamle pomorhandelen.

⁵⁰ V.N. Bulatov

Sovjetunionen og Norge under Den andre verdenskrig

I seks år etter utbruddet den 1. september 1939, brant Den Annen Verdenskrigs flammer. 61 stater og mer enn 80% av verdens befolkning var involvert. Kampene gikk på territoriene til 40 land, og de stridende armeene telte mer enn 110 millioner soldater. Krigen krevde mer enn 57 millioner menneskeliv, hvorav over halvparten var sivile. Hvordan var forholdet mellom Sovjetunionen og Norge under disse årene?

Datoen 23. august har satt en dyp rynke på verdenshistoriens ansikt...

På denne dagen underskrev Tyskland og Sovjetunionen - uventet for mange land - en tilsynelatende fredsfremmende ikke-angrepsavtale, den såkalte “Molotov-Ribbentrop-pakten”. Men det var ikke alt. En forferdelig tragedie var skjult i den hemmelige protokollen til denne pakten (en protokoll som ble kjent først 50 år senere). Stalin og Hitler delte Polen inn i en “tysk” og en “sovjetisk” del, og Stalin skaffet seg i tillegg en ny innflytelsessfære, bestående av Finland, Estland, Latvia og Bessarabia.

Trotskij's reaksjon på denne pakten var bemerkelsesverdig. Trotskij ble i 1929 deportert fra Sovjetunionen, levde i mange land, også i Norge (1935-36), men måtte flytte til Mexico, formelt sett på grunn av at han ville fortsette sin politiske virksomhet, mens grunnen i realiteten var press fra Moskva på norske myndigheter⁵¹. Trotskij kalte Stalin for “Hitlers intendant”, noe som etter alt å dømme gjorde at det ble satt fart i prosessen med å fullbyrde Stalins dom over Trotskij. I 1940 ble han drept av NKVD-agenten R. Merkader, som i sin tur ble belønnet med Lenin-ordenen.⁵²

Hitler i sin tur gav etter å ha fått vite at pakten var underskrevet, ordre om “Den hvite operasjon” - å gå til angrep på Polen.

Norge forsøkte ved begynnelsen av krigen å bevare sin nøytralitet, som det hadde gjort under den 1. Verdenskrig. Storbritannia og Frankrike, som hadde erklært

⁵¹ SNL, V, 13, s. 695

⁵² A. Bullok. Hitler og Stalin: liv og makt. Smolensk 1994, s. 307-308.

Tyskland krig, vurderte likevel allerede i midten av september å bruke Norge i sin interesse. Churchill foreslo å blokkere Narvik, og minelegge norsk territorialfarvann⁵³. Denne idéen ble også støttet av den franske statsministeren, Daladier.⁵⁴

Innenfor rammene av Molotov-Ribbentrop-pakten gikk Sovjetunionen den 30. november 1939 til angrep på det ubøyelige Finland (Estland hadde overgitt seg, etter å ha undertegnet en pakt om gjensidig hjelp den 28. september, da de fikk greie på at Sovjetunionen og Tyskland hadde inngått en vennskaps- og grenseavtale). Neste dag ble det dannet en Folkeregjering i Finland, ledet av Otto Kuusinen, som hadde emigrert til Moskva etter at revolusjonen led nederlag i 1918. Den 2. desember skrev Kuusinen og Molotov under en avtale om gjensidig hjelp og vennskap mellom Sovjetunionen og den Demokratiske Finske Republikk. Det er senere kommet frem at denne avtalen også inneholdt en konfidensiell tilleggsprotokoll, som ennå ikke er blitt avslørt.⁵⁵

Den sovjetiske aggresjonen mot Finland førte i desember 1939 til at Sovjetunionen ble ekskludert fra Folkeforbundet, som i sin tur hadde oppfordret sine medlemsland, deriblant Norge, til å hjelpe Finland, som forsvarte seg godt. “Vinterkrigen” eller “den ukjente krig” (ifølge Terkin) sluttet med en fredsavtale, inngått 12. mars 1940, men prisen var enorme tap (etter Mannerheims vurderinger hadde Sovjetunionen mistet rundt 200.000 soldater mot finnes 25.000). Finland mistet 34.000 km², deriblant Fiskerhalvøya (minus Petsamo).

“Vi erobret akkurat så mye finsk land som vi trengte for å kunne begrave våre døde”, lød det ironisk fra en av de sovjetiske militærlederne.⁵⁶

Hjelpen som Norge gav til Finland under Vinterkrigen, og som hovedsaklig var av ikke-militær art, førte til protester fra sovjetisk hold, noe som forverret det bilaterale forholdet. På samme tid, 1. mars 1940, underskrev Hitler, på grunnlag av britiske og franske erklæringer om landsettinger i Norge for å hjelpe Finland, direktivet om operasjonen mot Norge og Danmark - operasjon “Weserübung”.

9. april 1940 gikk Tyskland til angrep på Norge. Den norske regjeringen forkastet ultimatumet fra den tyske utsendingen, men var likevel i tvil om man skulle gå inn i kamp eller starte forhandlinger. Stortinget forlot Oslo sammen med

⁵³ W. Churchill. The second World War. London 1949. Vol. 1, p. 479-482.

⁵⁴ F. Bedarida. France, Britain and the Nordic countries. Scandinavian Journal of History. 1977, vol. 2, N ½, p. 10

⁵⁵ Utrikespolitik 1992/4. Helsinki.

⁵⁶ Hitler og Stalin. S. 285

regjeringen, etter først å ha utnevnt en delegasjon som skulle inngå avtale med tyskerne, og etter at alle fullmakter hadde blitt overdratt til regjeringen. Forvirringen økte ytterligere når NSDAP sin protesjé Vidkun Quisling dannet et eget ministerkabinett, og over radio oppfordret til å inngå fred med Tyskland.

Kong Haakon 7 og regjeringen forkastet likevel det tyske kravet om den nye Quisling-regjeringen. Forhandlingene ble brutt, og den 11. april gav den nye øverstkommanderende Otto Ruge ordre om å gi fienden motstand i påvente av hjelp fra de allierte.⁵⁷

De vestlige allierte ble imidlertid overrumplet. På krigens første dag ble derfor Bergen, Kristiansand og Trondheim tatt. Bare i Narvik ble det ført kamper med de tyske jegerne. Forsøk på å ta Trondheim sammen med de allierte ble mislykket, og 3. mai ble erklæringen om de norske styrkene i Midt-Norges kapitulasjon underskrevet.⁵⁸

Det var bare i Nord-Norge kampene fortsatte. Tyskland invaderte Belgia og Nederland 10. mai, og i forbindelse med dette besluttet de allierte å trekke sine styrker ut av Norge. Etter at de hadde rukket å storme Narvik, forlot de byen den 8. juni. Den norske hæren kapitulerte 10. juni, etter at Kong Haakon og regjeringen hadde forlatt landet. Den eneste avdelingen som ble bevart var "grensepolitiet" på grensen mot Finland, som stod under tysk kommando og skulle virke ved en sovjetisk "trussel".⁵⁹

Den tyske okkupasjonsmakten hadde ingen hast med å innføre en "ny orden". Den norske grunnloven og andre lover hadde sin kraft, lokaladministrasjonene fungerte, og det samme gjorde de politiske partiene, deriblant kommunistpartiet (NKP gikk, med basis i vennskapsforholdet mellom Sovjetunionen og Tyskland, inn for at motstanden skulle opphøre)⁶⁰. Etter å ha avskjediget Quisling, førte Reichkommissar Josef Terboven forhandlinger om å detronisere Kong Haakon 7. og regjeringen, som oppholdt seg i England. Den 27. juni 1940 oppfordret Stortingets presidium Kong Haakon 7 til å gi avkall på tronen, men han forkastet dette forslaget kategorisk.

I mellomtiden hadde Hitlers beslutning om å forberede angrep på Sovjetunionen (i tillegg til at Storbritannia hadde nektet å inngå fred med Tyskland) hevet Norges strategiske betydning betraktelig. I kraft av dette erklærte Terboven at

⁵⁷ A.S. Kan, s. 397-398

⁵⁸ Norges krig 1949-1945. Oslo, 1947. Bd. 1, s. 266

⁵⁹ Kan, s. 402

⁶⁰ SNL. V. 10, s. 371

Norge skulle underkastes og nazifiseres helt og fullt. “Forvirringens tåke begynte å lette”, det ble organisert motstand mot okkupantene og Quisling-tilhengerne.⁶¹

I den første virksomhetsperioden til London-regjeringen, fortsatte den norske misjonen i Moskva å fungere, og kontaktene i London ble holdt gjennom den sovjetiske ambassadøren I. M. Majskij. I Stockholm, der en rekke norske organisasjoner hadde sitt virke, gikk kontakten via utsendingen A. M. Kollontaj. I løpet av perioden 4. juli 1940 - april 1941 ble den sovjetiske representasjonen i Oslo redusert til generalkonsulat.

8. mai 1941 sendte sovjetisk UD en note til den norske misjonen om at de diplomatiske forbindelser var brutt. Disse ble gjenopptatt i august samme år, etter Tysklands angrep på Sovjetunionen.

Innenfor rammene av tyskernes angrepsplan for Sovjetunionen, “Barbarossa”, ble også operasjonen “Reinsdyr” iverksatt. Dette skjedde kl. 02.30, 22. juni 1941. Hitlers styrker gikk inn i Petsamo og Liinahammari, okkuperte nikkelfeltene og gikk inn i det sovjetiske konsulatet i Petsamo. Alle medarbeiderne ved konsulatet ble mishandlet, og hele den sovjetiske kolonien, med kvinner og barn, ble sendt til tyskernes konsentrasjonsleir i Kirkenes⁶². Likevel slo offensiven fra den tyske bergavdelingen “Norwegen” i retning Murmansk, feil. Innen den 20. juli hadde deler av den 14. armé etter harde kamper tappet aggressoren for krefter, og stanset de tyske styrkene ved Zapadnaja Litsa-elven. Korpset Ditlja, som hadde rykket frem 25-30 km “ble sittende fast ved brohodet øst for Litsa”, bemerket den tyske general Hölter⁶³. Det var mange nordmenn som hjalp Den Røde Armé, bl.a. ved koordineringen av motstanden, og med gjennomføringen av de kjente allierte transportkonvoiene til Murmansk.

Til tross for at de tyske styrkene i desember 1941 befant seg utenfor Moskva, ble det under forhandlingene med den britiske utenriksminister Anthony Eden i Moskva drøftet et prosjekt ved navn “Jupiter”, som skulle være en felles landsetting i Nord-Norge. Selv om dette prosjektet ble erstattet av landsettingen i Nord-Afrika, ble Hitler, takket være informasjon som lekket ut, nødt til å beholde betydelige styrker i Norge.

⁶¹ O. Riste. Nøklebu Norway 1940 - 1945. The Resistance Movement, Oslo, 1970, p. 14

⁶² Fra nå av er det ikke hemmelig lenger. “Sever”, 1995, s. 64

⁶³ H. Hölter. Armee in der Arktis. Bad Neuheim, 1953, s. 11

I og med vendepunktet i krigen, var de alliertes plan om landsetting i Norge ved begynnelsen av 1944 (under navnet "Bodyguard") bare av ren dekkarakter. I London 16. mai 1944 inngikk Norge en avtale med de allierte - blant dem også Sovjetunionen - om den sivile administrasjon og jurisdiksjon etter frigjøringen. Etter at Finland trakk seg ut av krigen i september 1944, oppstod det en gunstig situasjon for å jage tyskernes fasciststyrker ut av både sovjetisk, norsk og finsk Arktis. Dette ble da også gjort under Petsamo-Kirkenes-operasjonen.

Den 14. armé startet offensiven sammen med Nordflåten den 8. oktober 1944, og allerede den 18. oktober stod sovjetiske styrker på norsk jord. 25. oktober gav tyskerne opp "Festung Kirkenes", og etter at de hadde benyttet "den brente jords taktikk" var det bare 28 av 1000 hus som stod hele igjen.

Mer enn 3.000 mennesker søkte sammen med sine barn tilflukt i stollene. De møtte sine frigjørere med gledestårer i øynene. "Mellom nordmennene og russerne har det blitt et svært godt forhold", skrev den sørnorske undergrunnsavisen "Siste Nytt". Under Petsamo-Kirkenes-operasjonen i Norge mistet 2122 mennesker livet.⁶⁴

Den 8. november kom en norsk militærmisjon under sovjetisk kommando til Nord-Norge via Murmansk. En norsk tropp, den sivile og militære administrasjon i Finnmark, og senere en militærpolitidivisjon og en marinetropp kom senere via Sverige⁶⁵. De norske styrkene ble innlemmet i den 14. armé, og fikk full forsyning av denne. Blant de norske troppene var også den unge offiseren Thor Heyerdahl, som senere ble en kjent oppdagelsesreisende. Problemene i forbindelse med frigjøringen av Finnmark gjorde det påkrevet at en regjeringsdelegasjon ledet utenriksminister Trygve Lie reiste til Moskva. Under en frokost hos Molotov 10. november 1944 sa Trygve Lie: "Fra uminnelige tider har det hersket fred og gjensidig forståelse mellom Norge og vår store nabo i øst, og slik vil det bli også i fremtiden"⁶⁶. Ved fascistenes kapitulasjon 8. mai 1945 kontrollerte nordmennene allerede hele Finnmark vestover fra de sovjetiske posisjonene (britiske tropper ble landsatt rundt Tromsø i slutten av mai 1945).

Mange nordmenn gav også hjelp til Den Røde Armé, bl.a. ved koordineringen av motstanden, og gjennomføringen av de kjente transportkonvoiene til Murmansk. Mange av de sovjetiske krigsfangene (i Norge var det over 100.000, hvorav 10.000

⁶⁴ Kan, s. 436-438

⁶⁵ H. Sandvik: Frigjøringen av Finnmark 1944-45. Oslo, 1975, s. 47

mistet livet) overlevde takket være den uselviske hjelpen fra vanlige nordmenn, som i all hemmelighet gav fangene mat, medikamenter, klær og mye annet.

I anledning seieren over det fascistiske Tyskland uttrykte Norges kong Haakon i et hilsningstelegram til Mikhail I. Kalinin “begeistring og takknemlighet for de sovjetiske væpnede styrkers strålende innsats for frihetens sak”.⁶⁷

“Jeg skal være åpen: den 14. armés frigjøringsmisjon er utført med ære..... Det var svært hyggelig for meg at Norges regjering beæret meg med landets høyeste orden - St. Olavs-ordenen. Jeg tror ikke at dette bare var en formell handling i den tradisjonelle diplomatiske etikettes ånd. I denne handling kom de vennlige følelsene som de norske lederne har overfor vårt store Fedreland til uttrykk, og de viste takknemlighet og anerkjennelse for at de sovjetiske væpnede styrker frigjorde Norges nordlige provinser fra Hitlers okkupasjonsstyrker”, skriver den tidligere øverstkommanderende for 14. armé, generalløytnant V. I. Sjtsjerbakov i sin bok “Arktis er min skjebne”.⁶⁸

Den 14. armés avskjed tilbake til hjemlandet i slutten av 1945 ble i Finnmark til en strålende, uforglemmelig folkefest. “Russerne” - bemerket hovedstadsavisen Aftenposten, “var de første som kom, og er de første som forlater oss...”.⁶⁹

Den kalde krigen

Man skulle tro at Annen Verdenskrigs fryktelige gru og redsler skulle være den mest pålitelige immunitet for at de ikke skulle gjenta seg.

Under Potsdamkonferansen (17. juli - 2. august 1945) oppstod det likevel en alvorlig mistillit mellom Stalin og USAs nye president Harry Truman (Winston Churchill ble 28. juli erstattet av den nye britiske statsminister Clement Attlee). Årsakene til denne mistilliten lå ikke bare i den nye informasjon som Truman hadde med - om de vellykkede prøvesprengningene av et nytt og hittil ukjent masseødeleggelsesvåpen, og som irriterte Stalin grenseløst (i Sovjetunionen ble det første laboratoriet for utvikling av kjernefysiske våpen grunnlagt ved slutten av 1942, som ble ledet av Igor Kurtsjotov. Den første atombomben ble produsert - ikke uten

⁶⁶ Izvestija nr. 267 av 11. november 1944.

⁶⁷ Utenrikspolitikk USSR (Vnesjnaja Politika SSSR), bind 5, s. 607

⁶⁸ Murmansk. 1994, s. 198.

hjelp fra etterretningen - og sprengt i 1949, og i 1953 ble den først hydrogenbomben sprengt).

I prinsippet var alle tre lederne for at alliansen skulle opprettholdes. For Stalin, som hadde vunnet over sin viktigste ytre fiende, ble et slikt triumvirat en stadig større hindring i utførelsen av Sovjetunionens tradisjonelle funksjoner, som det ledende sosialistiske landet, som trues av verdensimperialismen. Derfor ble Utenriksministerrådet, som ble opprettet på konferansen, og der både representanter fra Frankrike og Kina deltok, snart omdannet til en skueplass for gjensidig mistenksomhet og beskyldninger.

Winston Churchill viste en sjelden fremsynthet, da han bemerket følgende: “de frykter vårt vennskap mer enn sine fiender”. Denne tanken utviklet han under et foredrag, som han holdt 5. mars 1946 ved Fulton University, USA, og som i russiske undersøkelser ble kalt “en programerklæring” i den kalde krigs politikk⁷⁰. Churchill foreslo å etablere en anglo-amerikansk allianse mot “jernteppet” og “verdenskommunismen” ledet av Sovjetunionen. Forslaget ble utsatt for skarp kritikk både i Storbritannia og USA. Årsakene til denne kritikken lå i det at Utenriksministerrådet fortsatte å forberede fredskonferansen i Paris (29. juli - 15. oktober 1946). Resultatet av denne konferansen var at ble underskrevet fredsavtaler mellom seiersmaktene og de tidligere allierte til det fascistiske Tyskland, og disse trådte i kraft 15. september 1947.

Churchill hadde grunnlag for sine oppfordringer, siden Stalin i sin tale 9. februar 1946 advarte det russiske folk mot at krigen var slutt, men unntakstilstanden fortsatte (V. Grossmann skrev i sin roman “Livet og Skjebnen”: “Den stilltiende divergens mellom det seirende folk og den seirende stat fortsatte etter krigen”⁷¹). Med bakgrunn i denne tesen gikk kommunistpartiets Sentralkomité, ledet av Andrej Zjdanov, til et ideologisk angrep: i august 1946 fikk to Leningradstidskrifter overhaling for å ha utgitt “ideologisk skadelige” verk av poeten Anna Akhmatova og satirikeren Mikhail Zosjtsjenko. De neste objektene for hjernevaskingen ble aktører innen film, teater og musikk. Samtidig ble organene for statlig sikkerhet involvert i “arbeidet” med kulturens folk.

⁶⁹ S. 199

⁷⁰ BSE. Bind 28, s. 346

⁷¹ Hitler og Stalin, s. 546

Stalin trengte en ytre fiende. Denne fienden fant han i Trumans note til Kongressen i mars 1947 (Truman-doktrinen gikk ut på å gi støtte til Hellas og Tyrkia som var utsatt for en kommunistisk fare), og i det gjenreisnings- og utviklingsprogrammet for Europa som USAs utenriksminister George Marshall hadde lagt frem.

Marshall-planen var åpen for alle land i Europa, inkludert Sovjetunionen og landene i dens interessesfære. Stalin forstod at Sovjetunionen ikke kunne måle seg med den amerikanske hjelpen, og fryktet derfor i større grad tap av sovjetisk innflytelse i Sentral- og Øst-Europa enn de alliertes diplomati eller atombomben.

Og nettopp derfor forkastet Molotov denne planen på en spesialkonferanse om Marshall-planen 2. juli 1947. Og da det ble klart at Tsjekkoslovakia 7. juli vedtok å delta i fortsettelsen av konferansen (samtidig som det var klart at andre land kunne komme frem til samme beslutning) kom Stalin med kraftige protester. 8. juli sendte Sentralkomitéen en instruks til parlamentsmedlem Herta Kuusinen (datter av Otto Kuusinen), som også var medlem av politbyrået i det finske kommunistpartiets sentralkomité. I denne fikk hun beskjed om å påvirke den finske regjering, ledet av folkedemokraten Mauno Pekkala, til å følge den sovjetiske linjen i dette spørsmålet.

For å koordinere motstanden mot Truman-doktrinen, Marshall-planen og den amerikanske imperialismen generelt, ble Kommunistisk Informasjonsbyrå (Kominformbyrå) opprettet. Dette skjedde 7. juli 1947⁷². Den ideologiske basisen for dette byrået var Zjdanovs tese om “to leire”. Bruddet med Jugoslavia og det kommunistiske kuppet i Tsjekkoslovakia i februar 1948 viste at Kominformbyrå ikke bare koordinerte, men også undertrykket enhver tankegang som var forskjellig fra den ortodokse kommunisme.

En hel verden ble lamslått av de isnende vinder under den kalde krigen. Innenfor rammene av sin “avskrekingsstrategi” forberedte Pentagon en “atombliitzkrig” mot Sovjetunionen - den såkalte “Dropshot”-planen. Slaget fra et slikt atomsverd som tilsvarte 300 atombomber og 250.000 konvensjonelle bomber, skulle påføres Sovjetunionen via Nord-Atlanteren og Skandinavia (uten at regjeringene i disse land ble underrettet). USA regnet med at “Russland ville bli ødelagt av den strategiske krigsføringen i løpet av de første ukene av kampanjen”.⁷³

⁷² P. Selle. NKP. 1945-50, s. 80

⁷³ Operation : World War III. Secret American Plan “Dropshot” for war with the Soviet Unionen. 1957. London 1978, s. 23.

Norge var, i motsetning til Finland (som i april 1948 etter press fra Stalin hadde undertegnet en avtale med USSR om vennskap, samarbeid og gjensidig hjelp), med blant de 16 land som ville være med på Marshall-planen. Planen var i funksjon fra april 1948 til desember 1951, og i denne perioden brukte USA ca. 17 mrd. USD på planen. Høsten 1947 erklærte den norske utenriksminister Hallvard Lange i en tale til Stortinget at regjeringen vil samarbeide med land som “forstår demokratiet på en adekvat måte”, og ikke bifaller det politiske systemet i de østeuropeiske land.⁷⁴

Samtidig forsøkte regjeringen å manøvrere seg ved å balansere Marshall-planen. Handelsminister Brufoss sa: “...Vi er ikke enige med USA. Det er svært viktig for oss at handelen med Øst-Europa blir opprettholdt og utvidet, og dette gjelder først og fremst import av korn fra Sovjetunionen...”⁷⁵ (Norge importerte i 1948 40% av alt sitt korn fra Sovjet)⁷⁶.

NKP, som handlet etter instruksjoner fra Kominformbyrå, forlangte at Norge ikke skulle være med i Marshall-planen. De nyåpnede arkivene viser at dette ikke skjedde uten vederlag. Det finnes dokumenter som kan stadfeste at NKP (som nesten 100 andre kommunistiske og sosialistiske partier verden over) i perioden 1950 til 1990 mottok “marxist-leninistiske stipendier” fra Moskva via KGBs konspirative kanaler (noe som var i uoverensstemmelse med norsk lov). Valutasummer i størrelsesorden 25.000-275.000 USD ble årlig overført via *Fondet for støtte til venstreorienterte arbeiderorganisasjoner*, underlagt VTsSPS⁷⁷. Under den siste perioden gikk midlene via Det internasjonale Fondet støtte til venstreorienterte arbeiderorganisasjoner, som ble koordinert av Sentralkomiteén og dannet av innskudd fra de kommunistiske partiene i Ungarn, DDR, Polen, Tsjekkoslovakia og Sovjet (Politbyrået i Sentralkomiteén berøvet sitt eget folk, siden det ikke var partipenger som ble brukt, men statlige midler)⁷⁸.

Den støtten som NKP gav til aggressive og andre udemokratiske handlinger fra sovjetisk side, førte til at partiet mistet innflytelse, og til tross for “valutadopingen”, forble “kommunismens gjenferd” i Norge bare et gjenferd.

Under henvisning til den sovjetiske militære trussel, førte representanter fra Norge, Sverige og Danmark fra mai 1948 til januar 1949 resultatløse forhandlinger for

⁷⁴ A. Kan, ..., s. 461

⁷⁵ Arbeiderbladet 09.09.48

⁷⁶ Norway. Economic and commercial conditions, p. 39

⁷⁷ Aftenposten 10.05.1996, 23.09.1996

⁷⁸ Moscow News nr. 39, 27.09.92

opprettelse av en skandinavisk blokk. Det har senere kommet frem at Norge hadde grunn til bekymring. Det viser seg at så tidlig som 3. juli 1945 sendte 5. avdeling i sovjetisk UD et memorandum til viseutenriksminister Vysjinskij om nødvendigheten av å opprette sovjetiske militærbaser i Nord-Norge. Og 14. juli laget generalstaben i Den Røde Armé et lignende memorandum om nødvendigheten av å bedre den sovjetiske militære situasjon i Varanger-fjorden.⁷⁹

Sovjetunionen, som visste at Norge forberedte seg på å gå inn i Nato, foreslo i januar 1949 at USSR og Norge skulle inngå en ikke-angrepspakt. I sitt svar av 1. februar 1949 avviste den norske regjeringen det sovjetiske forslaget, men forsikret samtidig at landet ikke ville tillate utenlandske væpnede styrker på norsk territorium i fredstid.⁸⁰

I mars 1949 vedtok det norske Storting med 130 mot 11 stemmer (7 fraværende) at Norge skulle bli medlem av NATO. NKP, som hadde protestert mot at Norge skulle gå inn i NATO, led et kraftig nederlag under Stortingsvalget i 1949, og fikk ikke en eneste plass (i 1945 hadde NKP 11 mandater inne på tinget).

29. desember 1949 ble en norsk-russisk avtale om grenseregimet og rutiner for regulering av grensekonflikter underskrevet i Oslo. Betydningen av denne avtalen kan vanskelig overdrives innenfor rammene “den kalde krigen”.

De norsk-sovjetiske forholdet ble noe bedre etter at det internasjonale presset ble noe lettere etter Stalins død og avsløringen av personkultusen. I november 1955 avla statsminister Gerhardsen, som første skandinaviske statsleder, Sovjetunionen et offisielt besøk. I Moskva erklærte han at den norske regjering “ikke vil bidra til en politikk med aggressive mål, og vil ikke tillate utenlandske væpnede styrker å ha baser i Norge, så lenge Norge ikke blir angrepet eller blir truet med angrep”⁸¹. I løpet av 1956-57 ble det inngått en rekke norsk-sovjetiske avtaler: om kultursamarbeid, om luftfarts-kommunikasjon, om sjøgrensen i Varangerfjorden, bruken av vannressursene i Pasvik-elven, om en sjøredningstjeneste i Barentshavet og om regulering av selfangsten i Nordøst-Atlanteren osv.

Den sovjetiske deltagelsen i de blodige begivenhetene i Ungarn i 1956 fremkalte imidlertid masseprotester fra norsk side. Nikita Khrusjtsjovs planlagte Norges-besøk sommeren 1959 ble utsatt som svar på “den antisovjetiske kampanjen”.

⁷⁹ Norge og Sovjetunionen, s. 359-362

⁸⁰ Norge og Sovjetunionen, s. 424-425

I begynnelsen av 1957 sendte Sovjetunionen, foruroliget av den amerikanske strategien om “massegjengjeldelse”, en skriftlig advarsel til den norske regjering. I den stod det at en eventuell utplassering av atomvåpen i Norge vil i tilfelle krig få svært alvorlige følger for hele det norske folk. Den norske regjeringen var klar over realitetene, og supplerte sin grunnleggende NATO-politikk og denne organisasjonens spesielle atompolitikk.⁸²

Et av midlene i USAs overgang til “fleksibel reaksjon”-strategien var å anvende etterretningsflyvninger over sovjetisk territorium. Flyene som ble brukt var Lockheeds spionfly U-2. 1. mai 1960 ble et U-2-fly, styrt av piloten Francis Powers, skutt ned av en bakke-til-luft-rakett over byen Sverdlovsk (nå: *Jekaterinburg*). Denne nyheten slo ned som en bombe i Gerhardsens regjering, og til tross for et utvetydig norsk “nei” hadde CIA planlagt at dette flyet skulle lande i Bodø. Arkiver som er blitt åpnet 35 år etter gir mange forklaringer omkring denne hendelsen.

2. mai erklærte USA at et meteorologisk fly hadde forsvunnet mellom Tyrkia og Sovjetunionen. Den 5. mai meddelte Khrusjtsjov på sesjonen til Det Øverste Sovjet at et amerikansk spionfly var blitt skutt ned, og kom med klare trusler overfor USA. To dager senere kunne Khrusjtsjov avsløre at Powers var i live, og at han hadde tilstått at flyvningens oppdrag var spionering og at han skulle landet i Bodø. Den 8. mai kom amerikansk UD med gjendrivelsler av Khrusjtsjovs påstander, men kunne bekrefte at flyet var ubevæpnet og at oppdraget var av sivil karakter.

Neste dag kom Khrusjtsjov og marsjall Malinovskij med en erklæring om at sovjetiske raketter var rettet mot mål som USA brukte i sin aggressive kampanje mot Sovjetunionen. 11. mai oversendte Sovjetunionen en protestnote til USA, Tyrkia, Pakistan og Norge. To dager senere kom Norge med en protest overfor USAs bruk av norske flyplasser, som var i strid med avtalen. Toppmøtet i Paris 16-17. mai strandet på grunn av at Eisenhower ikke ønsket å be Khrusjtsjov om unnskyldning. Norge fikk svar fra USA 18. mai, der det inntrufne ble beklaget. Utenriksminister Hallvard Lange sendte 27. mai en svarnote til Sovjetunionen, som ble avsluttet med en beklagelse av det som hadde skjedd, og samtidig en protest mot intensjonene mot trussel mot norsk territorium. Francis Powers, som ble idømt 10 års fengsel, ble i februar 1961 utvekslet mot den sovjetiske agenten R. Abel.

⁸¹ Pravda, 16.11.1955

⁸² A. Kan. .. s. 48

Mindre kjent er nedskytingen av det amerikanske etterretningsflyet RB-47 over Kola-halvøya. Dette skjedde 1. juni 1960, og de to pilotene ble reddet. Som følge av dette mottok Norge nok en sovjetisk protestnote.

Arkivene viser at bare etterretningssjef Bjørn Evang visste at CIA fra 1958 hadde benyttet norske luftbaser til etterretningsflyvninger over Sovjetunionen.⁸³

Nikita Khrusjtsjovs besøk til Norge 29. juni - 4. juli 1964 (som var hans siste utenlandsreise før han ble fjernet), og statsminister Gerhardsens gjensitt 31. mai - 9. juni 1965 var ikke bare med på å fjerne spenningen, men bidro også til fremskritt i det bilaterale samarbeidet og naboskapet. En note fra sovjetisk UD av 24. mai 1965 tillot turister fra de nordiske land visumfri innreise i 48 timer til Pasvik-elvas venstre bredd (fra vannkraftverket i Borisoglebsk til grensestolpe nr. 218). I en svarnote fra norsk UD av 26. juni 1965 ble den sovjetiske noten tatt til etterretning, og man meddelte at det ville bli opprettet et kontrollpasseringspunkt (som lå i Skafferhullet, og som ble stengt av norsk side).

Warzawapakt-landenes militære inngripen i Tsjekkoslovakia 21. august 1968 satte imidlertid det forholdet som hadde bygget seg opp, tilbake. Aleksej Kosygin's offisielle besøk 5-7. desember 1971 var, sammen med de utenrikspolitiske aspektene, med og bidro til at det ble vedtatt en konsulærkonvensjon og en overenskomst om regulering av fiske og vern av fiskeressurser i elvene Vorema (Grense-Jakobselv) og Pasvik-elven, og fremskyndet utarbeidelsen av en overenskomst om økonomisk, industrielt og vitenskapelig-teknisk samarbeid (undertegnet 19. mai 1972).

Gjensitt fra Norges statsminister Trygve Bratteli 18-25. mars 1974 var en del av forberedelsene til Konferansen for Sikkerhet og Samarbeid i Europa (KSSE). Det eksisterte en forståelse for at å få til en politisk nedrustning måtte man sette i verk militære nedrustningstiltak. I løpet av besøket ble det undertegnet en viktig bilateral avtale om skipsfart, som er i funksjon den dag i dag.

Sluttakten i KSSE ble undertegnet 1. august 1975 i Helsinki, og den var med å skape en ny dynamikk i de sovjetisk-norske forbindelsene, noe som gav seg uttrykk i en rekke viktige avtaler. Ved inngangen til 1980-årene vedtok Washington strategien "direkte kamp" med Sovjetunionen i global og regional målestokk⁸⁴. Sovjetunionen

⁸³ Nordlys, 30.10.1995, s. 23

⁸⁴ A.M. Noskov. Nord-Europa i imperialismens militære planer, Moskva "Nauka" 1987, s. 88

svarte, i tillegg til militære tiltak, med en forsterket motpropaganda, noe som førte til en hard “psykologisk krigføring”.

Hele verden kunne atter føle vindpustet fra “den kalde krigen”, som for Sovjetunionens del hadde blitt til en “varm krig”, i og med innføringen av “en begrenset styrkekontingent” i Afghanistan (Bresjnev og hans krets var ute av stand til å hamle opp med de stadig økende problemene innenlands, og forsøkte å anvende Stalins metode, som gikk ut på å avlede folkets oppmerksomhet på ytre faktorer).

Imidlertid var hverken Andropovs “orden” eller Tsjernenkos partikrati i stand til å få det sovjetiske systemet ut av stagnasjonsblindsporet.

Det forsøkte imidlertid Mikhail Sergejevitsj Gorbatsjov.

Gorbatsjovs initiativer i Murmansk

Gorbatsjov proklamerte perestrojka og glasnost våren 1985, og dette gav det sovjetiske folk noen år med håp og tro på en fornyelse av hele samfunnet.

I startfasen førte dette til økning i produksjonen og i befolkningens reelle inntekter. Denne økningen skyldtes riktignok i hovedsak bruken av reserver og den tradisjonelle satsningen på entusiasme og administrative tiltak. I 1987 var imidlertid mesteparten av den revolusjonære entusiasmen oppbrukt, og sammenlignet med 1986 var de økonomiske indikatorene i ferd med å bli redusert.⁸⁵

Dette tatt i betraktning, og med 70-årsjubiléet for Oktoberrevolusjonen like om døren, valgte Sentralkomitéen i SUKP å legge stor vekt på Gorbatsjovs reise til Murmansk fylke (30.september - 2.oktober 1987).

Murmansk - praktisk talt jevnaldrende med Revolusjonen, som meget viktig havn for anti-Hitler-koalisjonen, som et viktig økonomisk og militært senter - var i besittelse av flere positive elementer, som det var nødvendig å "glatte" ut ved inngangen til jubiléet. Selve anledningen var da også utmerket: byen fikk overrakt tittelen "Helteby" med Lenin-orden og medaljen "Den Gyldne Stjerne", som Murmansk hadde blitt tildelt allerede i 1985 i forbindelse med 40-årsfeiringen for Seieren.

Under en rekke møter i Sentralkomitéen (der også denne bokens forfatter deltok) ble det klart at det ikke lenger var mulig å tie om krisene i perestrojkaen. Gorbatsjov kunne offisielt bekrefte denne tesen 30. september 1987 under et besøk i Montsjegorsk, der han henviste til Politbyråets oppfatning).

Når det gjelder glasnost, så var mediene rask til å finne frem til årsakene til at perestrojkaen hadde bremsset opp, som de mente lå i parti- og sovjetfunksjonærene samt hos skyggeøkonomiens aktører. Avdekkingen av de hvite flekkene, som viste de historiske feilgrep som var begått, førte til at nesten hele den sovjetiske historien ble svartmalt.

"Større enn sosialismen", "større enn glasnost", - slike og lignende, tidligere populære, slagord, var i likhet med Gorbatsjovs "nedstigning til folket" med på å øke irritasjonen blant folk, og var samtidig med på å gi næring til den første

⁸⁵ Russlands moderne historie. Terra, 1995, s. 32

opposisjonsbølgen. Lederen for denne bølgen ble vannstoffbombens far, akademimedlem Andrej Sakharov, som i 1986 fikk opphevet sin forvisning, og kunne returnere til Moskva fra Gorkij (nå: *Nizjnij Novgorod*).

Det var bare filosofien om en ny politisk tenkning med humane, allmennmenneskelige verdier som vakte stadig større forståelse hos den politiske elite i Vesten. Likevel var den dramatiske avslutningen av toppmøtet på Reykjavik (11-12. oktober 1986), Vestens beskyldninger om “kommunistisk ekspansjon og propaganda” samt den forestående storstilte feiringen av 70-årsjubiléet for Oktoberrevolusjonen, med på å stille krav til at det ble tatt nye internasjonale skritt og initiativ.

I lys av dette ble det fattet en beslutning om å bruke Murmansk som talestol overfor verdenssamfunnet, i første rekke de nordeuropeiske land, for å redusere spenningen på den nordlige del av planeten.

Først og fremst gav Gorbatsjov komplimenter til landene i Nord-Europa, der samfunnsklimaet “var mest imøtekommende til den nye politiske tenkningen”⁸⁶. Helsinki var KSSEs vugge, Stockholm var det andre trinn i utviklingen av KSSE sine tillitsiltak, mens Reykjavik hadde avfødt et håp om at menneskeheten ikke behøvde å være dømt til å leve under atomvåpnenes damoklessverd. I fortsettelsen av dette temaet ble det sagt smigrende ord om kjente politiske aktører som Urho Kekkonen, Olof Palme - hvis død virkelig hadde rystet det sovjetiske folk, Kalevi Sorsa samt Gro Harlem Brundtland.

Også det faktum at Norge og Danmark, som medlemmer av Nato, ensidig hadde nektet å la utenlandske militærbaser og atomvåpen bli plassert på sine territorier i fredstid, ble verdsatt på en behørig måte. Gorbatsjov brukte metaforen om at Arktis og Nordatlanteren gjennom sine høytrykk og lavtrykk er “værkjøkkenet” for nesten hele planeten, og gjorde med dette sitt viktigste utfall mot USA: “Og samtidig kan man her virkelig kjenne den isnende vinden fra Pentagons “polarstrategi”⁸⁷.

Hva ble så foreslått?

1. **Opprettelse av en atomfri sone i Nord-Europa.** Gorbatsjov deklarererte nok en gang at Sovjetunionen var rede til å være garantist for landene i en slik sone. Denne idéen ble første gang lansert av Urho Kekkonen i 1963 (i 1965 foreslo han en finsk-norsk avtale som skulle kunne opprettholde fred i

⁸⁶ “Det viktigste nå er en praktisk realisering av perestrojkaens oppgaver”. Samling av materialer om Gorbatsjovs reise til Murmansk fylke. Moskva. Politizdat, s. 33

grenseområdene ved eventuelle kamphandlinger mellom stormaktene⁸⁸. Tre ganger, i 1968, 1969 og 1972, foreslo han overfor USSR å bytte Vyborg mot den nordøstlige delen av Lappland, noe som ville ha irritert Nato, ettersom den sovjetiske grensen mot Nato ville blitt nesten tredoblet. Og i 1978 foreslo han en fornyet versjon av avtalen om en atomfri sone, men dette ble møtt med skepsis fra de skandinaviske land, bl.a. fordi nordområdene alltid hadde vært fri for atomvåpen.

2. **Begrensninger i den militære sjøfarten i havområdene i nord.** Denne idéen var basert på et initiativ fra Finlands president Mauno Koivisto, og Gorbatsjov la frem et forslag om å starte tilsvarende konsultasjoner mellom Warsawapakt-landene og Nato, bl.a. når det gjaldt tillitstiltak. Det kom også opp et nytt forslag om å arrangere et møte i Leningrad for drøftinger av et eventuelt forbud av sjøfartsmilitær aktivitet i internasjonale sund og i farvann med intensiv sivil sjøfart. Den viktigste idéen, som på en måte integrerte de to forslagene, var imidlertid forslaget om å stanse prøvesprengninger på Novaja Semlja, under forutsetning av at USA stanset sine sprengninger, eller i det minste reduserte antall sprengninger til et minimum.
3. **Samarbeid for en rasjonell utnytting av ressursene i nordområdene og Arktis.** Som eksempel ble det nevnt et felles energiprogram. Tatt i betraktning de enorme olje- og gassreservene, ble Norge og Canada invitert til å danne felles selskaper for utarbeidelse av sokkelen i Barentshavet, og for en felles bruk av ressursene på Kola-halvøya.
4. **Vitenskapelige studier av Arktis.** Under applaus fra de fremmøtte ble det fremlagt et forslag om å arrangere en internasjonal konferanse i Murmansk om koordinering av vitenskapelige undersøkelser, bl.a. innen urbefolkningsspørsmålet.
5. **Vern av miljøet i nordområdene.** Gorbatsjov foreslo å utarbeide sammen med de nordeuropeiske land en helhetsplan for vern av miljøet i nordområdene, som skulle innbefatte overvåking av strålingssikkerheten.

⁸⁷ S. 34

⁸⁸ Store Norske Leksikon, bind 8, s. 142

6. **Den nordlige sjørute.** Gorbatsjov lovte, avhengig av normaliseringen av de internasjonale forholdene, å åpne passasjen for vestlige fartøyer med ledsagelse av sovjetiske isbrytere.

Som resultat av Gorbatsjovs reise vedtok Sentralkomitéen og Ministerrådet forordningen “Om tiltak for å fremskynde den økonomiske og sosiale utvikling i Murmansk oblast for perioden 1988-2005” (av 10. mars 1988, nr. 338). Som følge av manglende finansiering “døde” denne forordningen av seg selv.

Sentralkomitéen sanksjonerte at Murmansk kunne opprette forbindelser med vennsbyer samt aktivisere sin deltagelse i Nordkalottsam arbeidet, som var et samarbeid på flere plan mellom de nordligste fylkene og länene i Norge, Sverige og Finland. Det skulle legges spesiell vekt på kommunikasjon og reiseliv, og arbeidet ble styrt av en spesialkommisjon underlagt Nordisk Ministerråd, som var blitt etablert i 1971.

På plenumsmøtet i Sentralkomitéen i oktober 1987 ble gjennomføringen av reformpolitikken utsatt for kritikk av Boris Jeltsin, førstesekretær i Moskvastovjetet og kandidatmedlem til Politbyrået. I mars 1988 ble det i avisen “Sovjetskaja Rossija” trykket en artikkel av Leningradlærerinnen Nina Andrejeva, som oppfordret til å stanse opp og korrigere fornyelsesprosessen av samfunnet. I sitt forsøk på å bevare kontrollen i landet vurderte Gorbatsjov Jeltsins utspill som “et forsøk på å forlate det som var påbegynt”, mens han karakteriserte Andrejevas artikkel som “antiperestrojka-kreftenes manifest”. Hvor merkelig det enn kan høres, så var perestrojkaens leder av samme oppfatning som Stalin; som svar på spørsmålet “Hvilken dreining er verst - til høyre eller venstre?”, kom han med følgende: “Begge er verst!”.⁸⁹

Etter å ha vært med på feiringen av 70-årsjubiléet for Oktoberrevolusjonen, der han fikk greie på at Gorbatsjov forberedte en avstraffelse av Jeltsin, kom A. Aalto, som var leder for det finske kommunistpartiet, med følgende profetiske tanke overfor forfatteren av denne boken: “Dette betyr slutten på perestrojkaen”. Aalto ble forøvrig beskyldt av Sentralkomitéen for å drive “eurokommunisme”.

På vårrparten 1989 var den politiske situasjonen i landet kraftig radikalisert, noe som kom til syne under Folkedeputatenes 1. Kongress. Som følge av dette måtte Gorbatsjov utsette sitt Finlandsbesøk til slutten av oktober 1989, der det ble planlagt å

vende tilbake til initiativene som ble tatt i Murmansk. Denne bokens forfatter fikk anledning til å delta i forberedelsene til dette besøket. Etter lange diskusjoner og kritikk mot regjeringen og spesielt UD for manglende resultater (spesielt for implementeringen av ovennevnte forordning nr. 338 og fremgang i de internasjonale initiativene), ble det besluttet å si at det likevel var blitt gjort mye. Dette var også et kompliment til president Koivisto, som kom med flere initiativ innenfor rammene av Murmansk-foredraget (det er kanskje på sin plass å minne om at hans stabssjef overfor oss i Moskva, klaget over at de etter Gorbatsjovs tale hadde blitt nødt til å sitte oppe hele natten for å gjøre om Koivistos taler, siden hans visitt til Sovjetunionen kom umiddelbart etter Gorbatsjovs initiativer i Murmansk).

Gorbatsjov anførte følgende som resultater av sine initiativer i Murmansk⁹⁰:

- avtale om kort- og mellomdistanseraketter;
- kort- og mellomdistanseraketter ble tatt ut av beredskap i områdene som grenser til Nord-Europa (de taktiske atomvåpnene skulle heretter ikke kunne nå nordeuropeiske land);
- ødeleggelse av atomvåpen på baser ved Østersjøen;
- ensidig reduksjon av troppestyrkene i den europeiske del av Sovjetunionen og i Warsawapakt-landene med 200.000 soldater;
- gjennomføring av en miljøkonferanse i Leningrad i 1988 med vitenskapsfolk fra de nordiske land og parlamentarikermøte i Moskva i 1989.

Etter å ha bekreftet sine Murmansk-forslag, kom Gorbatsjov med :

- et forslag om å utvikle Wien-forhandlingene, i første rekke komme til enighet om de sjømilitære aspekter ved nedrustning i de nordeuropeiske farvann;
- bifall av den finske idé om å sammenkalle til en internasjonal konferanse på regjeringsplan for miljøet i Arktis;
- støtte til den norske idéen om starte konsultasjoner om inngåelse av en avtale om gjensidig underretning ved havari til havs, bl.a. ved ulykker ombord i atomubåter;

⁸⁹ Russlands moderne historie, s. 35

⁹⁰ M.S. Gorbatsjovs besøk til Finland 25-27. Okotber 1989. Dokumenter og materialer, Moskva. Politizdat, s. 44-46

- et forslag om å opprette en parlamentarikergruppe fra de nordiske land for å drøfte alle problemer i regionen (bl.a. gjennom kontaktene i Nordisk Ministerråd);
- en erklæring om at “tiden var inne for sammen med Norge å gå igjennom havgrenseproblematikken i Barentshavet på nytt, og endelig komme frem til en løsning som kan godtas av begge parter” (om den såkalte “gråsonen”).

I Murmansk gav Gorbatsjov et kort intervju til norsk fjernsyn, der han spesielt understreket: “Også før dette besøket var jeg en overbevist tilhenger av at våre tradisjonelt gode forbindelser med våre nærmeste naboer - både med finner, nordmenn og andre - må være et prioritert område”.⁹¹

Av alt det som Gorbatsjov snakket om, var nettopp gråsoneproblematikken det området med størst fremskritt: gråsonen - sokkelen og den økonomiske sonen - ble utvidet med mer enn 170.000 km². Saken var den at partene under forhandlingene som hadde pågått siden 1971, hadde forskjellige posisjoner: På norsk side holdt man fast på “middellinje-metoden”, mens Sovjet insisterte på en løsning der linjen falt sammen med grensene til deres besittelser i polarstrøkene. Nordmennene forkastet de sovjetiske forslagene, bl.a. det om felles utnyttelse av ressursene i det omstridte området, mens sovjetisk side forkastet de norske forslagene, som var basert på geografiske kompromiss. Ved Sovjetunionens oppløsning var det en sørlig bit av gråsonen på ca. 40.000 km² som forble udelt. Norge gav uttrykk for at de var rede til å dele dette området likt. Sovjetunionen forkastet et slikt forslag, ettersom det i denne regionen var avdekket svært perspektivrike forekomster av olje og gass.

I juni 1991 var Gorbatsjov i Oslo i egenskap av Nobelprisvinner (som ved historiens ironi ble dette hans siste besøk utenlands før kuppet, på samme måte som Khrusjtsjovs besøk hadde vært det i 1964). Den 5. juni skrev Gorbatsjov og Gro Harlem Brundtland under en sovjetisk-norsk erklæring der det ble rettet spesiell oppmerksomhet mot nordområdene. Det ble uttrykt ønske om at det gode naboskapet skulle få et mest mulig konkret innhold, bl.a. ved å gjenopprette kontakten mellom de lokale myndighetene i Nord-Norge og Nordvest-Russland.

Gorbatsjovs Nobelforedrag ble imidlertid egentlig hans politiske testamente. Hans - Sovjetunionens første og siste president - dager var talte.

Fra Stoltenbergs idé til Barentsprosessens begynnelse

Russland og Norge i gjenreising

Den 12. juni 1991 ble Russlands første president valgt i første valgomgang - Boris Jeltsin. 20. august var fastsatt som dato for undertegnelse av den nye Unionsavtalen.

Men morgenen 19. august kunne landets innbyggere høre en erklæring fra “den sovjetiske ledelsen” om at “Mikhail Sergejevitsj Gorbatsjov som følge av sin helsetilstand ikke lenger kunne utføre sine plikter som Sovjetunionens president”. De kunne også høre at fullmaktene var overført til visepresident Gennadij Janajev, og at det var opprettet en statlig komité for unntakstilstand (GKTsjP). Landet, som verden forøvrig, var i sjokk. På samme tid gikk den russiske ledelsen, med Jeltsin i spissen, inn i et sammenstøt med ovennevnte komité.

Seieren over kuppmakerne (GKTsjP), Kommunistpartiets opphør av virksomheten, oppløsningen av Det Øverste Sovjet og dannelsen av Det Statlige Råd bestående av Sovjetunionens president og lederne av unionsrepublikkene - alt dette var med på å stille spørsmål om Unionsavtalen innebar et fritt samvelde av suverene stater. Det første vedtaket som ble fattet av Det Statlige Råd var å anerkjenne uavhengigheten til de baltiske stater - Latvia, Litauen og Estland. Prosessen med en rask oppløsning av Sovjetunionen fortsatte: 1. desember sa det ukrainske folk “ja” til uavhengighet ved folkeavstemningen.

For å prøve å stanse den skjebnesvangre oppløsningen av Sovjetunionen, møttes lederne fra Russland, Hviterussland og Ukraina (i egenskap av land som var med på å stifte Sovjetunionen) i Belovezjskij-skogen (ved Minsk), og 8. desember undertegnet de avtalen som slo fast at Sovjetunionen opphører sin eksistens som et subjekt etter internasjonal rett.⁹²

⁹¹ S. 31

⁹² Russlands moderne historie, s.136-138

Samtidig ble det undertegnet en erklæring om opprettelsen av Samveldet av Uavhengige Stater (SUS), noe som ifølge Gorbatsjov var Jeltsins største feilgrep. Senere gikk alle de tidligere sovjetrepublikkene, med unntak av de baltiske, inn i denne sammenslutningen. Det internasjonale samfunn anerkjente Russland som arvtakerstat etter Sovjetunionen.

Kommunistene overgav til reformregjeringen, som ble ledet av Jegor Gajdar, et land som i prinsippet var konkurs. Det var ikke igjen én cent av valutareservene på 15 mrd. USD, det var bare restene igjen av gullreservene som hadde vært på 1300 tonn (og som bolsjevikene hadde tatt fra tsaren, og som var i behold helt frem til 1985), og i enkelte regioner var det matreserver for bare 2-4 dager⁹³. Landet, som var ødelagt av totalitarisme og Gorbatsjovs ubesluttsomhet, var reelt truet av hunger og kulde. Å prøve og hoppe over avgrunnen fra planøkonomi til et fritt marked i to steg ville vært selvmord, og alt dette tvang Gajdar til å gjennomføre svært upopulære, men allerede utprøvde i Øst-Europa, sjokkterapi-metoder. Samtidig rev Russland ned “jernteppet” for godt, bl.a. på grensen mot Norge (i mars 1992 ble Østersjørådet opprettet, der både Russland og Norge gikk inn som medlemmer).

Norge, som et av de første landene som anerkjente Russland som suveren stat, fulgte ikke bare nøye med begivenhetene hos sin østlige nabo, men gikk også til handling. I desember 1991 gav regjeringen 20 millioner kroner til “Aksjon nabohjelp”, som var rettet mot Nordvest-Russland. 5 mill. av disse midlene ble disponert av fylkene Troms og Finnmark. Man tenkte på å starte opp et langsiktig program for å utvikle et samarbeid med de russiske nordområdene.

I Oslo 8. mars 1992 undertegnet de to lands utenriksministre, Andrey Kozyrev og Thorvald Stoltenberg, en felles protokoll for et arbeidsprogram for kontakt og samarbeid. I denne protokollen ble det lagt spesielt stor vekt på det økonomiske samarbeidet mellom de to lands nordlige regioner, og nok en gang ble det understreket et ønske om å gjenopprette kontakten mellom de lokale myndigheter på begge sider av grensen.

24. april 1992 ble en dato som gikk inn i verdenshistorien med store bokstaver; på denne dag innførte Thorvald Stoltenberg Barentsregionen som et politisk begrep. Samme dag ble det avholdt et møte mellom fylkesordførerne i de tre nordligste fylkene i Norge, Erling Fløtten (Finnmark), J. Olsen (Troms) og Sigbjørn Eriksen

(Nordland) samt Murmansk-guvernøren Jevgenij Komarov og viseguvernør i Arkhangelsk, A. Jefremov. På dette møtet ble det dannet en arbeidsgruppe som skulle ledes av Finnmarks representant Thor Robertsen.

Oppgaven til arbeidsgruppen var å koordinere de sentrale myndigheters innsats for å fremme det bilaterale samarbeidet innen økonomi, vitenskap, økologi og menneskelige kontakter. I protokollen som ble undertegnet neste dag understreket fylkeslederne at Handlingsplanen for Russland og Øst-Europa, som den norske regjering hadde vedtatt 24. april 1992, ville bli et viktig instrument for arbeidsgruppen. Senere, takket være innsatsen fra arbeidsgruppen og støtten fra sentrale myndigheter, sluttet også Lapplands län og Norrbottens län seg til protokollen.

De norske selskapene Kværner Kimer, Barents Company, Vardø Pomor og andres arbeid for å skaffe kontakter og kontrakter med russiske bedrifter, spilte en viktig rolle i konkretiseringen av dette arbeidet. For å fremskynde det videre arbeidet ble det på fylkestinget i Finnmark lagt frem et forslag om å opprette Østhandelssenteret i Kirkenes. Østhandelssenteret skulle være et aksjeselskap med russiske deltagere på eiersiden. Den viktigste rollen spilte imidlertid importen av russisk fisk. For noen selskaper utgjorde denne importen opp til 60%⁹⁴. For å utvikle fiskerisamarbeidet mellom Nord-Norge og Nordvest-Russland ble det 18.november 1992 opprettet en spesialkommisjon, som senere kom til å fremsette alle forslag på eget initiativ.

Stoltenbergs initiativ ble høyt verdsatt under Boris Jeltsins tale på toppmøtet i KSSE, som ble avholdt i juni 1992 i Helsinki.

Det neste store skritt i forberedelsene av utenriksministersesjonen (10-11. januar 1993), ble møtet mellom eksperter, vitenskapsfolk og diplomater, der det ble utarbeidet et konsept for opprettelse av Barentsregionen. Dette møtet ble avholdt 25-27.september 1992 i Kirkenes (i oktober møttes eksperter på Den nordlige sjørute i Tromsø).

Den russiske utenriksministeren Andrey Kozyrevs ankomst til Kirkenes ble foranlediget av en stor "militærøvelse". Den 9.januar besøkte han Nordflåten i Severomorsk, der han gjorde seg kjent med den militære ledelsen, besøkte atomubåten

⁹³ Murmanskij Vestnik 02.12.1995

⁹⁴ Finnmark Fylkesting. Samling 12-14. Mai 1992, sak nr. 9/92

“Akula”, raketthangarskipet “Usjakov” og talte til offiserene. Han begynte sin tale med å understreke følgende: “Den er ikke mer den destruktive striden, da verden var delt inn i “venner” og “fiender”. Russland har i realiteten ikke lenger faste motstandere. Men det fins stabile interesser som det er bedre å forsvare med prinsippene om samarbeid og partnerskap med verden rundt oss”. Kozyrev avsluttet med følgende: “Arktis skal ikke lenger være en skueplass for militær rivalisering... Her er det mange problemer - sosiale, økonomiske og økologiske. For å løse disse er det viktig å tiltrekke moderne teknologi, viktige partnere og investorer. Det er nettopp slike holdninger vår delegasjon, som består av bl.a. lederne i Murmansk og Arkhangelsk fylker, er utstyrt med når vi nå reiser til Kirkenes, der det vil bli undertegnet en Erklæring om samarbeid i Den euro-arktiske Barentsregion.”⁹⁵

Møtene som hadde funnet sted med de militære var ikke av improvisert art, og neste dag besøkte Kozyrev den militære luftbasen i Bodø (der Francis Powers skulle ha landet 1.mai 1960). Under besøket deltok han i overrekkelsen av et MiG -15-fly til Flymuséet (der også Powers’ Lockheed “U-2” står utstilt). Begge begivenhetene ble av lokalbefolkningen oppfattet som et konkret skritt i retning av forsterket tillit i de russisk-norske forbindelsene, og som en slutt på konfrontasjonsepoken og den kalde krigen.

Aller viktigst var likevel forhandlingene med utenriksminister Stoltenberg om en rekke spørsmål. Ved slutten av drøftingene ble det underskrevet en russisk-norsk avtale om operativ underretning ved kjernefysiske ulykker og om utveksling av informasjon om kjernefysiske installasjoner (de mange ulykkene ombord på atomubåter, bl.a. tragedien med “Komsomolets”, gjorde det nødvendig å finne en folkerettslig løsning i forebyggelsen av de fryktelige følgene som slike ulykker fører med seg).⁹⁶

Samme dag (10.januar) ankom Kozyrev og Stoltenberg Kirkenes. På vei fra flyplassen la de ned krans ved minnesmerkene til de sovjetiske soldatene og norske patriotene som hadde gitt sitt liv i kampen for å frigjøre Nord-Norge. Til tross for den strenge kulden ble de møtt av 112 journalister fra hele verden (man hadde forventet at ca. 30 ville komme) og av et fakkeltog arrangert av miljøorganisasjonen “Stopp

⁹⁵ Diplomatsk Nytt, russisk UD, 2/93, s. 26-27

⁹⁶ Se “Nordflåten”, rapport fra stiftelsen “Bellona”, nr. 2, 1996

Dødsskyene!” og Stoltenberg holdt en tale til de fremmøtte⁹⁷. Dette viste at interessen for det forestående møtet mellom representanter fra 14 land, 7 fylker og Sametinget var stor. Kirkenes var i verdens søkelys for annen gang i sin historie (den første var under Petsamo-Kirkenes-operasjonen).

Kirkenes-erklæringen - Det muliges kunst

Det var om morgenen 11. januar 1993, stedet var Hotell Rica Arctic. Etter den obligatoriske fotograferingen av deltagerne, ble konferansen offisielt åpnet av Thorvald Stoltenberg. Hans hilsningstale ble på mange måter en programerklæring for Barentsprosessen, og den er i hovedsak aktuell den dag i dag.

Først og fremst kom Stoltenberg med en oppfordring om å se på globusen fra en annen vinkel - nemlig fra toppen, siden Barentsregionen er den nordlige ytterkant i Europa. Dersom man ser regionen fra denne vinkelen, vil man se at Barentsregionen geopolitisk befinner seg i sentrum i forhold til verdens supermakter, og Den nordlige sjørute er korteste vei mellom de industrielle supersentra USA, Japan og Europa. Om Russland erklærte Stoltenberg åpent at “hele Barentssamarbeidet dreier seg rundt aksene Nord-Europa - Russland.”⁹⁸

Hva angår de konkrete mulighetene for denne regionen som er så rik på ressurser, nevnte Stoltenberg først og fremst samarbeid innen fiskeri, fordi “fiskene viser liten respekt for de politiske grenser”, og potensialet innen olje og gass. Som et av de mest kritiske problemene anførte Stoltenberg den økologiske situasjonen, og foreslo å opprette en nasjonalpark på begge sider av grensen, som sammen med de finske områdene ville utgjøre et enormt naturreservat. Etter å ha konstatert at transportinfrastrukturene mellom øst og vest var manglende utviklet, presenterte han en idé om å forlenge Murmansk-Nikkel-banen frem til Kirkenes, som da ville få tilgang til hele det enorme europeiske jernbanenettet.

Som en av de viktigste målsettingene ved samarbeidet på fylkesplan, fremhevet Stoltenberg oppgaven med å bygge en felles identitet i regionen, som skulle støtte seg til den rike kulturhistoriske arv, der de siste 70 års begrensede kontakter kan settes i parentes. Han understreket at ved å opprette Barentsregionen “gjør vi intet

⁹⁷ Barentsregionen, s. 30

annet enn å normalisere situasjonen i nord”, og at “dette er et resultat av den spennende reformprosessen i Russland”.⁹⁹ Som avslutning sa Stoltenberg at “vi står overfor en historisk sjanse, som vi er forpliktet til å gripe”.

Andrey Kozyrev begynte sin tale med en tese om at tiden selv har definert hvilken retning samarbeidet, som ligger nedfelt i Erklæringen, skal ta, og at det å fylle den med konkret innhold vil være et av elementene i prosessen med å regionalisere vedtak som fattes av KSSE.

“Dette, - fortsatte han, - kan bli et forbilde for et fremtidig system av samarbeidssoner som er gjensidig knyttet til hverandre, og som strekker seg fra Barentshavet via Baltikum til Sentral-, Vest- og Sør-Europa. I realiteten er dette også veien til et forent Europa, fritt for militærpolitiske gnisninger, og som er klart for et bredt økonomisk samarbeid”.¹⁰⁰

Etter å ha gitt uttrykk for sin støtte til Thorvald Stoltenbergs idé om danne strukturer for Barentssamarbeidet, påpekte Kozyrev at en slik struktur kan bli et “vindu for Russland mot Europa, som skal opprette tette forbindelser med Nord-Europa og resten av kontinentet”. Kozyrev la videre stor vekt på nødvendigheten av å utarbeide et handlingsprogram (som senere fikk betegnelsen “Barentsprogrammet”) for det økonomiske, vitenskapelig-tekniske, humanitære og kulturelle samarbeidet, og utpekte følgende retninger som særdeles viktige:

- felles utnyttelse av naturressursene, bl.a. av olje og gass;
- samarbeid innen økologi;
- konvertering av forsvarsindustribedrifter innen telekommunikasjon, skipsbygging, studier av naturressursene i Arktis, samt bygging av olje- og gassutvinningsplattformer;
- utvikling av små og mellomstore bedrifter, transportinfrastruktur, deriblant Den nordlige sjørute og turisme.

I sin avslutning kom Kozyrev med et forslag overfor konferansedeltagerne om å be Norge om å ta på seg ledervervet i Barentsrådet til neste møte.

Dette forslaget ble støttet av alle deltagerne, og som avslutning på konferansen ble selve Erklæringen undertegnet. Utenriksministre og representanter fra følgende

⁹⁸ Barentsregionen. UD, 1/93, s. 89

⁹⁹ Ibid. s. 91-92

land skrev under: Danmark, Island, Norge, Russland, Finland, Sverige og EU-kommisjonen. Representanter fra USA, Storbritannia, Canada, Frankrike, Tyskland, Polen og Japan var til stede som observatører.

I innledningen til Erklæringen gav deltagerne uttrykk for sin støtte til reformkursen i Russland, og uttrykte ønske om å støtte regionbefolkningens århundrelange tradisjoner med vennskap og samarbeid, og understreket den fundamentale betydning som de historiske omskiftningene har, som resultat av slutten på en periode med ideologiske og militære konfrontasjoner i Europa. Deltagerne hilset velkommen de første steg i samarbeidet innen Barentsregionen, bl.a. opprettelsen av en arbeidsgruppe, og uttrykte samtidig takknemlighet for det verdifulle arbeidet som de nordligste fylkene i Norge, Sverige og Finland hadde lagt ned i Nordkalottkomitéen.

Hovedmålsettingen for Barentsrådets arbeid (se vedlegg) er i Erklæringen definert som “å fremme en bærekraftig utvikling i Regionen, under hensyntagen til de prinsipper og anbefalinger som ble fremsatt i Rio-erklæringen og UNCEDs Agenda 21”. Erklæringen åpner for at alle land som ønsker det kan delta i Barentssamarbeidet. Barentsregionens handlingsområde dekker fylkene Finnmark, Troms og Nordland i Norge, Lapplands län i Finland, Norrbottens län i Sverige og Murmansk oblast, Arkhangelsk oblast og Republikken Karelia i Russland. Regionen kan utvides ved at andre administrative enheter innlemmes i regionen.

Første emnekapittel i Erklæringen er viet miljøet. Deltagerne understreket viktigheten av å verne det sårbare miljøet i regionen, innenfor rammene av den felles ministererklæringen fra møtet i Kirkenes 3. september 1992 om vern av miljøet i de nordiske land og Russland, og innenfor rammene av Konvensjonen for vern av det maritime miljøet i Nordøst-Atlanteren av 22. september 1992.

Erklæringen støtter seg til den strategien for vern av det arktiske miljøet som ble vedtatt på ministermøtet i Rovaniemi i 1991, og legger opp til en realisering av denne strategien, spesielt innenfor rammene av det arktiske programmet for analyse og overvåking (AMAP: Arctic Monitoring and Analysis Programme). I Erklæringen understrekes det at de økologiske parametre må være integrert i alle typer virksomhet i regionen, det fremheves også at det er viktig å bevege det internasjonale samfunnet i følgende retninger:

¹⁰⁰ Diplomatsk Nytt, russisk UD, 2/93, s. 27

- utvidelse av miljø- og strålingsovervåkingen i Barentsregionen;
- forbedring av driftssikkerheten ved kjernefysiske objekter;
- rehabilitering av områder som er forurenset som følge av bruken av kjernefysiske objekter.

Det andre emnekapitlet er viet en utvidelse av det økonomiske samarbeidet i regionen, i form av oppmuntring til handel og investeringer, bl.a. innen energi og konvertert produksjon. Med tanke på de like klimatiske forholdene i utviklingen av landbrukssamarbeidet, understreker Erklæringen viktigheten av erfaringsutveksling innen regionen, spesielt innen områder som reindrift og skogbruk.

Emnekapittel tre definerer det viktige vitenskapelig-tekniske samarbeidet, deriblant en utvikling av eksisterende teknologi for kaldt klima, samt samarbeid innen områder som geologi, oseanografi, atmosfærefysikk, økologi, bygg/anlegg, fiskeri, akvakultur, skogbruk, bergdrift, utvinning av ressursene på sokkelen og kommunikasjon. Det ble også lagt vekt på nødvendigheten av utveksling av informasjon og erfaring, og belønning av teknologioverføring, inkludert etablering av felles forskningslaboratorier og -ekspedisjoner, og samarbeid innen utdanning og opplæring av vitenskapelige spesialister.

Emnekapittel fire fremhever viktigheten av å forbedre de regionale infrastrukturene innen transport og kommunikasjon, deriblant telekommunikasjon.

Emnekapittel fem omhandler tryggingen av rettighetene til urbefolkningen, i henhold til de mål som er nedfelte i Kapittel 26 i UNCEDs Agenda 21. Innenfor rammene av denne er det fastlagt en avtale om opprettelse av en arbeidsgruppe som skal behandle urbefolkningsspørsmål, og om at denne gruppen skal forberede et tilsvarende regionalprogram for opprettelse av et kultursenter i Lovozero (for den samiske befolkning) og i Nenets Autonome Krets (for nenetserne).

Sjette emnekapittel tar for seg kontakten mellom mennesker og de kulturelle forbindelser, som innbefatter:

- en utvidet utveksling av ungdom, elever, lærere og professorer, og innen sport og kultur;
- virksomhet som kan være med å øke mulighetene for kvinner;
- en forbedring av mulighetene for utdanning og språkopplæring;
- en forsterking av kultursentra.

Syvende og siste avdeling beskriver hvordan man kan utvide reiselivet på nasjonalt, regionalt og lokalt plan, og omhandler bl.a. utvikling av turiststeder og infrastruktur.

Erklæringen, som av mange utenlandske eksperter ble regnet for å være et stykke “av det muligens kunst”, ble også gitt en høy vurdering av det russiske Utenriksdepartementet. Andrej Kozyrev skrev i et brev til Thorvald Stoltenberg følgende om resultatene av konferansen: “Den Erklæring vi undertegnet i Kirkenes skaper forutsetninger for et produktivt felles arbeid, både når det gjelder vår tids utfordringer og kommende generasjoners bekymringer”.

Konferansen, og Kirkenes-erklæringen, ble av de aller fleste utenlandske stater, deriblant Norge, regnet for å være et gjennombrudd i forholdet til Russland.

Fylkessamarbeidet i Den euro-arktiske Barentsregion

Kirkenes-erklæringen ble en slags grunnlov for samarbeidet på ministernivå i Den euro-arktiske Barentsregion. Men, som Stoltenberg bemerket, kan hovedstedene gjennom Barents-samarbeidet bare skape vilkår for “et politisk og økonomisk samarbeid i nord”, og derfor “er det nettopp de som bor i regionen som må gi samarbeidet et konkret innhold og nettopp her må et slikt samarbeid ha sin base”.

Og derfor utarbeidet representantene fra fylkene sitt eget dokument parallelt med arbeidet under konferansen, som gikk på å opprette et regionalt Barentsråd (heretter kalt Regionrådet). Like etter at Kirkenes-erklæringen var undertegnet, skrev representantene fra Arkhangelsk fylke, Murmansk fylke, Finnmark, Troms og Nordland, Lapplands län, Norrbottens län og Samerådet under protokollen om opprettelsen av Regionrådet.

Protokollen, som var i samsvar med Erklæringen, konstaterte at de forandringene som hadde skjedd i Europa og Russland hadde skapt et helt nytt grunnlag for et tettere samarbeid mellom de nordlige delene av Russland, Norge, Finland og Sverige både på regionalt og nasjonalt plan. I kraft av dette var de lederne som hadde underskrevet protokollene enige om følgende:

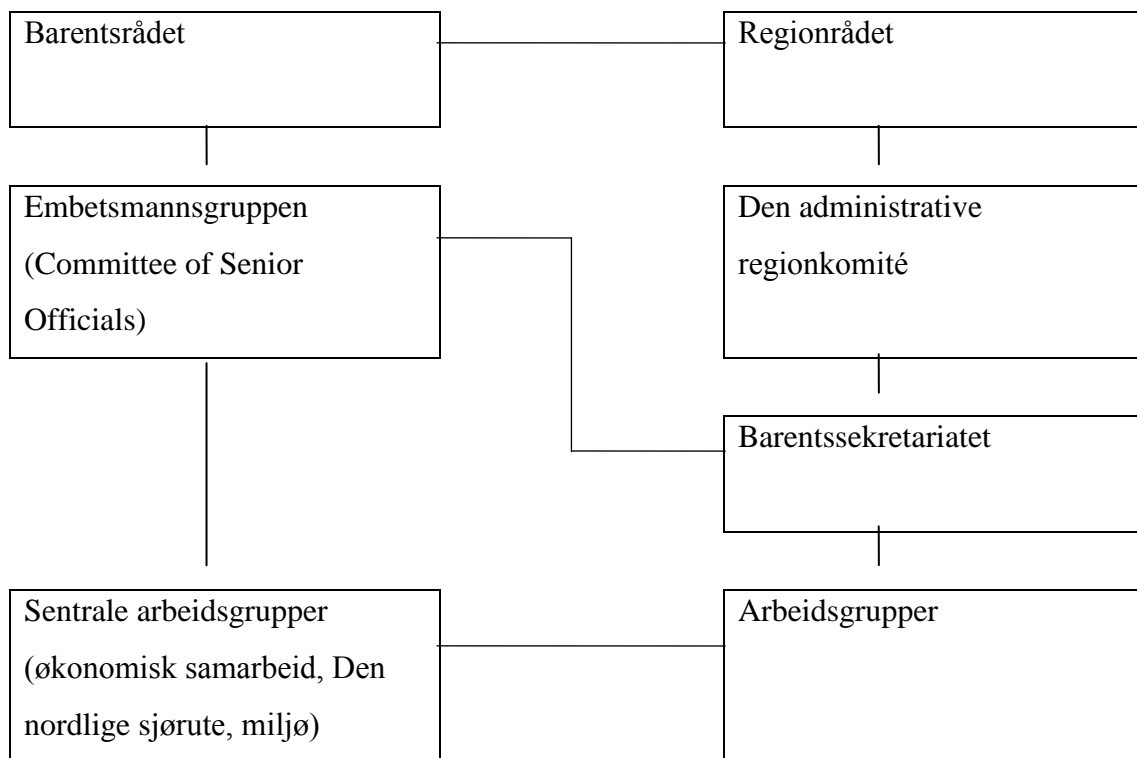
1. Støtte et initiativ fra UD om opprettelse av Den euro-arktiske Barentsregion innenfor rammene av de angitte administrative enheter med tilslutning til de prinsipper, mål og prioriterte oppgaver som ligger nedfelt i Erklæringen.
2. Arbeide sammen med andre strukturer for å utvide det regionale samarbeidet i Barentsregionen.
3. Legge til grunn følgende for et samarbeid:
 - sikre en fredelig og stabil utvikling i regionen;
 - styrke og gjenopprette de kulturelle forbindelsene;
 - bidra til å opprette nye og utvikle eksisterende bilaterale og multilaterale forbindelser i regionen;
 - skape vilkår for en dynamisk økonomisk og sosial utvikling med aksent på en aktiv og målrettet bruk av natur og ressurser;
 - ta hensyn til interessene til urbefolkningene og sørge for at de får en aktiv deltagelse i utviklingen av regionen.
4. Opprette følgende organer:
 - Regionrådet - bestående av lederne for de administrative enhetene i regionen. I tillegg inngår en representant som velges fra de samiske organisasjonene i regionen. Regionrådet konstituerer seg selv. Landene skal ha formannskap etter tur. Vedtak fattes etter konsensus-prinsippet. Regionrådet godkjenner årsplan og budsjett. Regionrådet forestår opprettelse av en Regionkomité, som forbereder og rapporterer spørsmål til Regionrådet, og som fortsetter arbeidet med de vedtak som fattes. Medlemmene av Regionkomitéen deltar på møtene til Regionrådet som rådgivere for sine ledere.
 - Regionkomitéen - skal være et arbeidsorgan for Regionrådet, og består av rådgivere som er utnevnt av de respektive administrative enheter. Formannskapet i Regionkomitéen følger Regionrådets. Regionkomitéen arbeider på regulær basis og har ansvaret for å fremlegge forslag til Regionrådets handlingsplan og budsjett. Regionkomitéen forestår den økonomiske og profesjonelle

gjennomgåelse av arbeidsgruppenes prosjekter. Beslutningene i Regionkomitéen fattes også etter konsensus-prinsippet.

- For å sikre det løpende arbeidet opprettes det et *sekretariat*, som er underlagt lederen i Regionkomitéen, og som finansieres av det fylket som innehar formannskapet. De som undertegnet Erklæringen stilte seg positivt til det norske forslaget om en toårig finansiering av et slikt Barentssekretariat i Kirkenes (underforstått at fylkesordfører i Finnmark, Erling Fløtten, skulle velges som leder av Regionrådet).
5. De løpende utgiftene til Regionrådet og Regionkomitéen skal dekkes av de administrative enhetene.
 6. Det forutsettes at de nasjonale regjeringene yter finansiell støtte til de regionale samarbeidsprosjektene.
 7. Arbeidet med prosjektene kan også - når det blir aktuelt - være åpent for de som ikke er medlemmer av Regionrådet.
 8. Ethvert medlem kan til enhver tid trekke seg ut av Regionrådet. I slike tilfeller fastsetter Regionrådet hvordan man skal håndtere eventuelle uoppfylte forpliktelser som det uttredende medlem måtte ha.
 9. De undertegnede parter har fastsatt at Karelia kan bli medlem av Regionrådet dersom søknad om dette innleveres (søknad ble levert senere).

Undertegnelsen av protokollen vakte en betydelig interesse fra massemediene, som i dannelsen av Regionrådet så et kvalitativt nytt nivå i fylkessamarbeidet, som bevarer de tradisjonelle bilaterale forbindelsene, men i tillegg også skaper nye multilaterale forbindelser, som hovedsaklig er orienterte mot en sosio-økonomisk utvikling av de russiske nordområdene.

Med utgangspunkt i Kirkenes-erklæringen og Protokollen, samt i de opprettede arbeidsgruppene og strukturene i Den euro-arktiske Barentsregion både på minister- og fylkesnivå, kan man se for seg følgende skjema:

Et viktig skritt i utviklingen av de bilaterale forbindelsene og av Kirkenes-erklæringen var de russiske og norske regjeringenes vedtak om å åpne generalkonsulat i henholdsvis Kirkenes og Murmansk (forhandlingene om dette varte flere år, men en avtale ble oppnådd først under møtet mellom utenriksministrene Thorvald Stoltenberg og Andrej Kozyrev i Tromsø 7.mars 1992). Det norske Generalkonsulatet i Murmansk, ledet av Knut Hauge, startet opp allerede i begynnelsen av 1993.

Hva den russiske side angikk, så hadde de, etter avtale med Norge (som også åpnet Generalkonsulat i St. Petersburg), to alternativer: Tromsø, der myndighetene kunne tilby relativt gunstige vilkår for et eventuelt russisk generalkonsulat. I mars 1993 kunne Sør-Varangers ordfører Alfon Järijärvi (som har Kirkenes som senter) tilby tilsvarende gunstige vilkår overfor delegasjonen fra russisk UD (der denne bokens forfatter var deltager) for et generalkonsulat i Kirkenes (som innebar gratis leie av lokaler og leiligheter i to år, kontorutstyr og møbler). Etter å ha gjennomgått begge varianter, la det russiske utenriksdepartementet frem et forslag overfor regjeringen om å opprette generalkonsulat i Kirkenes, noe som ble vedtatt 19.mars 1993.

Etter et grundig forberedende arbeide, bl.a. med oppussing av lokalene, ble Det Russiske Generalkonsulat i Kirkenes åpnet ved en høytidelig seremoni 6. august 1993 (under Barentsfestivalen). Ifølge en lisens fra den russiske regjeringen og en tillatelse

fra den norske regjering, fikk det russiske generalkonsulatet et arbeidsområde som innbefatter Finnmark, Troms og Nordland fylker. Tilstede under åpningen var Norges utenriksminister Johan Jørgen Holst, og han understreket at generalkonsulatene i Kirkenes og Murmansk ville bli viktige brohoder i byggingen av en samarbeidsbro mellom Nord-Norge og Nordvest-Russland, og i Barentsregionen generelt.

Norges formannskap i Barentsrådet og Regionrådet

I et takkebrev som omhandlet resultatene av konferansen til Thorvald Stoltenberg, understreket Kozyrev: “Jeg er overbevist om at Norge - som initiativtaker til et multilateralt samarbeid i de europeiske nordområdene, og med formannskapet i Barentsrådet - vil styre skuten med sikker hånd i den viktige startfasen”.

Allerede 21. april 1993 kom utenriksminister Holst til Arkhangelsk, der han sammen med Kozyrev deltok på en konferanse ved Pomor-universitetet, og der han bl.a. besøkte bedriften som bygger atomubåtene i Severodvinsk. Deretter dro han til Moskva, der han førte forhandlinger med Kozyrev. Som resultat av forhandlingene ble det vedtatt en felles protokoll om et arbeidsprogram for utvikling av kontakter og samarbeid for 1993-94. I sitt foredrag “Barentsregionen - en arena av muligheter”, som Holst holdt på et miniseminar i Kirkenes 6.august, trakk han noen slutninger for det arbeidet som var gjort i løpet av åtte måneder, og presenterte også hvilke oppgaver som de to nivåene (minister- og fylkesnivå) måtte løse i første rekke.

Innenfor rammene av Langtidsprogrammet (1992-96) for Øst-Europa, som Stortinget vedtok i 1992, ble det gitt prioritet til prosjekter og tiltak i Nordvest-Russland. For 1992 ble det bevilget 255 mill. NOK, og for 1993 261 mill. NOK. I tillegg ble det i juni 1993 gitt en tilleggsbevilgning på 90 mill. NOK. I første halvdel av 1993 ble det gitt støtte til 487 prosjekter til en sum av 341 mill. NOK. “Vi har med dette en kraftig muskel bak vår satsning i Barentsregionen”, sa ministeren i sitt resymé av denne delen av foredraget.

Holst bemerket også at Barentssamarbeidet hadde funnet en bred støtte i den norske folkeopinionen. Unntaket bestod kun av noen negative kommentarer fra representanter for Sosialistisk Venstreparti. Holst konstaterte fornøyd at den negative holdningen ikke vant frem, ettersom den ikke fant støtte hos de andre partiene.

Blant de prioriterte oppgavene nevnte ministeren opprettelsen av Barentssekretariatet i Kirkenes og gjennomføringen av møtene mellom regionens kultur- og samferdselsministre, som skulle gå av stabelen i begynnelsen av september. Forberedelsene til et slikt sekretariat hadde allerede vært drøftet på møter i Embetsmannsgruppen i Oslo. Forseringen i gjennomføringen av ministermøtene ble forklart med at det i Norge skulle holdes Stortingsvalg den 13.september. Det ville vært lite logisk av Arbeiderpartiet - som initiativtaker til Barentssamarbeidet - dersom de ikke hadde brukt disse tiltakene i valgkampen (valgresultatet i Nord-Norge viste at disse forventningene ble innfridd).

Før ministermøtet ble det i Kirkenes, 23 - 27.august, arrangert en vitenskapskonferanse, der over 100 vitenskapsmenn fra 19 land (hvorav 20 fra Russland) kom med et "hjerneangrep" på problematikken rundt vern av polarområdene mot radioaktivitet.

.....

.....

.....

Møte mellom Barentsregionens kulturministre

Den 31.august - 1.september 1993 var Kirkenes åsted for møtet mellom Barentsregionens kulturministre.

Dagen før møtet startet, understreket Norges kulturminister Åse Kleveland i et intervju med fylkesavisen Finnmarken, at "kulturen har en avgjørende betydning for den fremtidige regionen, og for folkenes selvbevissthet. Dette er ikke tomme utgifter, men meget sikre investeringer". Den russiske kulturminister J. Sidorov, som ledet den russiske delegasjonen, utviklet denne tanken videre, da han bemerket at Barentsregionen er et møtested for helt forskjellige folkeslag, og at det kulturelle samarbeidet gjennom disse forskjellene kan være med og bygge broer av gjensidig åndelig berikelse.

Disse synspunktene gikk som en rød tråd gjennom praktisk talt alle talene. Professorene A. Kan fra Universitetet i Uppsala (tidligere kjent som sovjetisk skandinavist) og Einar Niemi fra Universitetet i Tromsø ga på grunnlag av et bredt

historisk materiale analyser av mulighetene og vilkårene for et kulturelt samarbeid innen områdene historie, kulturgeografi og handelspolitikk i regionen. Foredragene til Sveriges kulturminister B. Friggebo og Sametingspresident Ole Henrik Magga var viet det kulturelle samarbeidet mellom urbefolkningene i regionen. Den finske kulturminister T. Isohookana-Asunmaa kom i sitt foredrag inn på perspektivene ved det regionale kultursamarbeidet.

Lederen i Regionrådets kulturkomité, Irene Valstad (fra 1995 statssekretær i Kulturdepartementet), presenterte en offisiell rapport om kultursamarbeidet i Barentsregionen, hvis naturlige grunnlag bestod av følgende fire komponenter:

- de rike naturressursene
- den felles kulturarven
- den geografiske nærhet til nabolandene
- den store avstanden fra hovedstedene

Som en av regionens særegenheter ble det bl.a. fremhevet at det her finnes hele syv folkeslag: nordmenn, svensker, russere, finner, kareler, nenetsere og samer.

Hovedmålsettingene skulle være:

- en styrking av følelsen av tilhørighet til Barentsregionen i hver administrative enhet;
- fremme en utvikling slik at regionen blir tiltrekkende for bosetting, samtidig som det skal bli et vekstområde;
- konsolidere vilkårene for det tradisjonelle kultursamarbeidet og sikre den unike sameksistensen;
- bruke kultur som et fenomen som griper inn i all infrastruktur i den økonomiske, økologiske og annen utvikling;
- presentere Barentsregionen som et kraftfullt europeisk kultursentrum;
- utvikle kontaktnettverkene for å heve kompetansen innen kultur og kunst;
- trygge og utvikle det kulturelle mangfoldet i regionen.

I Nordkalottssamarbeidet ble det opparbeidet en mangeårig erfaring med gjensidig kultursamarbeid, og det ble foreslått å gjøre bruk av disse erfaringene og utvikle dem i Barentssamarbeidet.

Som en del av møtet om morgenen 1. september, ble den andre kunstnerstipendiatutstillingen ved Norsk-Russisk Kunstsenter åpnet av den russiske og norske kulturminister. Sidorov understreket i sin tale at Kunstens store kraft ikke fordrer forståelse av fremmede språk, og kunsten kan derfor ikke unngå å ligge foran de andre områdene i Barentssamarbeidet, fordi den danner et grunnlag for et enhetlig kulturelt rom i regionen.

Etter at felleserklæringen var vedtatt, gjentok Åse Kleveland på pressekonferansen sin tanke som hun hadde uttrykt til Finnmarken: "Det er mulig at man nettopp i Norge har kommet lengst med tenkningen innenfor rammene av Barentsprosessen". Hun bemerket imidlertid at hun ikke fryktet en overlegenhet i den norske aktiviteten i forhold til de andre landene. "Det er mulig at Norge, Finland og Sverige er mer interessert i å utvide kultursamarbeidet med Russland enn med hverandre. Men ikke ett av disse landene klarer ut med en slik oppgave alene. Og derfor arbeider vi sammen i Barentsregionen".

Kulturminister Sidorov gav sin støtte til denne vurderingen, og foreslo overfor regionens kulturaktører å søke nye og utradisjonelle angrepspunkter. Som eksempel la han frem en idé om å arrangere et vennskapsskirenn innenfor rammene av Barentsfestivalen, med en løype i området rundt Treriksrøysa, der Norge, Finland og Russland møter hverandre. "Dersom man skal finne et kulturelt grunnlag for et slikt renn, så kan dette bli en stor vennsaps- og fredsfest, som også kulturministrene kan delta i" (som følge av omstendighetene kunne dessverre ministrene ikke delta i dette skiarrangementet, som etterhvert er blitt en tradisjon. Likevel kan man - ut i fra uttalelsene fra de mange hundre deltagerne, blant dem ordførerne i Murmansk, O. Najdenov, og Sør-Varanger, Alfon Jerijärvi - si seg enig i at ministerens prognose har slått til).

Etter vurderinger fra andre som deltok under Barentsregionens kulturministermøte, ble det i løpet av møtet utarbeidet en prioriteringsliste over kulturbygging i regionen. Kulturarbeidsgruppen utarbeidet konkrete tiltak som gikk inn i Barentsprogrammet for 1994-95 (total sum NOK 5.257.000,-), og ble fordelt på følgende ni områder:

1. Miljøutfordringer er også et kulturspørsmål
2. Film og fjernsyn
3. Lederopplæring

4. Idrettssamarbeid
5. Dans
6. Årlige festivaler i hver administrative enhet
7. Forprosjektering av et samisk kultursenter i Lovozero (Murmansk fylke)
8. Forprosjektering av et etnisk senter i Nenets Autonome Krets
9. Kirkelige kontakter

Kulturministermøtet hadde vært en suksess, både i form og innhold, noe som praktisk talt alle deltagerne var enige om. En av journalistene uttalte følgende: “Den første *kulturpannekaken* ble iallfall ikke klumpete” (med hentydning til det russiske ordtaket “den første pannekaken er alltid klumpete”, som betyr at all begynnelse er vanskelig).

Et beklagelig unntak var den relativt tendensiøse artikkelen “En parade av ministre, *eller* Hvorfor ble journalister invitert til Kirkenes?” (8. sept.), skrevet av Poljarnaja Pravdas spesialkorrespondent. Journalisten var fornærmet for at “skriblerne” ikke slapp inn på alle møtene, og ikke fikk bo på samme hotell som ministrene, men i et “lite pensjonat”. I sin beskrivelse av sitt gratis losji fant han - antagelig på grunn av nostalgi etter en forlenget utdødd ordbruk - ingen andre uttrykk enn “likkiste-komfort”. Denne “fornærmelsen” skygget tydeligvis så mye for korrespondentens øyne at han ikke fikk øye på alt møtematerialet, bl.a. på russisk, som hans kolleger brukte aktivt. Dessuten tok journalisten feil av russiske og samiske kunstnere, konsulat og ambassade osv.

Med loven om massemedier og den romerske rett til å høre på den annen part i ryggen, og uten noen forsøk på å frata avisen dens rett til å kritisere, sendte forfatteren av denne boken et brev til redaksjonen under tittelen “Med hodet opp-ned, *eller* Hvorfor reiste Poljarnaja Pravdas spesialkorrespondent til Kirkenes?”. I slutten av brevet anførte jeg Bismarcks kjente tese om at “journalister slår glass i stykker, mens diplomatene setter bitene sammen igjen”, et ordtak som forfatteren i prinsippet ikke er enig i. Dersom journalister “slår i stykker glass”, så gjør de det fordi glasset er formørket av levebrødspolitikere. Til lesernes dom ble følgende spørsmål fremsatt: “hvem hadde formørket glasset?”. Den 19. oktober publiserte avisen brevet, men de konkrete feilene i artikkelen var fjernet (uten at dette ble opplyst), og i lesernes sted

anklaget avisen forfatteren for å ikke ha greie på noe som helst. Man var kommet inn i en ond sirkel...

Jeg skal ikke her overdramatisere denne episoden, men ikke desto mindre ble den en vekker i arbeidet med å bedre journalistenes arbeidsvilkår i Barentsregionen. Med deltagelse fra Nordisk Ministerråd, norsk UD og Barentssekretariatet ble det arrangert en rekke seminarer og studiereiser for journalister. Første utgave av avisen "Barents-Nytt" kom ut 1. januar 1994, på norsk og russisk (siste utgave kom i oktober 1996), siden kom tidsskriftet "Barents Perspektiv", og man opprettet den regionale journalistorganisasjonen "Barents Press" (som ledes av radiojournalisten J. Larionova fra Murmansk). Alt dette var bekræftelser på at dette arbeidet førte frem. En særlig viktig rolle i informasjonsforsyningen i Barentsregionen spilte TV Murman, ledet av Barentssamarbeidets "krønikeforfatter" Valerij Gamza.

Møte mellom samferdselsministrene

Alta, som ligger i en meget pittoresk del av Vest-Finnmark, var 8. september møtested for Barentsregionens samferdsels- og transportministre. Den norske samferdselsminister Kjell Opseth hadde invitert sine kolleger fra Danmark, Finland, Sverige og EU-kommisjonen. Russland var representert med tre viseministre: B. Matjusjev fra Transportministeriet, N. Nikitin fra Jernbaneministeriet og A. Krupnov fra Kommunikasjonsministeriet. I tillegg deltok formannen i Regionrådet, Erling Fløtten, lederen for arbeidsgruppen for kommunikasjoner, J. Hertting (Luleå, Sverige) samt representanter fra Nordisk Ministerråd som observatører.

Før møtet bemerket Kjell Opseth i et intervju til "Sør-Varanger Avis" at "transport og kommunikasjon er et av de mest sentrale satsningsområdene i Barentssamarbeidet". Under møtet, i utviklingen av Kirkenes-erklæringen, bekreftet ministrene sin støtte til Erklæringen om en alleuropeisk transportpolitikk, som ble vedtatt i Praha 31.oktober 1991. Samtidig uttrykte de sin støtte til prosessen med forberedelsene til den alleuropeiske transportkonferansen (som gikk av stabelen i mai 1996).

I sammenheng med de generelle politiske problemene med å fjerne sporene fra den kalde krigens logikk, da transportarteriene hovedsakelig utviklet seg etter en sør-

nord-akse, ble det under møtet utarbeidet en plan for utvikling av transportinfrastrukturen etter aksen “øst-vest”. Følgende tre transportkorridorer ble gitt prioritet:

Murmansk - Nikel - Borisoglebsk - Kirkenes

Murmansk/Arkhangelsk - Kandalaksja - Salla - Haparanda (Sverige) - Narvik (Norge)

Ivalo (Finland) - Nikel/Petsjenga - Kirkenes (etter den gamle Petsjenga-veien).

Deltagerne poengterte at havnebyene Kirkenes, Arkhangelsk, Murmansk og Narvik er endestasjoner i ovennevnte transportkorridorer.

Ministrene fremhevet med tilfredsstillelse at den 1. juni 1993 kunne vitenskapelige forskningsinstitutter fra Norge, Russland og Japan starte opp et femårig flerprofilsprogram (INSROP) for studier av mulighetene for bruk av Den nordlige sjørute. En realisering av denne vil gi verdenssamfunnet åpenbare fordeler, og for Russland innebærer dette prosjektet en raskere utvikling av de nordlige territorier. På møtet ble det gitt godkjenning til de norsk-russiske forhandlingene om samarbeid innen radionavigering for transport til sjøs, i lufta og på landjorden - det såkalte Loran C-systemet, som allerede var utprøvd i Østersjø-området. Deltagerne kom frem til enighet om det ikke forelå noe behov for å utarbeide spesielle regler og avtaler for internasjonal godstransport innen Barentsregionen.

Når det gjelder utviklingen av luftfartssambandet, understreket man viktigheten av de tre rutene som var åpnet: Ivalo - Murmansk (1990), Kirkenes - Murmansk (30.mai 1991) og Tromsø - Murmansk (28.januar 1993), med videre forbindelse til Arkhangelsk. Fra norsk side er det tildelt spesielle midler til utstyring av den internasjonale delen av Arkhangelsk (slik at den kan bli en fullverdig internasjonal flyplass). Man fremhevet spesielt viktigheten av å få fart på installeringen av nytt utstyr på toll- og grensepasseringspunktene samt transportovergangene på grensen mot Russland.

Innen telekommunikasjon uttrykte deltagerne tilfredshet over utviklingen av samarbeidet mellom norske og russiske selskaper, bl.a. innen utbyggingen av et mobiltelefonnett. “Kommunikasjon er nøkkelproblemet i Barentsregionen”, - understreket den tidligere lederen for Rådet av folkedeputerte (tilsvarende Fylkestinget) i Murmansk fylke, Jurij Jevdokimov, i et intervju med Sør-Varanger

Avis 24. august 1993 (Jevdokimov ble i desember 1996 valgt til ny guvernør i Murmansk fylke).

I Barentsprogrammet for 1994 ble prosjekter innen transport og kommunikasjon tildelt NOK 2.784.000, og for 1995 - NOK 2.588.000.

Også Regionrådet og Embetsmannsgruppen deltok aktivt i forberedelsene til ministermøtene. Regionrådets første møte ble holdt i Murmansk 22 - 23.april 1993. Den Administrative Regionkomité, under ledelse av spesialrådgiver i Finnmark Fylkeskommune, Thor Robertsen, holdt møter i Saarisälki, Finland (22-29.juni) og i Tromsø (28.september).

Forsøket på oppstand i Moskva 3-4. oktober 1993 førte ikke til at Barentsprosessen ble bremsset opp, selv om den gav folk i regionen (som verden forøvrig) et sjokk. På et møte i Regionrådet i Luleå 28-29.oktober tok man, blant en rekke andre viktige saker, informasjonen om åpningen av Barentssekretariatet i Kirkenes 18.oktober, til etterretning. Sekretariatet skulle ledes av den erfarne politikeren Oddrun Pettersen, som hadde sittet 16 år på Stortinget, og som to ganger hadde vært medlem av regjeringen. På samme møtet gjennomgikk man også synspunktene fra de ti arbeidsgruppene (som hadde avholdt møte i Kirkenes 11-12. oktober) på Barentsprogrammet, på finansieringen av programmet og på Nordisk Ministerråds deltagelse i Barentssamarbeidet. På Regionkomitéens møter i Kostomuksja (15-16.desember 1993) og i Saarisälki (27-28.januar 1994) ble det forberedt en stor pakke dokumenter, som bl.a. angikk prosjektene i Barentsprogrammet for 1993-94 til en sum av 8.815.000 NOK. En detaljert vurdering av disse prosjektene ble gitt på Regionrådets møte i Arkhangelsk 23 - 24. februar 1994. En delegasjon fra norsk UD, ledet av statssekretær Siri Bjerke, gjennomførte 24 - 27. januar 1994 en reise til Murmansk og Arkhangelsk for å finne ut hvordan situasjonen på disse stedene var. Forfatteren, som var med på reisen, ble overbevist av delegasjonsmedlemmenes kompetanse og konstruktive innstilling, både under møtene med fylkesmyndighetene, med øverstkommanderende for Nordflåten, admiral O. A. Jerofejev, samt under besøkene av en lang rekke samarbeidsobjekter, bl.a. på Kola Atomkraftverk.

Reisen var også en forberedelse til arbeidsmøtet mellom Bjørn Tore Godal og Andrey Kozyrev¹⁰¹, som ble holdt den 26. mars i Murmansk. Samme dag vedtok den russiske regjering Forordning nr. 233 om opprettelse av et organ som skulle virke på fast basis - Den interdepartementale kommisjon for utvikling av samarbeid i Barentsregionen. Dette ble gjort for å øke effektiviteten i koordineringen av den russiske deltagelsen i Barentsregionen. Kommisjonen ble ledet av Andrey Kozyrev. Regjeringen godkjente samtidig kommisjonens vedtekter og sammensetning (representanter - som regel på viseministernivå - fra 23 ministerier og departementer, samt lederne i Murmansk og Arkhangelsk fylker og Republikken Karelia gikk inn i denne kommisjonen).

Møte mellom helseministrene

Møtet mellom helseministrene fra Norge, Finland, Sverige og EU-Kommisjonen ble holdt i Bodø 12 - 13. april 1994. Som observatører deltok representanter fra Verdens helseorganisasjon (WHO) og Den internasjonale Flyktningekommisjon. Russland var representert ved helseminister E. A. Netsjajev.

Deltagerne, som holdt seg innenfor rammene av Kirkenes-erklæringen, konsentrerte sin oppmerksomhet mot det å søke etter nye samarbeidsformer innen helsevern, bl.a. for å inkludere de mulighetene som EU representerte. På dette planet godkjente man opprettelsen av en tilsvarende arbeidsgruppe underlagt Regionrådet, samtidig som man vedtok å gjennomføre et møte mellom fylkeshelsesjefene i regionen, som skulle avholdes 21. januar 1994 i Ivalo (Finland). Helsestatistikkene konstaterte ubønnhørlig at forventet levealder blant befolkningen på russisk side i regionen var vesentlig kortere enn i de nordiske deler av regionen. Blant urbefolkningene hadde forventet levealder i løpet av de 20 siste år sunket med 20 år, og var bare 43 år.¹⁰²

Man erkjente at dette problemet var sammensatt av flere faktorer, siden forventet levealder egentlig uttrykker den viktigste menneskelige formel i hele samfunnet. Deltagerne fremhevet viktigheten av å innlemme helsevern i Det arktiske

¹⁰¹ Kozyrev ble 12. desember 1993 valgt inn i Statsdumaen som representant fra Murmansk.

¹⁰² Murmansk Vestnik 02.02.96

overvåkings- og evalueringsprogram (AMAP). Samtidig ble de enige om å støtte det regionale samarbeidet etter WHO's prinsipper, med vektlegging av følgende aspekter:

- sikre en mer fleksibel forståelse av innvirkningen som de klimatiske og geografiske livs- og arbeidsvilkårene i Arktis har på folks helse;
- gjennomføre overvåking av virkningene som arbeid, teknogenetisk forurensning, radioaktive utslipp og bruken av kjernefysiske installasjoner i arktiske strøk har på folks helse, og definere tiltak for å redusere den negative virkning som disse faktorene har;
- forbedre sammenligningsgraden mellom epidemiologiske undersøkelser og medisinsk statistikk, bl.a om infeksjonssykdommer;
- fremskynde forebyggende tiltak innen helsetjenester til nordområdenes urbefolkningsgrupper;
- utvikle tilsvarende tiltak for medisinsk førstehjelp;
- bedre kvaliteten på den stasjonære hjelp og medisinsk teknologi;
- samarbeide innen medisinsk nødhjelp, bl.a. ved forskjellige ulykker;
- studere nødvendigheten av levering og distribusjon av medikamenter og utstyr for alle typer helsevern;

Dessuten kom man frem til en avtale om følgende:

- utveksle programmer for kompetanseheving på forskjellige nivåer blant de som arbeider innen helsesektoren samt legestudenter;
- forene krefter innen vitenskap og opplæring som er av gjensidig interesse.

I kapitlet om helse i Barentsprogrammet ble det for 1994 forutsatt å tildele NOK 1,2 mill. til de ovennevnte prosjektene, mens det for 1995 ble tildelt NOK 2.071.000. Realiseringen av enkelte av disse prosjektene gjorde det mulig å gjennomføre komplekse medisinske undersøkelser, bl.a. i Murmansk fylke. Det at man kunne oppdage forskjellige typer sykdommer på et tidlig stadium, bl.a. onkologiske, har vært med på å redde livet til flere tusen innbyggere i Murmansk fylke.

Miljøvernministermøtet

I Bodø ble det den 15. juni 1994 arrangert et møte mellom Barentsregionens miljøvernministre, fra Norge, Danmark, Island, Sverige og EU-Kommisjonen. Til stede var også observatører fra Nederland, USA, AMAP-sekretariatet, CAFF (Conservation of the Arctic Flora and Fauna) og NEFCO (The Nordic Environment Financing Corporation). Miljøvernminister V. I. Danilov-Daniljan representerte den russiske part.

Deltagerne understreket spesielt viktigheten av å bevare det arktiske økosystemet, slik at helse- og levevilkårene for befolkningen i regionen, spesielt for urbefolkningsgruppene, ikke blir forverret. Dette ble understreket med støtte i Strategierklæringen for vern av miljøet (AEPS), som ble vedtatt av miljøvernministrene fra åtte land den 14. juni 1991 (Rovaniemi-prosessen). I tillegg støttet man seg til Felleserklæringen fra miljøvernministrene fra de nordeuropeiske land og Russland fra 3.september 1992, til Kirkenes-erklæringen og på Erklæringen for miljøvern og utvikling i Arktis, som ble vedtatt 16.september 1992 i Nuuk (Grønland).

De mange forskningsrapportene og oversiktene beskriver et miljø i Barentsregionen som kan karakteriseres som ugunstig. Som avisen "Murmansk Vestnik" rapporterte 2.februar 1996, finnes hovedkildene for forurensning i den vestlige del av regionen, i områder der det drives bergverksdrift og nær mineralforekomster (tinn-, gull-, olje- og gassforekomster).

Den største konsentrasjonen av teknogenetisk forurensning finner vi i området der selskapet "Norilsk Nikel" har sine foretak. Et område på 5.000 km² er ødelagt. Grunnen har et høyt innhold av tungmetaller, det er en liten plantevekst i området, og skogen dør. De enorme svoveldioksydutslippene dekker et område på 12.000 km². Utslippene fører til sur nedbør, som også når havområdene. De foreløpige resultatene fra en undersøkelse i 1995 viser en viss reduksjon i svoveldioksidutslippene.¹⁰³

Dersom man skal gi en vurdering av de arktiske havene etter forurensningsgrad, så vil Barentshavet komme ut som det mest forurensede (den biologiske produktiviteten har i løpet av de siste 30 år blitt redusert med fem ganger). Som en

¹⁰³ Miljøtilstanden den økologiske opmøring i utnyttningen av naturressursene i det industrielt utviklede Nord", Institutt for problemene knyttet til industrimiljø i nordområdene, Kola Science Centre, Apatitt 1996, s.40

følge av dette ble det under miljøvernminister Thorbjørn Berntsens besøk til Russland i mai 1994 undertegnet en spesiell overenskomst om samarbeid innen kampen mot oljeforurensning i Barentshavet.

Situasjonen for kloakk- og avløpsvann er rett og slett dramatisk. Over 40% går ut urensset, og nikkelinnholdet er 450 ganger over den tillatte norm, mens det er over 2000 ganger mer kopper enn tillatt! Nøytralisering av avløpsvann fra kvegavl etter prinsippet “jo mere møkk, jo mer klor” fører til at det dukker opp dioksiner, som forskere mener har en virkning på organismen som ikke er ulik AIDS.¹⁰⁴

Spesielt bekymringsfull er risikoen for forurensning fra radionukleider fra atomflåten, bl.a. fra atomubåter og fra Kola Atomkraftverk. I lederartikkelen “Et pålitelig naboskap?” (i Finnmarken 04.11.95) kommer følgende opplysninger frem: 10.000 atomstridshoder, 180 reaktorer ombord på Nordflåtens ubåter og kryssere, 100 utbrente reaktorer (som er lagret ved Zapadnaja Litsa), 150 reaktorer på kasserte atomubåter, 20 enheter høyradioaktivt avfall som lagres ombord på skip i Murmansk havn samt det faktum at to (av totalt fire) reaktorer ved Kola Atomkraftverk er over 20 år gamle, som innebærer at disse reaktorene klassifiseres som “høyrisiko-reaktorer”.

På grunnlag av ovennevnte ble det på møtet opprettet en spesiell ekspertgruppe (Task Force), bestående av representanter fra internasjonale miljøvern- og finansieringsinstitusjoner. Samtidig vedtok man en spesiell handlingsplan for miljøvern i Barentsregionen. Det ble uttrykt forståelse for at mange av miljøproblemene er umulig å løse innenfor Barentsregionens rammer, hovedsaklig på grunn av det globale aspektet.

Handlingsprogrammet består av følgende syv områder: havmiljø, radioaktivitet, forsuring og tungmetaller, biologisk mangfold, utvikling av bedriftenes ansvar, helse, øke den økologiske bevissthet og påvirkning.

I kraft av dette ble det i Barentsprogrammet for 1994-95 tildelt flere midler til miljøvernprosjekter enn til noe annet område: NOK 16.721.000 (totalt NOK 73.781.000). De viktigste prosjektene var:

Forbedring av drikkevannskvaliteten i Nordvest-Russland. Det er kjent at mange byer henter sin vannforsyning fra overflatevann. Undersøkelser som ble gjort innenfor rammene av det russisk-norske programmet “Priroda” har vist at det er nødvendig med en teknisk modernisering av både vannforsyningssystemene og

rensesystemene for kloakk- og avløpsvann, bl.a. i industrien. Ombygging av rensinstallasjonene ved “Prigorodnyj”-sovkhozet avsluttet første etappe av rensingen av Kola-elven. Neste trinn var ombygging av hønsefarmen “Murmanskaja”, der også det solide norske selskapet “Kværner Water Systems” deltok. Kostnaden for dette prosjektet var på 3,3 mill. NOK.

En konferanse viet miljøproblemene i Barentsregionen. Denne ble arrangert 7-8. juni 1994 i Apatitt på området til Kola Science Centre, som er underlagt det Russiske Vitenskapsakademi.

Blant mange viktige miljøspørsmål viet man spesielt radioaktivitet stor oppmerksomhet. Problemet med sikkerheten ved lagring av radioaktivt avfall ble drøftet særskilt, bl.a. lagringen ombord på det gamle fartøyet “Lepse”. Dette spørsmålet ble reist av den norske miljøstiftelsen “Bellona” og Murmansk Shipping Company. (Norge tok på seg lederfunksjonene i Rådgivningskomiteen for dette prosjektet, der senere USA, Frankrike og EU-kommisjonen også ble innlemmet. Russisk UD kunne i en note til Norges Ambassade i Moskva (26.12.96) meddele at Russland var klar til å inngå en tilsvarende overenskomst eller undertegne et memorandum for å regulere alle spørsmål knyttet til Russland og andre lands deltagelse i arbeidet med Rådgivningskomiteén).

Dessuten ble følgende tiltak foreslått:

- Et miljøseminar for representanter fra Barentsregionens kirkesamfunn.
- En undersøkelse av miljømessige skadevirkninger på fisk i indre farvann, og på sjølaks.
- Miljøovervåking av Barentshavet og Hvitesjøen.

De ovennevnte satsningsområdene for vern av naturen ble utviklet videre, bl.a. innen “økologisk ren produksjon”, på det etterfølgende miljøvernministermøte som ble arrangert i Rovainemi i desember 1995.

¹⁰⁴ A. Barabanov: “Hvem angriper Kola, eller tar finnene med seg drikkevann når de kommer hit?”, Poljarnaja Pravda, 24.01.95

Andre sesjon i Barentsrådet på utenriksministernivå

Utenriksministre og representanter fra Danmark, Island, Norge, Russland, Finland, Sverige og EU-kommisjonen kom 14-15. september 1994 sammen i Tromsø til den andre sesjon i Barentsrådet. På møtet deltok også observatører fra Tyskland, Storbritannia, Canada, Nederland, Polen, USA, Frankrike og Japan, samt medlemmer av Regionrådet og Regionkomitéen.

Utenriksminister Bjørn Tore Godals foredrag om det arbeidet som hittil var gjort for å oppfylle Kirkenes-erklæringen gjorde et ganske sterkt inntrykk: Norge hadde, i sin posisjon med formannskap i Barentsrådet, forberedt og arrangert seks ministermøter (hvorav to utenriksministermøter), det var blitt holdt åtte møter i Embetsmannsgruppen samt utarbeidet et femårig handlingsprogram for Barentsregionen - Barentsprogrammet, der Regionrådet, Regionkomitéen og Barentssekretariatet spilte en nøkkelrolle i forberedelsene.

I sin vurdering av de resultatene som var oppnådd i løpet av samarbeidets første halvannet år, understreket Kozyrev nok en gang at det initiativ som Norge hadde tatt var kontrollert både i tid og rom, og man hadde tatt hensyn til de historiske erfaringer og tradisjoner for regionale kontakter. Man hadde også, fremhevet Kozyrev, forandret den globale politiske virkelighet til det bedre.

Lignende vurderinger kom frem også i foredragene til andre deltagere under sesjonen. Norge var det eneste landet som hadde gitt full finansiering til prosjektene i Barentsprogrammet (for 1995 ble det tildelt 26 mill. NOK). Likevel var Bjørn Tore Godal den første til å be om unnskyldning for at det ikke var oppnådd enighet om finansieringen av Barentsprogrammet, til tross for de anstrengelser som var gjort. "Vi har ikke oppnådd det vi ville", - sa Godal, "men vi er forbløffet over bredden i programmet, og vil gjøre alt som står i vår makt for at det blir gitt midler til realiseringen av programmet". Tatt i betraktning av at sesjonen ble avholdt like før folkeavstemningene i Finland, Sverige og Norge om medlemskap i EU, rettet man spesielt blikket mot mulighetene for å tiltrekke seg midler fra EU til Barentsregionen. Alt dette førte til at avisen "Barents-Nytt" skrev en artikkel under overskriften "Lite penger og mange diskusjoner om EU".

Barentsrådet hilset velkommen vedtaket som Nordisk Ministerråd hadde fattet om å innlemme den russiske delen av Barentsregionen i sitt nærområdeprogram. I

praksis betydde dette at hundrevis av russere ville få tilgang til utvekslingsprogrammer og stipendier for opplæring i nordeuropeiske vitenskapelige forskningssentra. På sesjonen approbert den norske part et meget sunt foretagende, som gikk ut på å arrangere et fellesmøte mellom utenriksministrene og medlemmene av Regionrådet. Under slike møter integreres interessene på fylkes- og ministernivå. Samtidig kan representantene for urbefolkningene hevde sine forslag med større tyngde. Og slik, som et resultat av relativt intense diskusjoner, fikk urbefolksarbeidsgruppen en spesiell rådgivende status i Barentsrådet.

Norge, som overlot formannskapet i Barentsrådet til Finland, beholdt formannskapet i Regionrådet til januar 1995. Etter at Barentsprogrammet var blitt godkjent på et ekstraordinært Regionrådsmøte i Tromsø, fortsatte arbeidet med programmet, både med å finne frem til finansieringskilder og med å realisere selve prosjektene.

På Regionråds- og Regionkomitémøtene i Kirkenes, Petrozavodsk og Salla i oktober-november, studerte alle deltagerne hvordan prosjektene skulle prioriteres, med grunnlag i en reell finansiering. Det ble klart at man måtte utsette en stor del av de multilaterale prosjektene der Finland og Sverige var med, på grunn av mangel på midler. Det bør for objektivitetens skyld bemerkes at dette også angikk de russiske deltagerne. De siste møtene i Regionrådet og regionkomitéen under norsk formannskap ble holdt i Kirkenes 19-20. januar 1995.

Fylkesordfører i Finnmark, Erling Fløtten, understreket i sin rapport at det i løpet av to år var blitt etablert et regionalt system som ikke bare hadde bevist sin levedyktighet, men også sin effektivitet. Basisen for det regionale systemet var Regionkomitéen, Barentssekretariatet samt de ti arbeidsgruppene: kultur, videregående opplæring, kunnskapsutveksling, urfolk, landbruk og reindrift, industri og næring, miljø, forskning, helse og kommunikasjon. Det var innsatsen fra nettopp disse som gjorde det mulig å ferdigstille Barentsprogrammet i løpet av kort tid, et program som innbefattet 84 prosjekter, hvorav 40 allerede er blitt gjennomførte. Erling Fløtten redegjorde også for synspunkter i forbindelse med den nye organisasjonsmodellen for Regionrådet, som forutsatte en større representasjon av demokratisk valgte politikere og av kvinner.

På Regionrådsmøtet informerte representanter fra EU-Kommisjonen om programmene **TACIS** (Technical Assistance for the Commonwealth of Independent

States) og **Ouverture**, og støttet en forsering av disse programmene i den russiske delen av Barentsregionen (det at formannskapet i Regionrådet gikk over til svenske Norrbotten forutbestemte et mer intenstivt samarbeid mellom Barentsregionen og EU, som også ble styrket av opprettelsen av Interreg Barents, siden Sverige på denne tiden hadde blitt medlem av EU. Også Finland, som hadde formannskapet i Barentsrådet, var med å fremme dette.

Murmansk-guvernøren Jevgenij Komarovs henvendelse til Regionrådet om den økte atomtrusselen som følge av forskjellige lands atomubåaktivitet i Barentshavet og manøvrering farlig nær land, førte til en alvorlig diskusjon. Med henblikk på at dette problemet hadde vært drøftet på miljøvernministermøtet, ble det vedtatt å be Finland, som Barentsrådets formann, å informere alle interesserte land om kjernen i Komarovs henvendelse. I forbindelse med at norske myndigheter innskrenket antall innreiser for russiske turistgrupper til tre årlig, vedtok Regionrådet en offisiell henstilling, der man uttrykte sin uenighet med dette tiltaket, som man mente ikke var i Barentssamarbeidets ånd. På møtet vedtok man også et forslag om å opprette og finansiere Barents Senter for samfunnsforskning i Murmansk, ledet av Oleg Andrejev.

På den oppsummerende pressekonferansen gav praktisk talt alle Regionrådets medlemmer høyeste karakter til Barentssamarbeidets startetappe, med Norge i formannskapsstolen. Det aller viktigste, som mange av deltagerne understreket, var at man hadde lyktes i å gå over fra ord til et program av konkrete handlinger.

50-årsfeiringen av Frigjøringen av Nord-Norge

Norges formannskap i Regionrådet ble preget av 50-årsfeiringen av Frigjøringen av Nord-Norge fra de tyske okkupantene. Kirkenes var 24-25.oktober 1995 åsted for store festligheter i den anledning.

Norge var representert på høyeste nivå: Kong Harald 5, statsminister Gro Harlem Brundtland, Stortingspresident Kirsti Kolle Grøndahl, forsvarsminister Jørgen Kosmo, utenriksminister Bjørn Tore Godal samt krigsveteraner og motstandsfolk.

Den russiske delegasjonen var ledet av utenriksminister Andrej Kozyrev. Delegasjonen bestod forøvrig av guvernøren i Murmansk fylke, Jevgenij Komarov, Øverstkommanderende for Nordflåten, O. Jerofejev (Nordflåtens skip "Ljogkij" anløp Kirkenes med en vennsapsvisitt), en delegasjon fra Russlands Nordvestlige Militærdistrikt samt rundt 50 veteraner fra hele Russland som hadde deltatt i frigjøringen av Kirkenes. Festhøytidelighetene ble foranlediget av en rekke viktige tilstelninger: historieseminar, som ble arrangert av Institutt for Forsvarsundersøkelser (der det ble lest opp en rapport av professor A. Kiseljov, som ikke kunne komme grunnet sykdom), en tidligere leir for sovjetiske krigsfanger ble restaurert og fikk status som museum, og det ble holdt en utstilling fra Nordflåtens Museum.

Dagen før høytidelighetene i Kirkenes ble det i Murmansk, med deltagelse av den norske utenriksminister Bjørn Tore Godal, arrangert en storstilt feiring av 50-årsjubiléet for Petsamo-Kirkenes-operasjonen.

Parallelt med festmøtene, kransenedleggelsene, de protokollære tilstelningene, teateroppsetningene og åpningen av monumentet "Krigsmødrene", ble det holdt en viktig politisk dialog. Kong Harald 5. tok i mot Andrej Kozyrev, som overrakte en hilsning fra Russlands president Boris Jeltsin. Det felles arbeidsprogrammet for videre utvikling av kontakter og det bilaterale samarbeidet for 1995-97 ble drøftet og undertegnet av Kozyrev og Godal 24. oktober. Dette 17-siders dokumentet var, som Kozyrev uttrykte det, "mer enn bare ord. Det viktigste er innholdet i det." (Finnmarken, 25.10.94).

Man kom med relativt positive konklusjoner vedrørende gjennomføringen av de foregående programmene, og det ble definert konkrete skritt i arbeidet med de politiske kontaktene, i problemet med avgrensningen av kontinentalsokkelen og de økonomiske sonene i Barentshavet, i det økonomiske samarbeidet (bl.a. innen energi og fiskeri), innen miljøvern og kultur, Barentssamarbeidet og i nordområdene og i Arktis, og til slutt, innen det militære området.

Som deltager under disse forhandlingene kunne forfatteren med god grunn si i et intervju at "50-års-feiringen av Petsamo-Kirkenes-operasjonen er blitt preget av overgangen til en sosio-økonomisk "Kirkenes-Petsjenga-operasjon".

På norsk side bekreftet man invitasjonen til Boris Jeltsin om å avlegge Norge med et offisielt besøk. I sin tur ble Gro Harlem Brundtland overrakt en invitasjon om

å besøke Russland (som hun gjennomførte i forbindelse med feiringen av 50-årsjubiléet for Den Store Seieren, i Moskva).

Russlands formannskap i Barentsrådet

Under det tredje sesjonsmøte mellom utenriksministrene i Rovaniemi 11.oktober 1995 overtok Russland formannskapet i Barentsrådet etter Finland. Andrej Kozyrev tok i mot denne posisjonen med å understreke at Russland ville fortsette den kurs som Finland hadde staket ut, med å økonomisere Barentssamarbeidet. Dette var med og bidro til at sesjonen godkjente en felles erklæring, som inneholdt en liste over femten konkrete prioriterte prosjekter i den russiske delen av Barentsregionen.

I avslutningen av sin tale sa Kozyrev som for spøk at han med sitt foredrag startet sin valgkampkampanje for valgene til Statsdumaen (som ble holdt 17.desember). Analytikerne forstod at dersom Kozyrev ble valgt inn, ville han måtte forlate sin post som utenriksminister, som jo også skjedde. Kozyrev, som ikke hadde lagt skjul på sitt engasjement for Barentssamarbeidet, gav med sin avgang næring til pressen om at samarbeidet med dette ville være for nedadgående. Forfatteren måtte gi flere intervjuer, der han i tillegg til å fortelle om det andre miljøvernministermøtet (14-15.desember i Rovaniemi, som ble forberedt ennå mens Finland hadde formannskapet i Barentsrådet), også opplyste om at det den 12.januar 1996 hadde planlagt det første møtet i Embetsmannsgruppen, og om arbeidet som to utenriksdepartementer hadde nedlagt for å utplassere en representant for russisk UD til Barentssekretariatet (den første representanten begynte i midten av februar 1996).

Ledelsen i det russiske utenriksdepartementet godkjente forfatterens idé om å ikke arrangere møtet i Embetsmannsgruppen i en av hovedstedene, men i byen Zapoljarnyj i Murmansk fylke. Ambassadører og representanter fra ambassadene i Danmark, Norge, Finland, Sverige, EU-Kommisjonen samt observatører fra Storbritannia, Tyskland, Polen kom til Zapoljarnyj. Der kunne de ikke bare drøfte den arbeidsplanen som Russland la frem, men også se hvordan livet i den russiske periferien egentlig er.

I tillegg til informasjonen om potensialene i Murmansk fylke, gjorde besøket på “Petsjenganikels” smelteproduksjonsanlegg et kraftig inntrykk på diplomatene. Etter dette besøket var det ingen som stilte spørsmål ved behovet for å intensivere søket etter måter å bygge om anleggene på en økologisk forsvarlig måte.

For å fortsette kursen med å styrke den økonomiske delen av Barentsprosessen, kom Russland med et forslag om å arrangere møter mellom økonomi- og finansministrene (i Murmansk, mai), transport- og samferdselsministrene (Arkhangelsk, september) og et fjerde sesjonsmøte mellom Barentsrådets utenriksdepartementer i Petrozavodsk (november). Også de fremlagte planene fra de sentrale arbeidsgruppene for økonomi og Den nordlige sjørute var i samsvar med disse hovedmålsetningene.

Det er karakteristisk at det første skritt i den retning på et regionalt plan var tatt enda tidligere. 31.oktober - 2. november ble det i Murmansk arrangert en internasjonal investeringskonferanse under navnet "Northern Opportunities - 95". Administrasjonene i Murmansk og Finnmark fylker stod som arrangører av konferansen. Mer enn 300 deltagere fra 12 land, bl.a. fra EU og Nordisk Ministerråd, ble gjort kjent med de gigantiske mulighetene som ligger i de russiske nordområdene, som av enkelte kilder i EU med rette blir kalt for "det nye Midtøsten" eller "Det nye Ruhr". Mer enn 60 selskaper deltok på handels- og industrimessen som ble arrangert i forbindelse med konferansen.

Andrej Kozyrev overbrakte en hilsen fra den russiske statsminister Viktor Tsjernomyrdin. Kozyrev opplyste også om at det var opprettet og registrert en internasjonal forening for Det Euro-arktiske Barentssamarbeidet, med det formål å akkumulere midler til regionale prosjekter.

I sin åpningstale introduserte Finnmarks fylkesordfører Evy-Ann Midttun for første gang begrepet "Murmansk-korridoren", og statssekretær i UD, E. Aas, påpeket viktigheten av en økonomisk blokk som var basert på hele Barentssamarbeidet.

Boris Jeltsins besøk til Norge

To ganger var besøket blitt utsatt grunnet sykdom, men 25-26. mars kom Boris Nikolajevitsj Jeltsin endelig til Norge. De norske myndighetene hadde forberedt seg meget grundig til besøket, da det var første gang et russisk statsoverhode hadde besøkt Norge. Dette var en historisk begivenhet, noe som også Kong Harald 5 understreket i sin tale under festmiddagen på Akershus Slott til ære for Jeltsin.

I sin svartale fremhevet den russiske presidenten blant annet: “Norge er Russlands nærmeste partner i den nordlige del av Europa. Å utvikle et flersidig samarbeid med Norge er et prioritert område i den russiske politikken for denne regionen”.

26. mars undertegnet Russlands president og Norges statsminister Erklæring om basisen for forholdet mellom Den russiske føderasjon og Kongeriket Norge. Samtidig undertegnet man Overenskomst om handel og økonomisk samarbeid, Overenskomst til unngåelse av dobbeltbeskatning samt Protokoll for realisering av ombygging av metallproduksjonsfabrikken “Petsjenganikel” (i tillegg til de russisk-norske prinsipper av september 1995).

Undertegnelsen av Erklæringen ble et ekte gjennombrudd i forbedringen av forholdet mellom de to land. Med grunnlag i de lange tradisjonene med fred og godt naboskap, og med spesiell vektlegging av det bilaterale og multilaterale samarbeidet i Nord-Europa, først og fremst i Barentsregionen, og med understreking av den gjensidige interesse for å utvikle regionen til et solid element i den nye europeiske arkitektur, hadde Russland og Norge utarbeidet felles fremgangsmåter for å fremme både det bilaterale og multilaterale samarbeidet.

Fra dokumentet, som består av en innledende del, fire kapitler og 17 paragrafer (totalt 21 sider, hvorav to er viet Barentssamarbeidet), er det hensiktsmessig å utheve følgende aspekter:

- En av de mest sentrale oppgavene i det globale og regionale samarbeidet er å løse problemer knyttet til det indre avhengighetsforhold som eksisterer mellom energi, miljø og økonomisk utvikling, bl.a. på grunnlag av Avtalen til Energicharteret.
- Det er viktig at Russland får en full integrering i det internasjonale økonomiske systemet, og er enige om å utdype samarbeidet med Det internasjonale valutafondet (IMF), Den internasjonale og Europeiske Bank for Rekonstruksjon og Utvikling (IBRD og EBRD) samt med andre europeiske og internasjonale finans-, handels- og økonomiinstitutter med det formål å fremskynde denne prosessen.
- Partene bekreftet at de er rede til å aktivisere samarbeidet og koordineringen i løsingen av den nye generasjonens globale utfordringer. Dette gjelder i første rekke interetnisk, interkonfesjonale, territorielle, politiske og andre

motsetninger, både mellom stater og i de enkelte land. Videre nevnes viktige områder som sysselsetting, en stabil sosial utvikling, fjerning av misforholdet i levestandarden mellom landene og migrasjonspolitikken.

- Partene vil anstrenge seg for å forsterke den internasjonale sikkerheten og bedre våpen- og nedrustningskontrollen, bl.a. en full destruksjon av alle typer masseødeleggelsesvåpen, gi de væpnede styrker en karakter av forsvar samt å gjennomføre Konvensjonen om forbud mot bakteriologiske (biologiske) og kjemiske våpen av 1972 og den tilsvarende Konvensjon om kjemiske våpen, som ble undertegnet i 1993.
- Organisasjonen av Sikkerhet og Samarbeid i Europa (OSSE) spiller en sentral rolle i det nye Europa, bl.a. med å danne modeller for felles og altomfattende sikkerhet for Europa i det 21. århundre.
- Med Russlands inntreden i Europarådet vil Rådets muligheter og rolle i det europeiske samarbeidet vokse i forsvaret og fremmingen av demokratiske og menneskerettslige idealer, rettsstatlige prinsipper og økonomisk og sosial fremgang.
- Det er viktig å utvikle dialogen og samarbeidet mellom Russland og Nato, bl.a. på grunnlag av programmet "Partnerskap for Fred". Avtalen om konvensjonelle styrker i Europa (fra 1990) og Sluttakten i forhandlingene om størrelsen på de konvensjonelle styrker i Europa (fra 1992).
- Russland og Norge er overbevist om at samarbeidet i Barentsrådet og Østersjørådet gjør det mulig å heve de tosidige forbindelsene kvalitetsmessig.
- Partene har til hensikt å med alle midler bidra til at Kirkenes-erklæringen av 11.januar 1993, Barentsrådets utenriksministersesjon i Tromsø (15.september 1994) og i Rovaniemi (11.oktober 1995), erklæringene fra de forskjellige ministermøtene for å få til en raskere materialisering og overføring av Barentssamarbeid-konseptet til konkrete resultater og å sikre en positiv sosial, økonomisk og økologisk utvikling i regionen, bl.a. for urfolkene. Partene hilste velkommen den økte interessen fra EUs side (gjennom Interreg-Barents-programmet) og fra andre finansinstitusjoner. Partene vil oppmuntre til økt investeringsaktivitet i regionen, og være med å bidra til at det blir skapt gunstige vilkår for å utvikle samarbeidet innen

handel og økonomi. Partene vil arbeide for å utdype kontakten mellom folk og mellom de lokale myndigheter og ikke-statlige organisasjoner i Nordvest-Russland og Nord-Norge.

- Russland og Norge konstaterte at det i de tosidige forbindelsene foregår store positive endringer som styrker den nasjonale sikkerheten og grunnlaget for gjensidig tillit og respekt, og vil prioritere en dialog på et høyt politisk nivå, bl.a. mellom de to lands utenriks- og forsvarsdepartementer og på parlamentsnivå. Man vil også prioritere dialogen på et høyt politisk plan, deriblant på utenriks- og forsvarsministernivå, interparlamentære forbindelser, oppdeling av den internasjonale sokkelen og de økonomiske soner i Barentsregionen, økonomisk samarbeid (bl.a. innen energi og fiskeri), miljøvern (bl.a. innen tiltak mot radioaktiv forurensning), kontakter innen militærvesen, vitenskap og kultur, samt på andre områder (bl.a. innen kampen mot kriminalitet, internasjonal terrorisme, ulovlig migrasjon og smugling).

Et viktig konkretiserende tillegg til Erklæringen ble undertegningen av regjeringsavtalen om handel og økonomisk samarbeid, som erstattet den langsiktige Handelsavtalen av 18. juni 1971, og Avtalen om økonomisk, industrielt og vitenskapelig-teknisk samarbeid av 19. mai 1972.

Den nye avtalen ble inngått for å garantere de definerte reglene for handel og investeringer, og skal være med å gi en garanti til norske bedrifter om de vil bli stilt overfor de samme vilkår som Russland gir til selskaper fra andre land, - heter det i en pressemelding fra norsk UD. Avtalen fastsetter konkrete prosedyrer for tvisteløsning i handelsspørsmål, og det at betaling for varer og tjenester skal skje i konvertibel valuta. Partene skal yte overfor hverandre et regime for de mest begunstigede land i overensstemmelse med de prinsipper som er nedfelte i Verdens Handelsorganisasjons (WTO) regler for handel med varer og tjenester, inkludert handelsaspekter ved rettigheter til åndsverk. Den norsk-russiske regjeringskommisjonen ser til at Avtalen overholdes.

For perioden 1991 - 1995 ble eksporten fra Norge til Russland fordoblet. Fra 1994 til 1995 vokste den med 40%: fra 872 mill. NOK til 1209 mill. NOK. Fiskeeksporten økte i samme periode med 85%, fra 237 mill. til 440 mill. NOK. I

januar 1996 var Russland på sjetteplass på listen over Norges viktigste eksportmarkeder for fisk - hovedsaklig sild og makrell. Den norske importen fra Russland økte også kraftig, og utgjorde 3.750 mill., hvorav fisk - hovedsaklig torsk - utgjorde 1,1, mrd. Totalt økte omsetningen av varer fra 1992 til 1995 med nesten 75 % (“Murmanskij Vestnik”, 29.03.96).

Et annet konkret dokument ble *Overenskomst til unngåelse av dobbeltbeskatning og forebygging av skatteunndragelse med hensyn til skatter av inntekt og formue*. Ved undertegnelsen av Overenskomsten, undertegnet også de to regjeringene en protokoll, som er en uadskillelig del av Overenskomsten, og som forklarer alle juridiske og begrepsterminer (innen offshore, resident, skatt, fast representasjon, inntekt, overskudd, assosiert selskap, dividender, renter, royalties, uavhengige og avhengige personlige tjenester, honorarer, pensjoner, annuitet, underholdningsbidrag, kapital, ikke-diskriminering o.a.). Denne Overenskomsten erstattet den tilsvarende Konvensjon av 15. februar 1980 (som fungerte i forbindelsene mellom Russland og Norge på grunnlag av Protokollen av 23. april 1993).

Undertegningen av disse dokumentene, som Russlands president fremhevet i sin svartale under frokosten som ble holdt av den norske statsminister, “åpner for nye muligheter for våre land. Den rettslige basis i de tosidige forbindelsene blir bedre, og svarer bedre til moderne krav og behov”.

Det er karakteristisk at Boris Jeltsin på møtet med norske næringslivsledere ikke sa seg enig med den vurdering av utviklingen av de tosidige handels-økonomiske forbindelsene som handelsminister Grethe Knudsen gav. Russlands president argumenterte med at de politiske forbindelsene har vokst langt over de økonomiske, og økningen i de sistnevnte kan ikke måles i prosenter, men i ganger.

“Jeltsin-effekten” (Aftenposten, 28.03.96) gav en kraftig impuls både til det tosidige samarbeidet og til Barentssamarbeidet, som jo spilte en spesiell rolle i og med Russlands daværende formannskap i Barentsrådet.

Denne tanken ble presentert av Norges statsminister Gro Harlem Brundtland, dog satt inn i en bredere historisk sammenheng, i en artikkel i samme avis 3.april 1996. Artikkelen ble oversatt og utgitt i “Diplomat-nytt”, som utgis av russisk UD.

Murmansk-korridoren - et strategisk samarbeid mellom Nord-Norge og Russland.

I Erklæringen om basisen for forholdet mellom Russland og Norge fremheves det at partene legger stor vekt på samarbeid innenfor rammene av arbeidsgruppen for økonomisk samarbeid mellom de nordlige regioner i Russland og Norge (underlagt den russisk-norske regjeringskommisjonen). I februar 1996 ble det i Tromsø holdt et møte i denne arbeidsgruppen, der en representant for administrasjonen i Murmansk fylke informerte om prosjektkonseptet "Murmansk-korridoren".

Fylkeslederne i Finnmark og Murmansk gjennomførte i mars 1996 en reise til Oslo, der de under sine møter med ledere for en rekke departementer presenterte "Murmansk-korridoren" som konsept. Fylkesordfører Evy-Ann Midttun beskrev dette konseptet i sitt foredrag under åpningen av Barentsfestivalen som en fremming av de fire "K'ene": **k**apital, **k**ommunikasjoner, **k**ompetanse og **k**ultur. Forfatteren sa i sin tale etter Midttuns at man kunne legge til enda to "K'er": **K**irkenes - som utgangspunkt, og **K**ola-halvøyen - som endepunkt.

Murmansk fylke er virkelig en naturlig strategisk partner og nabo for Nord-Norge. Derfor kan det være på sin plass å gi noen fakta om dette fylket.

Murmansk fylke er et av de største og mest utviklede administrative enhetene i den europeiske delen av Nord-Russland. Så og si hele fylket befinner seg nord for Polarsirkelen. Fylket dekker et område på 144.900 km², som tilsvarer et areal på Sveits', Irlands og Belgias størrelse. I følge opplysninger gitt av fylkesstatistikkomitéen i Murmansk¹⁰⁵, var befolkningen i fylket ved inngangen til 1997 på 1.030.000, hvorav 92 % bor i byer. Gjennomsnittsalderen er 33 år.

Fylket besitter enorme naturressurser. Prognostikken viser over 100 malmforekomster. Man kjenner til over 60 forekomster av mineralråstoff, og 29 sorter mineraler utvinnes, bl.a. fosfat, titanholdige mineraler, jernmalm, aluminium, kopper/nikkel, malm som inneholder sjeldne metaller og metallmalm. Det finnes betydelige reserver av sten- og grusmaterialer til bruk i byggebransjen, og det finnes unike forekomster av dekorasjonssten samt halvedelstener.

¹⁰⁵ Murmanskij Vestnik, 30.01.1997

Energiressursene kommer stort sett fra vannkraft og kullkraft. Det er utbygd 17 vannkraftverk, og i tillegg finnes Kola Atomkraftverk og to oljekraftverk. Den totale kapasiteten er på 4.125 MW med en mulig utnyttelse på 19,5 Twatt/H.

På sokkelen i Barentshavet oppdaget man i 1985 en av Nord-Russlands største forekomster - Sjtokmanovskoje, som er et gassfelt med reserver tilsvarende 3.000 mrd. m³ gass og 21,5 mill. tonn gasskondensat.

Som et resultat av de ovennevnte enorme ressursene er økonomien i fylket i stor grad rettet mot utnyttelsen av naturressurser. I fylket utvinnes 100% av all apatitt i Russland, 11,7% av alt ferrokonsentrat, 13,7% av all raffinert kopper, ca. 41% av all nikkell og 16% av den totale fiskeproduksjon.

Innen materialproduksjonen opprettes ca. 90% av alle tilslagsprodukter av industribedrifter, der de største aktørene er:

1. de to kombinatene som eies av "Norilsknikel": "Severonikel" (Montsjegorsk) og "Petsjenganikel" (Zapoljarnyj og Nikel);

2. jernmalmbedrifter: AS Kovdor GOK (Kovdor) og AS Olkon (Olenogorsk);

3. to bedrifter innen elektroenergi: Kola Atomkraftverk (Poljarnye Zori) og AO Kolenergo (Murmasji);

4. tre fiskeflåter, som står for 85% av alt råstoff til fiskeriindustrien: AO "Murmansk Trawl Fleet", AO "Sevrybkhodflot" og AO "Murmanrybprom" (alle Murmansk).

Over den isfri havnen i Murmansk går internasjonal frakt, bl.a. over den Nordlige sjørute til Japan og andre land i den sør-østlige region. Havnetransporten er tilknyttet jernbane- og biltransportnettet.

Til tross for de relativt harde natur-klimatiske forholdene i fylket, ble det i 1995 produsert ca. 37.000 tonn melk, 175 mill. egg, 15.000 tonn poteter og 4.000 tonn grønnsaker.

Omlag 50 selskaper er engasjert i reiselivsvirksomhet, bl.a. innen vintersport. Perspektivene er spesielt store i Khibiny-fjellene (ved Kirovsk), der skisesongen strekker seg over åtte måneder. Man har også utviklet en del virksomheter knyttet til sportsfiske, jakt og arktiske cruise-reiser ombord på skipene til Murmansk Shipping Company til Spitsbergen, Novaja Zemlja og til Nordpolen.

Med sitt enorme potensiale innen eksport og import, har fylket kontakt med over 100 land. Det årlige eksportvolumet for varer og tjenester ligger på ca. 800 mill. USD.

I følge tall fra fylkesstatistikkomiteén i Murmansk¹⁰⁶, eksporterte bedrifter og organisasjoner 149.300 tonn fisk og sjøprodukter til en verdi av 190,2 mill. USD (som er en reduksjon på 10% fra 1995). De viktigste handelspartnerne var: Norge (37% av den totale eksporten), Sverige (16%), Danmark (14%). Det ble importert 62.000 tonn fisk og sjøprodukter, 643 tonn foredlede fiskeprodukter og hermetikk til en verdi av 46,3 mill. USD. De største kjøpene ble gjort fra Norge (76%).

Den totale utenlandshandelen i fylket var i perioden januar-september 1996 på 955 mill. USD, hvorav eksporten utgjorde 755 mill. USD. Handelsoverskuddet var med andre ord på hele 555 mill. USD. Eksporten er naturråstoff-rettet. Når det gjelder non-ferrometaller (medregnet produksjon laget av tilførte råstoffer) gikk 51% til eksport, 19% av alt apatittkonsentrat ble sendt utenlands og 18% av alle fiske- og sjøprodukter gikk til eksport (for perioden januar-september 1995 var de tilsvarende tallene 16, 14 og 26%).

Når det gjelder eksport av tjenester fra Murmansk fylket, innehar Norge en ledende posisjon (med 17,3 mill. USD), fulgt av Sverige, USA og Storbritannia (med henholdsvis 11,6; 11,2 og 9,7 mill. USD). Også når det gjelder import av tjenester, leder Norge (14,1 mill. USD) foran Tyskland (4,5 mill. USD) og Finland (3,2 mill. USD).

Tyskland kom på førsteplass når det gjelder utenlandske investeringer (550.000 USD av totalt 996.000 USD), med Norge på andre- og Storbritannia på tredjeplass, med henholdsvis 206.800 og 153.000 USD. De mest interessante næringene var transport (55%), handel (12%) og kommunikasjoner (7%).

Pr. 1. oktober 1996 var det registrert over 300 joint ventures og utenlandske selskaper i fylket, hvorav bare 134 er var i virksomhet. Av disse igjen var 30% i industri, 30% i handel og 8% i transport og kommunikasjoner. Deres totale produksjonsvolum vokste med 2,1 ganger (fra samme tidspunkt i 1995) og kom opp i 193,9 mrd. rubler, mens salg på innenlandsmarkedet økte med 3,1 ganger (378 mrd. rubler).

¹⁰⁶ Den sosial-økonomiske situasjonen i Murmansk Fylke i 1996, Murmansk 1997, s. 31-33

De mest effektive av de utenlandske selskapene var de norske selskapene Norsk Hydro (som står bak ZAO PoRU Priroda, en treforedlingsfabrikk som produserer europaller i Verkhnetulomskij), Dyno Industrier ASA (som er en av verdens største produsenter av sprengstoff til sivilt bruk, og som har kontrakt på produksjon og levering av sprengstoff til Petsjenganikel, og som er inne i forhandlinger med Kovdorskij GOK, Kovdor, og OLKON i Olenogorsk om levering av sprengstoff), NEEG (som i henhold til en russisk-norsk regjeringsavtale skal innføre energibesparende teknologi og opprette en prøvesone i Kirovsk), Barents Company (fisk og fiskeprodukter), Pomor Pekar (bakeri i Nikel), Kirkenes Skipsekspedisjon (frakt av gods i samarbeid med Murmansk Shipping Company) og mange andre selskaper.

Sør-Varanger kommune, med tettstedet Kirkenes, har felles grense med Russland, og bare her er det registrert ca. 120 virksomheter som har samarbeid med russiske partnere (i 1992 var tallet 46). Disse selskapene hadde en gjennomsnittlig omsetning på 9 mill. NOK, som er nesten 3 mill. mer enn i 1995. Totalt vokste omsetningen av varer med Russland fra 560 mill. NOK i 1994 til 1,86 mrd. NOK i 1996. I samme periode ble det etablert 24 norske selskaper i Russland. Som følge av dette ble ikke nedleggelsen av Syd-Varanger så dramatisk som man kunne forvente i restruktureringen av kommunens økonomi.

“Vi ser at østhandelen er i ferd med å bli en ny hjørnestein for økonomien i kommunen”, understreket Tommy Rognmo fra Sør-Varanger Næringsråd i et intervju med Finnmarken 3.februar 1997.

En viktig rolle i dette spiller konsulentselskapene som finnes i Kirkenes, og som spesialiserer seg på russiske forhold: K. Storvik & Co, Østhandelssenteret AS og Barlindhaug AS. Takket være virksomheten til disse er kommunen i ferd med å bli et brohode i Norges nye strategi i samarbeidet med Russland, og Kirkenes er et servicesenter i “Murmansk-korridoren”.

I tillegg til en rekke andre faktorer, var forberedelsene og gjennomføringen av økonomi- og finansministermøtet i Murmansk med på å spille en viktig rolle i den dynamiske utviklingen av grensekommunen.

Møte mellom Barentsrådets økonomi- og finansministre

31. mai 1996 kunne Murmansk by ønske økonomi- og finansministre samt representanter fra Danmark, Island, Norge, Sverige og EU-Kommisjonen velkommen. Til stede var også observatører fra Storbritannia, Tyskland, Italia, Canada, Nederland, Polen, Frankrike, USA, Japan og Nordisk Ministerråd. Russland var representert av økonomiminister Jevgenij Jasin.

I sin åpning av det første ministermøtet under russisk formannskap, understreket Jevgenij Jasin at Barentsrådet - som den yngste organisasjonen for regionalt samarbeid i Europa - og de harde klimatiske forhold ikke er de eneste faktorene som forener deltakerlandene. Den viktigste samlende faktoren er en målrettethet mot konkrete tiltak for å støtte Russland i markedsreformprosessen, i styrkingen av demokratiet og i utviklingen av lokale myndighetsinstitusjoner.

Jasin kom inn på problemene knyttet til overgangsperioden, enkelte forutsetninger for en økonomisk stabilisering, reduksjonen av inflasjonsnivået og den løpske prisstigningen. Fra 17.mai 1996 ble det i stedet for den strenge "valutakorridoren" innført en stadig reduksjon av rubelkursen. Russlands president har gjennom sitt dekret gitt tilslutning til paragraf 8 i IMF's vedtekter, som forutsetter at rubelen er konvertibel ved løpende operasjoner. Disse beslutningene er med å øke de utenlandske investeringene i Russland, og dermed også å heve industriproduksjonen.

I forbindelse med at Russland vil bli fullverdig medlem av Verdens Handelsorganisasjon (WTO) har man vedtatt "Lov om statlig regulering av utenrikshandelsvirksomhet".

Jasin kritiserte Barentsrådets medlemmer for den lave deltagelsen i den russiske utenriksøkonomien. Den russiske eksporten til medlemslandene var i 1995 på USD 3,8 mrd. (av en total eksport på USD 66 mrd.), og 63,6% av denne igjen gikk til Finland.

Det at produksjonsfallet i de russiske delene av Barentsregionen var i ferd med å bli redusert, ble registrert som et gledelig faktum. I Murmansk fylke var industriproduksjonen i 1995 på 96,2% i forhold til året før (i 1994 hadde den vært på 87,7% i forhold til 1993). Økningen i eksportvolumene fra Murmansk fylke ble en av de grunnleggende faktorene i oppbremsingen av produksjonsfallet, og var med å bidra

til en vekst: innen elektroenergi var økningen på 10%, for non-ferrometallindustrien - 9,4%, mens man i den kjemiske industrien hadde en økning på 9,5%.

Den 30. desember 1995 ble "Lov om produksjonsdelingsavtaler" godkjent, noe som åpner for store prosjekter, spesielt innen utvinning av mineralressurser med deltagelse av utenlandsk kapital.

Den russiske regjering har gjennom en forordning vedtatt å opprette Det russiske senter for tiltrekning av utenlandske investeringer, underlagt Økonomiministeriet, og det er blitt opprettet investeringsbyråer i London, Milano, Washington og Chicago. Under møtet mellom Jevgenij Jasin og Norges finansminister Sigbjørn Johnsen drøftet man en eventuell opprettelse av et slikt byrå i Oslo. Tatt i betraktning at investeringsklimaet i Russland av og til er "tøffere" enn klimaet i Arktis, vil et slikt byrå utvilsomt kunne utrette mye.

Når det gjelder listen over prioriterte prosjekter, som ble vedtatt på Barentsrådets utenriksministersesjon i Rovaniemi, står man fremdeles igjen med spørsmålet om disse prosjektenes praktiske realisering. Det viktigste prosjektet, både fra et miljømessig og industrielt synspunkt, er ombyggingen av kombinatet ved Petsjenganikel. Så tidlig som i april 1992 kom presidenten med en forordning om å sette i gang ombygging av Norilsk Nikels underavdeling Petsjenganikel. Dette skulle være en del av Russlands oppfyllelse av internasjonale forpliktelser for å redusere miljøfarlige utslipp over landegrensene, og for å bedre leve- og arbeidsvilkårene til befolkningen i Murmansk fylke.

I implementeringen av denne forordningen er det blitt gjort en god del:

- det er blitt gjennomført en internasjonal anbudsrunde, som ble vunnet av et norsk-finsk konsortium;
- Regjeringsforordning nr. 667 av 1. juli 1995 er blitt vedtatt;
- på utenriksministernivå har man fra norsk og russisk side undertegnet "Avtale om prinsipper for ombygging av GMK Petsjenganikel, som skulle starte opp i begynnelsen av 1996 og som skulle være ferdig i år 2000.
- under president Jeltsins besøk i Norge i Oslo i mars 1996 ble det undertegnet en norsk-russisk regjeringsprotokoll som skulle sørge for at ombyggingen kom i gang.

Prosjektet er kostandsstipulert til 257 mill. USD. Den norske regjering anså prosjektet som så viktig at det ble gitt en støtte på 42 mill. USD. Denne støtten skulle ikke refunderes, men man satte som vilkår at også den russiske regjering skulle tildele samme sum. De resterende 173 mill. USD skulle dannes av et økt overskudd i Norilsknikel, som ville være mulig takket være at den russiske regjering fjernet eksporttollen på Norilsknikels produkter.

Dessverre fungerte ikke mekanismen med å øke valutaomsetningen gjennom å fjerne eksporttollen fra 1. april. Saken er den at metallurgiproduksjonen er alt for energikrevende, og derfor gikk alle midler som man fikk som følge av fjerningen av eksporttollen, til å betale strømforsyningen. Regjeringen hevet strømprisene så og si samtidig med at den fjernet eksporttollen.

Under utviklingen av de avtalene som ble oppnådd under president Jeltsins besøk til Norge, utarbeidet RAO Norilsknikel, i samarbeid med administrasjonen i Murmansk fylke, et tiltaksprogram for å sikre at Russland oppfylte sine internasjonale forpliktelser i forbindelse med ombyggingen av kombinatet. Dette programmet ble støttet av Miljøvernministeriet, UD og Metallurgikomiteén, men fant ingen forståelse i de departementer som styrer med økonomi og finanser.

Det norsk-finske konsortiet, der norske Kværner Engineering innehar koordinatorrollen, har oppfylt alle de krav som de er blitt stilt overfor; kontrakten om ombygging er ferdig, den er også ratifisert av tekniske eksperter, men kan ikke undertegnes siden man på russisk side ennå ikke har løst spørsmålet om finansiering. Det er blitt åpenbart at den russiske letingen etter måter å finansiere ombyggingen har vokst fra å være et økonomisk problem til et politisk spørsmål.

Derfor ble den nyvalgte lederen for fylkesadministrasjonen i Murmansk, Jurij Jevdokimov, møtt med bifall da han under et møte med norske forretningsmenn kunne meddele at han hadde greidd å fremskaffe løfter om 10 mrd. rubler fra den russiske regjering til oppstart av ombyggingsarbeidene.

En uke etter ministermøtet ble problematikken rundt "Murmansk-korridoren", sett i sammenheng av hele Barentssamarbeidet, drøftet på et spesielt møte i Finnmark fylkesting. Også utenriksminister Bjørn Tore Godal deltok i arbeidene, og han understreket at samarbeidet med Russland, bl.a. innenfor rammene av "Murmansk-korridoren", fremdeles er et prioritert område i den norske utenrikspolitikken. Samtidig kunne han meddele at den norske regjering var i ferd med å studere nye

strategiske steg for å få fortgang i de handelsøkonomiske forbindelsene mellom Nord-Norge og de russiske nordområdene.

Stortingets finanskomité sendte i begynnelsen av september 1996 en delegasjon til de russiske delene av Barentsregionen. Delegasjonen ble ledet av komitéens formann Karl Eirik Schjøtt-Pedersen (som i oktober ble utnevnt til ny fiskeriminister), og denne reisen spilte en viktig rolle utarbeidelsen av den nye strategien. Stortinget fattet allerede i desember 1994 et vedtak om å godkjenne motgarantier fra russiske side, ikke fra den russiske regjering, men fra lederne for de administrative enhetene i de russiske delene av Barentsregionen. Under reisen som eksperter fra Garantiinstituttet for Eksportkreditter foretok i januar 1996, ble det utarbeidet metoder for hvordan disse motgarantiene skulle fungere i praksis. Stortingsdelegasjonen ble senere overbevist om effektiviteten ved denne modellen. Samtidig ble det også klart at det var nødvendig med ny innsats.

Denne innsatsen ble gjort kjent av statsminister Gro Harlem Brundtland i Tromsø 20. september. Den viktigste nyheten ble opprettelsen av et nytt investeringsfond for utvikling av samarbeidet i Nordvest-Russland (Murmansk fylke, Arkhangelsk fylke og republikken Karelia), som skulle være på 150 mill. NOK. Statens Nærings- og Distriktsutviklingsfond (SND) fikk i oppdrag å administrere dette fondet. Fondsmidlene vil finne en bred anvendelse, og kan f.eks. brukes til oppkjøp av aksjeposter i russiske bedrifter, til investeringer i andre fonds som er engasjerte i de russiske nordområdene og man kan gi kreditter til russiske småbedrifter (unntatt er olje- og gasssektoren). I henhold til en avtale mellom SND og Finnmark fylke vil fondet åpne et regionkontor i Vadsø i mars 1997.

En presentasjon av det nyopprettede fondet ble holdt under den andre internasjonale investeringskonferansen "Northern Opportunities 96", som ble arrangert i Murmansk 8-10.oktober. Denne konferansen (som den forrige) ble forberedt og gjennomført på grunnlag av en avtale og i et samarbeid mellom Finnmark Fylkesting og Murmansk fylkesadministrasjon. Mer enn 600 deltagere fra 12 land deltok under konferansen og den tilhørende messen.

Den norske næringsministeren Jens Stoltenberg (som i oktober ble ny finansminister) kunne bekrefte at Norge hadde tatt nye initiativer for å utvikle kontakte med de russiske nordområdene, både bilateralt og innenfor Barentssamarbeidet. På en protokollær mottagelse holdt av fylkesadministrasjonen

innrømmet Stoltenberg, som er sønn av Barentssamarbeidets “patriark” Thorvald Stoltenberg, ikke uten selvironi at han endelig hadde kunnet oppfylle farens henstilling om å besøke Murmansk, og han var glad for at dette ikke bare var et formelt besøk, men også et besøk fylt med forretningsmessig innhold.

Vi kan gi et eksempel: alle konferansedeltagerne fikk utdelt en katalog (de utenlandske fikk den på engelsk) over 85 investeringsprosjekter innen 10 forskjellige næringer: energi, bergverksdrift og metallurgisk industri, olje og gass, sjøtransport og skipsreparasjoner, fiskeri og fiskeindustri, transport og kommunikasjon, næringsmiddelindustri, reiseliv, treforedlingsindustri og ny teknologi.

Konferansens forretningsmessige aspekt ble også understreket av utenriksminister Jevgenij Primakov i hans hilsning til deltagerne.

Samferdselsministermøte

10. september 1996 møttes samferdselsministrene fra Norge og Island samt høye funksjonærer fra samferdselsdepartementene i Danmark, Finland og Sverige i Arkhangelsk. Møtet kom i stand etter en invitasjon fra den russiske utenriksministeren og transportministeren. Til stede var også en representant fra EU-kommisjonen og observatører fra Tyskland, Polen og Japan.

På grunnlag av Erklæringen som ble vedtatt under det første møtet mellom Barentsregionens transportministre i Alta 8. september 1993, og Felleserklæringen som ble vedtatt 10. oktober 1995 under den tredje sesjonen for Barentsregionens utenriksministre i Rovaniemi, understreket deltagerne at de nasjonale transportstrategiene for landene innen Barentsregionen må utarbeides med hensyn til den virkningen de har både på samfunnet og på miljøet. De ble også enige om at medlemslandene i Barentsregionen har en felles interesse av at det blir etablert et effektivt transportsystem som kan fremme både handelen, reiseliv og økonomien i regionen.

Under møtet drøftet man også status quo for utviklingen av kommunikasjoner i lys av vedtektene i Erklæringen fra den Andre alleuropeiske transportkonferansen og

vedtakene fattet under Den europeiske transportministerkonferansen i mai 1996.

Deltagerne bekreftet at de vil følge følgende prinsipper:

- Prosessen med å gjøre tilgjengelig de nasjonale transportmarkene vil utvikles på basis av gjensidige fordeler;
- Man bør utvikle transporten i samsvar med nasjonale interesser og med prinsippene for markedsøkonomi;
- Man må stadig søke å forenkle prosedyrene for grensepassering av passasjerer og gods.

Deltagerne tok til etterretning at Danmarks, Sveriges og Finlands medlemskap i EU samt en sterkere forbindelse mellom Russland og EU åpner for ekstra muligheter til å øke effektiviteten av transportsamarbeidet i Nord-Europa, og at man kan bruke potensialet som ligger i EUs programmer og i de økonomiske virkemidlene.

Etter å ha godkjent arbeidet med å forberede en analyse av transport i Barentsregionen, som hadde blitt utført av Barentsrådets arbeidsgruppe for kommunikasjoner, innrømmet deltagerne at utviklingen av kommunikasjonene i regionen må intensiveres innenfor rammene av et enhetlig globalt euro-arktisk transportsystem, som inkluderer konkrete transportprosjekter som utfyller hverandre og som er en grunnleggende del av Krita-korridorene.

Følgende transportprosjekter ble gitt høy prioritet (prosjekter som angår denne bokens tema):

- Ombygging og modernisering av Murmansk Havn og den internasjonale flyplassen;
- Utvikling av flyruten Luleå - Rovaniemi - Murmansk, Arkhangelsk
- Bygging og ombygging av veien Kirkenes – Nikel – Murmansk;
- Utvikle tollstedene Storskog/Boris-Gleb;
- Utrede lønnsomheten av en eventuell bygging av jernbanelinje Kirkenes – Nikel samt en modernisering av linjen Nikel – Murmansk;
- Støtte realiseringen av det internasjonale programmet INSROP – Den nordlige sjørute.

Deltagerne under møtet gav den russiske transportministeren N. Tsakh fullmakt til å presentere resultatene av møtet på den Tredje alleuropeiske

transportkonferansen. Man besluttet å opprette en spesiell ad hoc-gruppe som skulle forberede en slik presentasjon.

Av de ovennevnte prosjektene fortjener følgende kommentar:

1. **Bilveien Kirkenes-Nikel-Murmansk.** Her tenker man i første rekke på byggingen av veien Nickel - Priretsnyj ned til veien som går mellom Lotta og Murmansk. I mai 1995 undertegnet Finnmark fylkeskommune og Murmansk fylkesadministrasjon en avtale om finansiering av byggingen av dette veistykket. Summen var på NOK 5 mill. (fra norsk UD). Interessen fra norsk side i å få en forgang i dette prosjektet har sin bakgrunn i at den eksisterende veien som går over Petsjenga er åpen for utenlandsk transport bare fire ganger i uken. I tillegg er veien ofte stengt vinterstid p.g.a. store snømengder.

I januar 1997 ble det, som nedfelt i avtalen, gjennomført en prøvetur på denne veien. For å kunne avslutte byggearbeidene trenges likevel store midler. Innenfor rammene av "Murmansk-korridoren" forhandler nå fylkesmyndighetene på begge sider av grensen om nye investeringer fra norsk side.

2. Det eksisterende **tollpunktet Borisoglebsk** ble bygd 20 km fra grensen, noe som gjør det vanskelig for den stadig økende strømmen av gods og passasjerer som går over dette punktet. I 1996 passerte 83.500 grensen, som var en økning på over 20.000 fra 1995. De 70.000 utenlandske turistene som hvert år besøker Kirkenes for 3-4 timer (med Hurtigruta) har i dag ikke mulighet til å besøke kirken i Borisoglebsk pga. den upraktiske beliggenheten til tollstasjonen.

På direkte oppdrag fra utenriksminister Godal la Barentssekretariatet i Kirkenes og denne bokens forfatter frem forslag om å flytte tollpunktet helt inn til grensen (for norske midler). Murmansk fylkesadministrasjon og Fylkestinget i Finnmark har opprettet en felles arbeidsgruppe med deltagelse fra konsulentselskapet Storvik & Co, som har utredet og lagt frem et forslag til byggeprosjekt. Tollpunktet vil bli utstyrt med det nyeste innen teknologi, bl.a. datasystemer for elektronisk tollbehandling.

Problematikken rundt tollpunktet ble også berørt under besøket som den russiske føderale grensetjenesten avla i Oslo 28-31. januar 1997. Delegasjonen, som

ble ledet av øverstkommanderende for den arktiske troppstyrke, generalløytnant K.K. Plesjko, var invitert av det norske Justisdepartement.

Det er karakteristisk at Bjørn Tore Godal i sin rapport til Stortinget 30. januar opplyste at den norske regjering vil gi 13 mill. kr. til byggingen av en ny tollstasjon på russisk side. Det er ikke tvil om at realiseringen av dette prosjektet vil bli en slags ”sivilisert dør” i ”Murmansk-korridoren”.

3. En utredning av lønnsomheten ved bygging av en **jernbanelinje Kirkenes-Nikel** har pågått siden 1993. I begynnelsen ble dette prosjektet knyttet opp mot utviklingen av havnen i Kirkenes, som ville kunne blitt en konkurrent til Murmansk havn. Som følge av dette ble prosjektet ikke godkjent av russisk side. Etter at de som arbeidet med utredningen hadde fjernet de ambisiøse planene om en utbygging av Kirkenes havn, kom det frem at leveransene av jernmalm fra Olenogorsk til Syd-Varanger (som hadde foredlet egne malmressurser) ikke ville dekke kostnadene bygging av jernbanelinjen. I desember 1996 ble virksomheten ved Syd-Varanger nedlagt, og spørsmålet om banen så ut til å renne ut i sanden.

I forbindelse med den økende handelen som Norge har med Russland, Kina og andre land, og med den økende passasjertrafikken, har spørsmålet om å knytte seg til ”jernbanestaten” – som Russland av og til blir kalt – på nytt blitt aktuelt.

Det er blitt opprettet en arbeidsgruppe som utreder alle aspekter ved dette prosjektet, deriblant også de politiske: ”fra jernteppe til jernbane” (til og med Stortinget har fattet vedtak om å utrede dette prosjektet, noe som understreker viktigheten av det).

I begynnelsen av 1997 begynte man på norsk side, representert ved lokale myndigheter og næringsliv, å samle inn midler til en gjenopptagelse av utredningen rundt dette prosjektet.

4. **Den nordlige sjørute** inngikk ikke i de mest prioriterte transportprosjektene under samferdselsministermøtet. Den russiske regjering godkjente likevel, gjennom sin Forordning nr. 1383 av 22. november 1996 ”Om tiltak for stabilisering av den sosiale og økonomiske situasjon i Murmansk fylke”, et initiativ fra fylkesadministrasjonen om prosjektering og bygging av en oljeterminal i

Petsjenga-fjorden. Denne terminalen skal være mottaksanlegg for petroleumsråstoff som utvinnes fra forekomster på sokkelen i det vestlige Arktis. På denne måten har man offisielt vedtatt et prosjekt (med enkelte forandringer) som Barentsrådet godkjente allerede i 1994.

Høsten 1995 undertegnet Murmansk fylkesadministrasjon og SND en avtale om arbeidet med dette prosjektet. I november 1996 ble det holdt en presentasjon i Murmansk av dette prosjektet. Presentasjonen ble forberedt av det norske selskapet Barlindhaug AS og Giprospekgaz AO, med deltagelse av en rekke spesialistorganisasjoner på norsk og russisk side. Arbeidet var finansiert av SND. Under forberedelsene av de teknisk-økonomiske kalkylene vurderte man fire forskjellige varianter: Gremikha, Teriberka, Kola-fjorden og Petsjenga-fjorden. Den siste varianten var den som passet best. Man har her tilstrekkelig dybde slik at supertankere opp til 200.000 tonn kan gå inn fjorden. Det finnes god plass til manøvrering, farvannet er beskyttet mot vind og det finnes vei- og jernbaneforbindelse i området samt at den nødvendige infrastruktur er utviklet.

Undersøkelsene av de miljømessige konsekvensene blir utført av vitenskapsfolk fra Murmansk Havbiologiske Institutt, og ledes av professor G.G. Matisjov.

I sin ovennevnte tale til Stortinget opplyste Bjørn Tore Godal om at Norge har foreslått et samarbeid med Russland i Barentshavet, spesielt innen utvinning av olje og gass, men bare etter at gråsonespørsmålet er løst. I kraft av dette vil gråsoneproblematikken bli hevet opp på et høyere politisk nivå (etter Boris Jeltsins besøk i Oslo ble spørsmålet tilført ny dynamikk). Dersom dette spørsmålet blir løst vil havnen i Petsjenga få fullstendig nye perspektiver.

I mai 1997 organiserte Murmansk fylkesadministrasjon og Finnmark Fylkeskommune sammen med selskapet Storvik & Co en presentasjon av havneprosjektet under den store internasjonale oljemessen i Houston, USA. Som første viseguvernør A. Malinin understreket var presentasjonen en suksess. Det eneste som holder utenlandske investorer borte i dag er manglene i den russiske lovgivningen (21. juli 1997 undertegnet Jeltsin den føderale loven "Om ressurser i jordens indre, og rett til utnyttelse av disse under vilkår av produksjonsdeling". Blant andre henviste man til oljefeltet Prirazlomnoje, som utvinnes av Rosshelf).

Ikke desto mindre har vestlige selskaper som tenker langsiktig allerede investert ganske store summer i Timano-Petsjora-området. Sammen med amerikanske og britiske selskaper arbeider også Norsk Hydro og Statoil aktivt i denne regionen. På dagsorden i dag står bl.a. opprettelsen av det internasjonale konsortiet "Varandej oljeterminal", hvorfra man planlegger å frakte petroleumsråstoff om bord på isbrytertankere til Nordlige sjøhavn.

Det er heller ikke uinteressant sett fra et økonomisk synspunkt at råstoff kjøres landeveien derfra. I følge opplysninger fra eksperter vil transportkostnadene for ett tonn olje sjøveien fra Varandej til Rotterdam koste mellom 25 og 30 USD, samtidig som frakten via den baltiske oljeledningen vil koste 41-44 USD.

Sett i lys av det ovennevnte vil perspektivene ved Den nordlige sjørute bli enda mer optimistiske.

Fjerde utenriksministersesjon i Barentsrådet

Den russiske utenriksministeren inviterte sine kolleger fra Danmark, Island, Norge og Sverige samt en representant fra EU-kommisjonen til det fjerde sesjonsmøte for Barentsrådets utenriksministre. Sesjonen ble holdt i Petrozavodsk, Karelen 5-6. november 1996. Til stede var også observatører fra Storbritannia, Tyskland, Italia, Canada, Nederland, Polen, USA, Japan og medlemmer fra Regionrådet samt representanter for urbefolkningene i regionen.

Karelen møtte de høye gjester med åpne armer. Russlands utenriksminister Jevgenij Primakov og den karelske regjering inviterte deltagerne til en offisiell middag. Under åpningsseremonien av sesjonen hilste Karelens regjeringsformann V. Stepanov alle velkommen.

Deretter holdt Primakov tale. "Det viktigste er at vi bestreber å arbeide i full åpenhet", var en av de første og viktigste tankene i hans tale. Og selv om han la størst vekt på de store økonomiske, økologiske og transportmessige problemene i den russiske delen av Barentsregionen, la han heller ikke skjul på at det å finne løsninger på de samme problemene er interessene til alle deltagerne i Barentsrådet, av den grunn at alt i dagens verden henger sammen.

Denne pragmatiske innfallsvinkelen ble også tatt i bruk under de ovennevnte møtene mellom transport- og økonomiministrene. Når det gjelder utviklingen av produksjon under strenge miljøkrav, gav utenriksministeren som eksempel det norsk-russiske programmet "ren produksjon" og inviterte de andre medlemslandene i Barentsrådet til å slutte seg til dette programmet.

Ettersom Barentsrådets virksomhet tiltrekker seg oppmerksomhet fra land utenfor regionen, for eksempel Japans deltagelse i utarbeidelsen av Den nordlige sjørute, inviterte ministeren EU til et mer intensivt samarbeid, siden man i regionen finner den foreløpig eneste felles grensen mellom Russland og EU.

Videre stanset Primakov opp ved "det viktigste problemet vi i dag står overfor, nemlig finansiering". Ting har ikke falt på plass. Europeiske bankstrukturer har vist interesse for en rekke prosjekter innenfor rammene av Barentsrådet, som for eksempel utvikling av et digitalt telefonsystem, ombygging av havnene i Murmansk og Arkhangelsk. Det er undertegnet en avtale med Verdensbanken om tilskudd til prosjekter for vern av det biologiske mangfold i nordområdene. Man har fått et positivt svar fra EU-kommisjonen angående muligheten av støtte til prosjekter innenfor TACIS-programmet. En overenskomst med Nordiske Investeringsbanken er parafert, bl.a. med tanke på Barentsregionen. Likevel er dette ikke tilstrekkelig.

Som følge av dette foreslo Primakov å gi Arbeidsgruppen for økonomiske spørsmål i oppdrag og samtidig be Barentsregionen å sende detaljerte søknader om finansiering av prosjekter til EU, Verdensbanken og EBRD. Samtidig, for å unngå at midlene "forstøves", foreslo man å foreta inventarisering av prosjekter som gjennomføres av Østersjørådet, Nordisk Ministerråd, Arktisk Råd etc.

I sin konklusjon understreket Primakov at samarbeidsmodellen i nord kan bli et innlegg i det arbeidet som OSSE gjør for å skape modeller for europeisk sikkerhet for det 21. århundre (felleserklæringen som ble vedtatt ble offisielt distribuert på møtet i OSSE i Lisboa 2-3. desember 1996).

Norges utenriksminister Bjørn Tore Godal gav i sitt innlegg uttrykk for en spesiell tilfredshet over de resultatene som er nådd på fylkesnivå. Dette skiller Barentssamarbeidet i positiv retning fra andre europeiske regionale organisasjoner (norsk UD arrangerte i mars 1997 et spesialseminar om utveksling av erfaringer mellom høye funksjonærer fra Barentsrådet, Østersjørådet og Svartehavsrådet. Seminaret fikk benevnelsen de tre B'er: Baltikum, Barents og Balkan. Godal gav også

høye karakterer til det arbeidet som Russland legger ned i fremskyndingen av 15 prioriterte prosjekter, men understreket spesielt at ett år ikke er tilstrekkelig for at disse kan bli realisert.

Han viet spesielt plass til Murmansk-korridoren. "For oss er utviklingen av Murmansk-korridoren spesielt interessant. En prioritert oppgave for oss vil være å gjøre land-, sjø- og luftveiene maksimalt åpne", bemerket Godal. I denne forbindelse minnet han om flyttingen av tollstasjonen ved Boris-Gleb og utredningen av muligheten for å bygge jernbanelinjen Kirkenes-Nikel.

Formann i Regionrådet, Norrbottens landshövding B. Rosengren, la frem en rapport om Regionrådets virksomhet. Han bemerket at det arbeidet som gjøres av Regionrådet, Regionkomitéen, dens 12 arbeidsgrupper og kontaktgrupper hadde blitt mer målrettet og konkret mens Russland hadde formannskapet, deriblant i det gjensidige forholdet mellom de to nivåene i det regionale samarbeidet. Som et aktivum i dette ble nevnt de kvalitative og kvantitative forandringene i Barentsregionen. Nenets autonome okrug har blitt et selvstendig medlem, mens Uleåborg Län (Finland) og Västerbotten Län (Sverige) har begge fått status som observatører.

Samtidig med det første utvidete møtet i Regionrådet (med deltagelse av lokale politikere) ble det 6-7. mai 1996 i Tromsø holdt et møte i Barentsrådets sentrale arbeidsgruppe for økonomispørsmål.

I forberedelsene til møtet mellom Barentsrådets finans- og økonomiministre godkjente man forslagene fra Barentsrådets arbeidsgruppe for handel og økonomi til videre fremdrift av det regionale samarbeidet. Dette dokumentet vakte stor interesse, ettersom det ikke bare inneholdt en oversikt over de vanskeligheter som foreligger, men også forslag til hvordan man kan løse dem, bl.a. innenfor viktige områder som investeringer, toll- og juridiske spørsmål.

Gjennomgåelsen av det betydelige antall prosjekter i Barentsprogrammet har gjort det mulig å samle verdifulle erfaringer og et kontaktpotensiale både hos representanter for forskjellige myndighetsnivåer i regionen og hos næringslivsfolk.

I den felleserklæringen som ble vedtatt kunne Barentsrådet med tilfredshet fremheve:

- at samarbeidet i Barentsregionen utvikler seg på en produktiv måte, og spiller i en aktiv rolle i å styrke freden og sikkerheten i Europa, og står frem som et eksempel på et resultativt regionalt partnerskap i en europeisk målestokk;
- resultatene av møtene mellom ministrene for økonomi- og finans (i Murmansk i mai), transport (Arkhangelsk i september), samt av møtene under de internasjonale investeringskonferansene i Murmansk og det andre møtet mellom miljøvernministrene (Rovaniemi desember 1995). I tillegg godkjente man virksomheten til Barentsrådets arbeidsgrupper for økonomi, miljøvern og Den nordlige sjørute;
- at EBRDs venture fond hadde startet sin virksomhet i Nordvest-Russland, og at regjeringslederne i de nordeuropeiske land i august 1996 fattet en beslutning om å danne en mekanisme for kredittgarantier i størrelsesorden 100 mill ECU innenfor rammene av Den Nordiske Investeringsbank;
- utviklingen av kontakter på fylkeskommunalt og kommunalt nivå, kontakter som er rettet mot å forbedre levevilkårene for menneskene i regionen;
- innsatsen som urfolkene har gjort for å utvikle samarbeidet, og man understreket også deres spesielle rolle i å sikre en stabil utvikling og bevaring av tradisjonelle levemåter;
- de konstruktive strukturene og strategiene i Barentsprogrammet for 1997-99.

Rådet gav sin anerkjennelse til den russiske regjering for den innsatsen som ble gjort da Russland hadde formannskapet i Barentsrådet i perioden 1995-96. Formannskapet ble overtatt av Sverige.

Under åpningen av Regionrådets møte i Luleå 22. januar 1997 fremhevet Sveriges utenriksminister L. Hjelm-Wallén at “Sverige, etter å ha overtatt formannskapet i Barentsrådet etter Russland, overtok et hus i god forfatning”.

En noe annen vurdering kom fra länshøvding i Lappland Hannela Pokka, som overtok formannskapet i Regionrådet etter Norrbotten. Hun sa åpent at det i det regionale samarbeidet er “altfor mange former og for lite handling”. Denne uttalelsen gjorde at avisen “Finnmarken” kalte Pokka for “jenta som ordner opp i Barentshuset”.

10*

Det er karakteristisk at denne “orden” startet med utarbeidelsen av Regionrådets handlingsplan for implementering av de vedtak som ble fattet under Barentsrådets møte i Petrozavodsk:

1. Fjerne hindringer som en utvikling av et regionalt samarbeid innen handel og økonomi vanskelig.
2. Støtte tiltak som er rettet mot å løse miljøproblemer.
3. Bistå i realiseringen av prosjekter som er foreslått av IAAE for bruk og lagring av radioaktivt avfall.
4. Tiltak rettet mot en reduksjon av forurensing fra industrien.
5. Samarbeid innen skogforvaltning med tyngdepunkt i Nordvest-Russland.
6. Forbedre forutsetningene for handel og investeringer i regionen ved å bidra til å løse problemer knyttet til toll- og transittprosedyrer, avgifter, banksystemet, kvalitetssertifikater og eiendomsdokumenter.
7. Tiltak innen energisektoren: øke effektiviteten i produksjon, forsyning og energisparing.
8. Forbedre de løpende analyser, vurderinger og koordineringer fra Regionrådets side innenfor rammene av de ulike programmene.

INTERNASJONALE ASPEKTER VED BARENTSSAMARBEIDET

Sekretariater og informasjonskontorer i Barentsregionen.

Som allerede nevnt ble opprettelsen av Barentssekretariatet i Kirkenes fastsatt ved undertegnelsen av Protokollen om opprettelse av Regionrådet 11. januar 1993. Norge la frem et forslag om å finansiere sekretariatet de første to årene, dvs. i den perioden Finnmark hadde formannskapet. Barentssekretariatet startet sin virksomhet 18. oktober 1993. I januar 1995, etter at formannskapet i Regionrådet gikk over til Sverige, besluttet Kommunal- og Arbeidsdepartementet å fortsette finansieringen av Barentssekretariatet i Kirkenes.

Mens Finnmark hadde formannskapet, var Barentssekretariatet ansvarlig for innkalling av Regionrådet, forberedelse av saker til vurdering, forberedelser av protokoller samt for implementeringen av vedtak fattet på møter i Regionrådet og Regionkomitéen. Dessuten ble det lagt ned et stort arbeid i å opprette arbeidsgruppene og koordinere deres virksomhet.

Sekretariatet vurderer seg selv som et internasjonalt sekretariat for Barentsregionen og samarbeider derfor med sine kolleger i Luleå og Rovaniemi.

Det at de russiske regionene mangler tilsvarende sekretariater har til tider ført til en "informasjonsdiskriminering" av de russiske deltagerne i Regionrådet og Regionkomitéen. For å unngå dette har Barentssekretariatet innført tremåneders utplasseringer for representanter fra Murmansk, Arkhangelsk og Karelen, og man har åpnet informasjonskontorer ved Pomor-universitetet i Arkhangelsk og ved Petrozavodsk Universitet i Karelen. Med tanke på at det i Murmansk fylke har blitt besluttet å åpne eget sekretariat har Barentssekretariatet i Kirkenes ytt bistand, både teknisk og konsultativ.

Den kontakten som forfatteren har hatt med de russiske representantene har vist at de alle har vært svært fornøyd med utplasseringen. I tillegg til å delta i arbeidet med konkrete prosjekter har praktikantene studert informasjons- og organisasjonsbasen i Barentssekretariatet, de har deltatt på møter i Regionrådet og

Regionkomitéen og har blitt kjent med målsettingene i Barentsregionen. Mange har begynt å lære seg norsk eller forbedre allerede eksisterende norskkunnskaper.

Sammen med de russiske praktikantene i Barentssekretariatet var også forskere fra Norge, Ungarn og Finland utplasserte. Fra september 1994 til desember 1995 var Hannu Virantu (Lapland) utplassert som representant for Nordisk Ministerråd, og var ansvarlig for dette organets prosjekter i Barentsregionen (i januar 1996 ble han utnevnt til leder for utenriksøkonomisk avdeling i fylkesadministrasjonen i Lapland).

Fra januar 1994 har en av Barentssekretariatets viktigste oppgaver vært arbeidet med Barentsprogrammet. Sammen med 10 arbeidsgrupper utarbeidet Barentssekretariatet Barentsprogrammet for 1994-95. Etter at det var blitt godkjent ble Barentssekretariatet og Regionkomitéen tildelt fullmakter til å fatte beslutninger om oppstart av prosjekter, og Barentssekretariatet tok på seg den praktiske delen av denne virksomheten. Man viet spesielt stor oppmerksomhet mot at et størst antall prosjekter fikk finansiering fra flere kilder.

Barentssekretariatet bar det fulle ansvar for vurderingen av hvert enkelt prosjekt, fra forslag om prosjekt kom opp til det var blitt fullført. For å forenkle de tekniske prosedyrene ved dette arbeidet ble det utarbeidet spesielle standardskjema, som ble inngått mellom prosjektansvarlig og sekretariatet før prosjektet var realisert. Etter at det er fattet vedtak om å finansiere prosjektet settes det opp et regnskap for bruk av midlene. Denne informasjonen er åpen for offentligheten. Dokumentene utgis på engelsk og norsk (av og til også på russisk), og enkelt sendes over til sekretariatene i Luleå og Rovaniemi.

Hvert prosjekt blir først vurdert i sekretariatet, deretter av de norske medlemmene i Regionkomitéen (DARNO), der man fastsetter hvilke prosjekter som skal tildeles norske midler. Realiseringen av prosjektene i Barentsprogrammet startet opp på vårparten i 1994. Av 84 prosjekter fikk 68 finansiering. Noen av disse finansieres av strukturer som ligger utenfor Barentssamarbeidets organer. Rundt 35% av prosjektene i Barentsprogrammet for 1994-95 er flersidige, og per 11. juli 1996 var 11 av dem avsluttet. DARNO har fattet vedtak om å fortsette finansieringen for 1996, dvs. forlenge de 40 prosjektene som ble påbegynt.

Ansvarlig for utarbeidelsen av Barentsprogrammet for 1996 var det regionale sekretariatet i Luleå. Barentssekretariatet i Kirkenes bidro sammen med sekretariatet i Rovaniemi i utarbeidelsen av dette programmet.

Barentssekretariatet disponerer en database over prosjekter som finansieres av Norge, Finland og Sverige. I basen ligger prosjektets benevnelse, kostnader, navn på prosjektansvarlig og den russiske part, sted for realisering av prosjektet, finansieringsvolum og tidsfrister. All informasjon om de 85 prosjektene fra 1996 som er besluttet finansiert av norsk side (noen av disse er multilaterale), er ført inn i databasen. Per juli 1997 har Barentssekretariatet koordinert 140 forskjellige prosjekter.

Det regionale sekretariatet i Rovaniemi arbeider med INTERREG Barents-programmet. Oppgaven til det norske sekretariatet er å sikre de norske interessene i utarbeidelsen av dette programmet. Til tross for alt det positive, innebærer Interreg Barents-programmet også en del begrensinger for Barentssamarbeidet. I Russland dekker dette programmet Murmansk fylke og en del av Arkhangelsk fylke. Karelen har sitt eget program - INTERREG Karelen.

Barentssekretariatet har vært medarrangør ved en rekke konferanser og seminarer. De viktigste av disse er vårkonferansene ved Tromsø Universitet (fra 1994), seminaret for koordinering av prosjekter med Nordisk Ministerråd (våren 1994) og konferansen for Barentsregionens parlamentarikere (høsten 1994 - også sammen med Nordisk Ministerråd). Høsten samme år forberedte Barentssekretariatet på oppdrag fra norsk UD seminaret "Barentsregionen i et europeisk perspektiv", der diplomater og eksperter fra alle landene i Barentsregionen deltok.

I mars 1996 ble det sammen med Roald Amundsen-instituttet gjennomført en vitenskapskonferanse med utdanning som tema. Innenfor rammene av Barentsfestivalen (1995 og 1996) deltok Barentssekretariatet i forberedelsene av seminarer for reiselivsnæringen (sammen med Nortra).

I juli 1996 gjennomførte man i samarbeid med norsk UD et seminar med Barentssamarbeid som tema for pressefolk fra Russland, Finland og Sverige. Høsten samme år ble Barents Ungdomskonferanse arrangert i Finnmark, med bistand fra Barentssekretariatet.

Dessuten har Barentssekretariatets medarbeidere deltatt i over 170 forskjellige seminarer og konferanser.

Et viktig arbeidsområde for Barentssekretariatet er å svare på forespørsler fra forskjellige organisasjoner og bedrifter som ber om vurderinger og informasjon om prosjekter i Nordvest-Russland.

Informasjonsarbeidet er i det hele tatt av det viktigste Barentssekretariatet gjør. I tillegg til å utgi Barentsprogrammet og annet forskjellig materiell om Barentsregionen (på forskjellige språk), er Barentssekretariatet også inne på Internett med egen side, som inneholder en rekke dokumenter om Barentsprosessen, inkludert mange fotografier.

Da Finland overlot formannskapet i Barentsrådet til Russland la Norge frem forslag om at Barentssekretariatet i løpet av formannskapsperioden skal gi russerne organisasjonsteknisk hjelp og annen bistand. Russisk og norsk UD har gjennom en utveksling av noter oppnådd enighet om at Barentssekretariatet vil få utplassert en representant for russisk UD (som skal lønnes av det russiske Generalkonsulatet i Kirkenes).

For perioden 14. mars 1996 til mars 1997 har fire russiske diplomater vært utstasjonerte ved Barentssekretariatet. Disse har koordinert mange av de ovennevnte tiltakene. Det at representantene for russisk UD har vært utplassert i Barentssekretariatet har gitt sekretariatet en sterkere internasjonal profil. Med Norges overtagelse av formannskapet i Barentsrådet, vurderer russisk DU å gjenoppta utplasseringen av egne representanter for å bedre koordineringen og samarbeidet.

Utnevnelsen av den erfarne politikeren Oddrunn Pettersen (med bl.a. 16 år på Stortinget og to perioder som statsråd bak seg) som leder av Barentssekretariatet har spilt en ikke ubetydelig rolle i den vellykkede virksomheten. Oddrunn Pettersens personlige rolle i utviklingen av Barentsprosessen ble spesielt understreket i mange av talene under feiringen av hennes 60-årsdag i mars 1997, bl.a. av statsminister Torbjørn Jagland, russisk UD og lederne for de russiske regionene i Barentsregionen.

Nordisk Ministerråd: Nærområdeprogrammet

Nordisk Råd er et interparlamentarisk organ for samarbeid mellom Danmark (sammen med Færøyene og Grønland), Island, Norge, Finland (med Ålandsøyene) og Sverige. Rådet ble etablert i 1952 etter dansk initiativ (Finland ble medlem i 1955). For å styrke samarbeidet på regjeringsplan besluttet man å opprette Nordisk Ministerråd i 1971.

Nordisk Ministerråd er en organisasjon med en regional samarbeidsprofil og viste stor interesse for Barentsrådet fra starten av, spesielt for samarbeidet på fylkesnivå. I september 1993 gjennomførte en delegasjon fra Nordisk Ministerråd, ledet av generalsekretær P. Stenbeck, en reise i de russiske delene av Barentsregionen. På Regionrådets møte i februar 1994 i Arkhangelsk fikk Nordisk Ministerråd status som observatør.

Fra juli 1994 til desember 1995 arbeidet Hannu Virantu som Nordisk Ministerråds representant i Barentssekretariatet. En av hans viktigste oppgaver var å koordinere programmene i Barentsprogrammet og Nordisk Ministerråds Nærområdeprogram, som ble etablert i 1991 (i begynnelsen var dette programmet mest orientert mot Baltikum, men deretter ble også Nordvest-Russland innlemmet). Fra oppstarten av programmet i 1989 er det blitt utdelt ca. 7,5 mrd. danske kroner til forskjellige prosjekter. I tillegg til å opprette informasjonssentra har betydelige midler blitt gitt til stipender, studentutveksling, utplassering og utveksling av statsansatte.

Et viktig steg i koordineringen av prosjektene ble fellesseminaret mellom Regionkomitéen, lederne for arbeidsgruppene og Nordisk Ministerråds konsulenter (8-10. februar 1995), og presentasjonskonferansen som Nordisk Ministerråd arrangerte i København 27-28 mars 1995. Diskusjonen om samarbeidet mellom Nordisk Ministerråd og Regionrådet førte til en forståelse av at det var nødvendig med en demokratisering av Regionrådet, bl.a. ved å gjennomføre møter der folkevalgte kan delta (det første møtet av denne typen ble arrangert i Tromsø i mai 1996).

Nærområdeprogrammet var for 1996 på 50 mill danske kroner, og inkluderte følgende prioriterte områder:

- en økning av støtten til Barentssamarbeidet (DKR 700.000);
- en økning av stipend- og utvekslingsprogrammene (DKR 14,5 mill.);
- støtte til nye områder som kultur og massemedia (DKR 3,3 mill);

- en forbedring av språkopplæringen (DKR 3 mill.);
- et utvidet samarbeid i menneskerettighetsspørsmål (DKR 3,7 mill.),
- en fortsettelse av samarbeidet innen industri, økonomi og miljø (DKR 4,9 mill).

4*

Nordisk Ministerråd godkjente Nærområdeprogrammet for 1997, med en reduksjon av antall prosjekter fra 56 året før til 31. Dette er en del av prosessen med å fokusere samarbeidet på større prosjekter som gir resultater. Årets slagord ble bestemt å være "Demokratisk utvikling". Dette temaet vil utvikles gjennom en rekke prosjekter rettet mot overføring av kompetanse og etablering av forbindelser.

Blant de konkrete prosjektene i Nærområdeprogrammet som er rettet mot de russiske delene av Barentsregionen har Nordisk Ministerråd gitt DKR 1 mill. til følgende prosjekter:

1. Videregående utdanning blant urfolkene i Nenets autonome okrug i form av sommerkurs (DKR 150.000);
2. Miljøkonferanse i Arkhangelsk (DKR 200.000);
3. Utgivelse av informasjons- og undervisningsmateriell om Barentsregionen (DKR 50.000 til hvert land, 200.000 til sammen);
4. Dekning av den russiske delen av kostnadene til andre fase av transportanalysen om veisikkerhet i Barentsregionen;
5. Ungdomsprosjektet "Arena Barents". Samfinansiering innenfor rammene av Interreg Barents;
6. Nordisk Ministerråds tilskudd til opprettelse av sekretariat i Murmansk (DKR 50.000).

I begynnelsen av februar 1997 ble det i Oslo arrangert et møte mellom utenriksministrene i Nordisk Ministerråd. Dette møtet ble helt spesielt, ettersom Norge hadde formannskapet i Nordisk Ministerråd, Danmark i OSSE, Finland i EU og Sverige i Sikkerhetsrådet. I tillegg kunne man legge til at tre av de fem landene (Danmark, Finland og Sverige) var EU-medlemmer, tre land (Danmark, Island og Norge) var NATO-medlemmer og to land (Norge og Island) var medlem av EØS.

En så høy posisjon for de nordiske land på det utenrikspolitiske plan var ikke tilfeldig. I hele verden kjenner man til den skandinaviske samfunnsmodellen, som kort defineres som "konsensus-demokrati". Forsøket på å forstå opphavet til dette nordeuropeiske fenomenet fører til forståelsen av de etiske verdier som har eksistert i

mange hundre år - kollektivfølelsen, gjensidig hjelp, sterkt utviklet følelse for sosial rettferdighet, psykologisk toleranse samt arbeidsvilje, mot og stahet - kvaliteter som er nødvendige for å lykkes under relativt vanskelige klimatiske forhold.

Disse tradisjonelle prioritene har utgjort en vesentlig påvirkning på særegenhetene ved dannelsen av den nordeuropeiske politiske kulturen, bl.a. utbredelsen av en samfunnsoppfatning som kan kalles en "etat-type". Senere dannet de grunnlaget for utbredelsen av en sosialreformistisk ideologi i regionen og for at denne ideologien ble omdannet til en gjeldende politisk doktrine. Ved hjelp av en betydelig elektoral støtte, kunne de sosialdemokratiske partiene ikke bare bli de regjerende, men også gjennomføre mange av sine "modellbyggende" programmer innenfor korte tidsrammer.

I lys av det som er nevnt over kan man si seg enig med mange samfunnsvitere som hevder at Nærområdeprogrammet i Nordisk Ministerråd (som Barentsprogrammet) er et lovmessig forsøk på å utbre, eller "styre" den skandinaviske suksessformelen over på de russiske delene av Barentsregionen.

Det er karakteristisk at Norge, etter å ha overtatt formannskapet i Nordisk Ministerråd, la frem forslag om å utvikle kontaktene mellom lokale og sentrale myndigheter i naboregionene videre. Med henblikk på sin geografiske plassering, har Norge erklært en spesiell interesse i å utvikle forbindelsene i regionene ved Barentshavet. For å definere hensikten med de tiltakene som settes i verk her - først og fremst økologiske og energispørsmål - og mulighetene for å forbedre dem, er det planlagt å sammenkalle en spesiell konferanse.

Dansken Søren Christensen, som 1. januar 1997 overtok generalsekretærposten i Nordisk Ministerråd etter P. Stenbeck (Finland), uttalte i sitt første detaljerte intervju at han er for at Nærområdeprogrammet fortsetter. Samtidig bemerket han riktignok at "så langt har vi satt dagsordenen selv. Nå har vi en dagsorden som er bestemt av andre: EU, naboregioner og den raske globaliseringen av verden".

Denne problematikken i tett sammenheng med Barentssamarbeidet var tema for et stort internasjonalt journalistseminar som ble arrangert 4-7. april i byen Zapoljarnyj. Arrangører var Nordisk Ministerråd, Barents Press og Barentssekretariatet i Kirkenes. Denne bokens forfatter bemerket i sin tale at til de fire K'er i Murmansk-korridoren - **K**apital, **K**ultur, **K**ommunikasjon og **K**ompetanse -må

man legge til en femte K: **K**orrespondentene, som, objektivt, og til tider ganske kritisk, får både suksessene og feilgrepene i det regionale samarbeidet ut til leserne.

EU og Barentsrådet: TACIS-programmet - en europeisk "Marshall-plan"?

EU har fra starten av vist et initiativ i utviklingen av harmoniske økonomiske og politiske forbindelser med de tretten nye statene (de tidligere sovjetrepublikkene, med unntak av de tre baltiske, men medregnet Mongolia). Dette initiativet har først og fremst kommet frem gjennom TACIS-programmet (Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States).

Idéen til å utvikle dette programmet dukket opp i desember 1990 på et EU-møte i Roma, da det ble klart at en overgang fra planøkonomi til markedsøkonomi og fra et totalitært til et demokratisk regime ville være umulig uten bistand utenfra. Derfor har enkelte samfunnsvitere kalt dette programmet for en europeisk Marshall-plan.

TACIS ble offisielt vedtatt i juli 1991 og vurdert på nytt i juli 1993. Budsjetttrammene for programmene for perioden 1991-1994 var på ECU 1,87 mrd. Hovedvilkåret som EU stiller for å kunne delta i programmet, er at hvert land må ta på seg et ansvar for å gå i retning av et sosialøkonomisk system med markedsøkonomi og gå over til et demokratisk samfunnssystem. TACIS-midlene skal brukes slik at nettopp disse målsetningene nås.

De viktigste sektorene i denne målsettingen er:

- Reorganisering av statsbedrifter og utvikling av privat sektor;
- Landbruk;
- Infrastruktur - energi, kommunikasjon og transport;
- Atomsikkerhet og miljøvern;
- Reformert i de statlige styringssystemer;
- Sosial sikkerhet;
- Utdanning.

TACIS kan forevise know-how gjennom å bruke forskjellige former for virksomhet. Det dreier seg bl.a. om

bistand i:

- spørsmål som går på forvaltning med hjelp av ekspert- og konsulentgrupper;
- profesjonell forberedelse;
- ekspertundersøkelser

opprettelse av:

- en rettslig og normativ base;
- ikke-statlige organisasjoner (samfunnsorganisasjoner, kirken, fagforeninger og noen borgergrupper
- nye og reorganisering av eksisterende organisasjoner.

organisering av:

- forhold mellom partnere (handelskamre, fagforeninger, universiteter og kommersielle strukturer;
- vennskapsprosessen (mellom byer og analoge profesjonelle grupper);
- pilotprosjekter;
- Adskilte underprogrammer.

Underprogrammet BISTRO gir på denne måten finansiering til mindre prosjekter etter en vurdering av EU-kommisjonens representant i Moskva. Underprogrammet "Business Initiative" finansierer studieturer for russiske forretningsfolk, programmet "ACE" finansierer samarbeid innenfor økonomi, forskningsinstitusjoner og fagforeninger. I tillegg finnes det en rekke andre underprogrammer, "Tempus", "Demokrati" etc.

INTERREG BARENTS

I innledningen fra felleserklæringen for Barentsrådets fjerde sesjon i Petrozavodsk understreket Rådet viktigheten av det samarbeid som Russland har med EU, og som realiseres på grunnlag av avtaler som har trådt i kraft eller som er inne til ratifisering. Rådet uttrykte håp om at TACIS-programmet for perioden 1996-1999 samt de forskjellige INTERREG-programmene, bl.a. INTERREG Barents, blir gjennomført, og at de blir videre utviklet i interessene til Barentsregionens innbyggere.

I januar 1997 i avisen Nordlys dukket det opp en iøynefallende erklæring fra fylkesadministrasjonene i Nordland, Troms og Finnmark: "INTERREG - ubegrensede muligheter i Nord" 5*. Man inviterte bedrifter, organisasjoner, lokale myndigheter og bedriftsledere med idéer om samarbeid til å delta i to programmer som var blitt initiert av EU: INTERREG Nordkalotten og INTERREG Barents.

Det første programmet har som målsetting å utvikle samarbeidet mellom de tre nordnorske fylkene og fylkene Norrbotten (på svensk side) og Lappland (på finsk side). Programmet består av fem underprogrammer innenfor følgende retninger:

1. Utvikling innen økonomi;
2. Utvikling av logistikk, servicenettverk og levevilkår;
3. Utvikling av menneskelige ressurser;
4. Samene.

Rammene for INTERREG Nordkalotten er på ECU 40,5 mill.. EU skyter inn ECU 12 mill., mens resten finansieres av Sverige, Norge og Finland.

INTERREG Barents har som mål å knytte de ovennevnte fylkene tettere opp mot Murmansk, og delvis Arkhangelsk, fylker innen følgende områder:

1. Samarbeid innen økonomiske spørsmål;
2. Menneskelige ressurser;
3. Regionens indre funksjonering.

For fylkene Norrbotten og Lappland blir prosjektene finansiert av EU-midler (50%), og for de nordnorske fylkene skyter den norske stat inn midler, ettersom Norge ikke er medlem av EU. Et av vilkårene er at man etablerer en regional, statlig og privat finansiering.

Når det gjelder Karelen har EU opprettet et eget program INTERREG 2 Karelen. Fra finsk side deltar fylkene Oulo og Nord-Karelen. Programmet er rettet mot tre aspekter: økonomisk og regionalt samarbeid, kommunikasjoner og miljø. Rammene er på ECU 31,4 mill. hvorav 13,7 mill. finansieres av EU.

På et møte i Regionrådet, som ble holdt i Rovaniemi 15. oktober 1996, informerte K. Jaaskö (Lappland, medlem av stiftergruppen) om de ovennevnte programmene. EU hadde vedtatt programmene 30. Juli 1996. Hun kunne meddele at ifølge dette vedtaket er det Observatørkomitéen og Den interregionale stiftelsesgruppen som har ansvaret for å etablere programmene. Lapplands Råd har etablert et eget sekretariat for INTERREG Barents 2, og mot slutten av 1996 hadde sekretariatet mottatt over 100 søknader til forskjellige prosjekter.

Et viktig aspekt i realiseringen av prosjektene i Barentsprogrammet og INTERREG 2 Barents er at Observatørkomitéen og Regionrådet minst én gang i året arrangerer et fellesmøte for å koordinere sine virksomheter.

Programmet har en total ramme på 35,5 mill ECU, og EU bidrar med 11,5 mill. ECU. De resterende midlene skytes inn av Sverige, Finland, Russland og Norge.

I stedet for avslutning: problemer og perspektiver for Murmansk-korridoren

Den historiske skjebne har villet det slik at Norge i løpet av dette århundret har grenset til tre forskjellige Russland.

Det demokratiske Russland vinner helt klart i nordmenns øyne, ikke bare sammenlignet med den sovjetiske forgjengeren, men også med det førrevolusjonære Russland. Dette synspunktet hevdes også av flere av artikkelforfatterne i en spesialutgave av tidsskriftet "International Life", og som er viet de norsk-russiske forhold. Blant forfatterne finner vi tidligere statsminister Torbjørn Jagland, stortingspresident Kirsti Kolle Grøndahl, tidligere fiskeriminister Karl Eirik Schjøtt-Pedersen og den norske ambassadøren til Russland, Per Tresselt (i oktober 1997 måtte Jaglands regjering gå av etter et relativt uheldig valg. Mange samfunnsvitere mener at fraværet ikke blir langvarig).

Norges tidligere utenriksminister Bjørn Tore Godal uttrykte denne tanken enda klarere: "Aldri før har samarbeidet mellom Norge og Russland favnet over så mange

spørsmål...og de resultater som er nådd gir grunnlag for å se på den fremtidige utvikling med optimisme".

Hans russiske kollega Jevgenij Primakov delte også Godals vurdering: "Det mangesidige samarbeidet mellom Russland og Norge er på vei opp. Oppgavene er helt klart definerte: styrke sikkerheten på det europeiske kontinentet, fjerne trusselen om en miljøkatastrofe og styrke den sosiale og økonomiske utviklingen av grenseregionene mellom våre to land".

Sett ut i fra den problematikk som denne boken omhandler, er spesielt artikkelen som Finnmarks fylkesordfører Evy-Ann Midttun skrev om samarbeidet med Murmansk fylke og konseptet "Murmansk-korridoren", spesielt interessant. I tillegg til å gi en flott presentasjon av de mulighetene som finnes i Murmansk-korridoren, unnlater heller ikke politikeren og realisten Midttun å berøre de problemer som finnes.

I hierarkiet av problemer nevner hun spesielt finansiering. "Mangelen på finansiering er en av de viktigste hindringene for næringsvirksomhet i Nord-Russland. Det er svært få vestlige banker som er villige til å gi garantier, kreditter eller lån". 4*

Det er karakteristisk at dette problemet blir så klart uttrykt i Samarbeidsplanen mellom Murmansk fylke og Finnmark fylke for perioden 1997-98, og som er undertegnet av guvernør Jevdokimov og Evy-Ann Midttun. "Begge parter vil også i fremtiden holde en kontinuerlig kontakt for å koordinere arbeidet med ulike nasjonale og internasjonale utviklingsprogrammer og for å finne finansieringskilder til samarbeidsprosjektene". 5*

Det er skrevet og sagt mye om problemene med investeringer i "Murmansk-korridoren", også i denne boken. Mye er gjort eller gjøres. Som tidligere nevnt har det blitt arrangert et møte mellom Barentsregionens økonomi- og finansministre, og fra 1995 har man arrangert den årlige investeringskonferansen Northern Opportunities (i Murmansk). I følge et vedtak gjort av Stortinget er det mulig å få norske kreditter med fylkesmannsgarantier fra russisk side (tidligere var det bare føderale myndigheter som kunne gi slike garantier). Det er blitt opprettet et eget investeringsfond på NOK 180 mill. som er rettet mot prosjekter i Nordvest-Russland. Og enda tidligere (i 1995) etablerte Norge, Sverige, Finland og EBRD et venture fond (risikofond) rettet mot den samme regionen, med en grunnkapital på USD 53 mill..

Til tross for dette er likevel det største problemet den russiske deltagelsen i finansieringen av allerede godkjente prosjekter. Som følge av sekvesteringen av det føderale budsjettet og konsentreringen av kapital i Moskva, får både lokale myndigheter og regionale banker stadig større vanskeligheter med å skaffe de nødvendige midler.

Dette ble diskutert ganske frisk under investeringskonferansen "Northern Opportunities", som gikk av stabelen 28-30. oktober 1997 i Murmansk innenfor rammene av "Norsk uke". Ansvarlig for Barentsspørsmål i norsk DU, ambassadør Arnt Rindal, fremhevet i sin åpningstale at regjeringen Bondevik vil fortsette og utvikle Barentssamarbeidet og de bilaterale forbindelsene med Norge. Norge vil forbli en tilhenger av utviklingen av "den menneskelige faktor" i Barentsregionen, og har, i sin forestående formannskapsperiode, til hensikt å aksentuere områdene utdanning, forskning, helse, kultur og urfolk. "Næringsliv og investeringer har vist seg å være et område der det er vanskeligere å oppnå resultater", konkluderte Rindal.

Andrej Kozyrev, nå deputert til Statsdumaen, gav også i sin tale uttrykk for bekymring for investeringer til den russiske delen av Barentsregionen. Samtidig gav han en kritisk vurdering av det russiske utenriksdepartementets hensikt om å stenge Russlands Generalkonsulat i Kirkenes som følge av sekvesteringen av det føderale budsjettet. Denne opplysningen vakte bestyrtelse i norsk og russisk presse, og understreket nok en gang hvor dypt de finansielle problemene i den russiske delen av regionen stikker.

Men hvordan skal man løse dem? Fra norsk side planlegger landets største bank, DnB, å åpne representasjon i Murmansk. Noen av oppgavene vil bli å inngå et samarbeid med sentrale banker som Oneximbank, Menatep, Inkobank, Mapo og andre for å koordinere finansiering av prosjekter i denne delen av Russland. De nevnte bankene har spesielle interesser i denne regionen, og enkelte av dem har også egne representasjoner. Samtidig har nordmennene vist interesse for den informasjonen som ble gitt av J. G. Kutovyj, som er visedirektør i Avdeling for økonomisk samarbeid i det russiske utenriksdepartementet. Kutovyj var tidligere Russlands representant i en annen europeisk regional organisasjon - Svartehavsrådet. For å løse de finansielle problemene i denne regionen har man etablert en egen bank. Hvorfor ikke bruke Nordisk Råds egen bank, Nordisk Investeringsbank, som har undertegnet en avtale med den russiske regjeringen om samarbeid (undertegnet april 1997, men ennå ikke

ratifisert av Statsdumaen). Det er mulig å svare på dette spørsmålet bare etter en grundig ekspertundersøkelse av forfatterens idé.

Et annet eksempel på en løsning av problemer som oppstår er nordmennenes planer om en tollterminal i Nikel, noe som vil øke varestrømmen over grensen betydelig. Dette prosjektet støttes også av Murmansk.

Under konferansen informerte guvernør Jevdokimov om president Jeltsins dekret om undertegnelsen av Avtalen og 17 underavtaler om deling av fullmakter for utøvelse av makt mellom de føderale myndigheter og Murmansk fylke. Denne opplysningen ble møtt av store forventninger blant tilhørerne. De utenlandske gjestene uttrykte håp om at man nå kan opprette frisoner i fylket, med offshore-tjenester, noe utvilsomt vil tiltrekke nye investorer.

I denne sammenheng uttrykte professor V. Kalinnikov, formann i det russiske Vitenskapsakademiets presidium, en interessant tanke: "mangel på investeringer er snarere en følge enn en årsak". Grunnen, etter hans mening, ligger i mangelen på innovasjonsteknologiske sentra og teknologiparker. Det norske statsforetaket SIVAs presentasjon av opprettelsen av en slik park i Murmansk er bare et første skritt. Teknologiparker må opprettes i Apatity og andre byer i fylket, som ikke bare kan tilby know how, men som også er tilknyttet Internett. Med "informasjonsekspløsjonen" som bakgrunn, har etableringen av Barentsnett, som det har blitt snakket om på informasjonsteknologikonferanser i regionen, utvilsomt vært brukt hyppig i realiseringen av mange prosjekter i Barentsregionen. Potensialet er enormt, noe som professor G.P. Luzin så overbevisende viste i sitt foredrag.

I samarbeidet finnes det også andre viktige spørsmål i tillegg til det med investeringer. I den samme spesialutgaven av "International Life" sa den tidligere russiske ambassadøren til Norge, Jurij Fokin, åpent at "den største vanskeligheten i våre forbindelser med Norge er arven etter den kalde krigen: frykten, mistilliten, mistenksomheten". 7* Han understreket at dette finner sted på begge sider av grensen, og føles spesielt blant militære, samfunnsvitere og i massemedia.

En lignende tanke ble uttrykt i artikkelen "Et vanskelig partnerskap" i det samme tidsskriftet av den kjente eksperten Olav Tonander ved Det internasjonale instituttet for undersøkelser av verdens problemer i Oslo. På grunn av problemer med oversettelsen av hans artikkel ble redaksjonen nødt til å trykke den på ny i neste

nummer (etter at man hadde fått hjelp til oversettelsen fra den norske ambassaden i Moskva). Den samme skjebne led artikkelen som forsvarssjef Arne Solli skrev.

Tonander skriver: “Som i Norge har enkelte russiske elitegrupper innen forsvaret sin egen dagsorden, og på samme måte som atlantistene i Norge finnes det enkelte krefter i Russland som ikke er helt enig i at den kalde krigen er slutt. Kampen i den russiske stat ser ut til å finne uttrykk i en blokkering av en dialog som støttes av presidenten i Russland”.

Tonander tenker her på FSBs arrestasjon av og spiontiltale mot reservekaptein Aleksandr Nikitin, som hadde vært medforfatter av en rekke av den norske miljøorganisasjonen Bellonas rapporter om radioaktiv forurensing i Nordflåten. Som kjent sa Jeltsin under sitt besøk i Oslo i mars 1996 at alle beskyldninger mot Nikitin vil bli trukket tilbake, men likevel opprettholdes beskyldningene.

I tidsskriftet kommer også den annen part til syne. Reservekaptein K. Kaurov anklager sin kollega for at han hadde beholdt sine militære legitimasjonspapirer og brukt disse for å besøke militære anlegg, der han gjorde seg kjent med hemmelige dokumenter, og deretter offentliggjorde disse, til tross for at han hadde underskrevet en erklæring om det motsatte. 8*

Etter min mening er det bare retten som kan avgjøre i en så politisert sak. Man vil utvilsomt ta hensyn til paragrafer i den russiske Grunnloven: “Ansvarlige personer som holder tilbake fakta og opplysninger som utgjør en trussel mot folks liv og helse, vil bli trukket til ansvar i overensstemmelse med russisk lov” (§ 41, pkt. 3), og: “Enhver har rett til et rent miljø, pålitelig informasjon om miljøets tilstand og rett til erstatning for skade mot helse eller eiendom som følge av miljølovbrudd” (§42) 9*

Nikitin-problemet er helt klart i dissonans med to rammeavtaler mellom de norske og russiske forsvarsdepartementene om samarbeid i militære spørsmål og om miljø, men bryter også med en tresidig avtale som er inngått mellom Norge, Russland og USA om miljøproblemer som har oppstått som resultat av militær virksomhet i Arktis.

Dessuten har saken avfødt de mest utenkelige rykter og versjoner. Et av disse ryktene gikk ut på at arrestasjonen og den lange varetekten av den russiske kapteinen Petrenko (tidligere ubåtkaptein, som under den kalde krigen patruljerte Norges kyst) skulle være en motreaksjon fra de norske spesialtjenestene, som anklaget Petrenko for ulovlig omsetning av narkotika.

Som kjent ble de første marineøvelsene (under benevnelsen “Pomor”) arrangert våren 1994, med deltagelse fra Norge, Russland, USA, Storbritannia og andre. Manøvrene ble holdt innenfor rammene av programmet “Partnerskap for Fred”. Nordmennene var skuffet over at Russland etter disse manøvrene begrenset sin deltagelse i dette programmet.

Den 27. mai 1997 ble Grunnlagserklæringen om gjensidige forbindelser, samarbeid og sikkerhet undertegnet i Paris etter vanskelige forhandlinger. Mange eksperter mener at dette innebar den endelige slutten på den kalde krigen. Dette bidrar til å så optimisme i utviklingen av en konstruktiv dialog mellom de militære i Norge og Russland. Den vellykkede manøveren som ble holdt i august 1997 for de russiske grensestyrker i Arktis, med deltagelse fra norske kolleger, er med og bekrefter dette.

Ulykken med grensevaktflyet i desember 1996 på Franz Josef Land viste nok en gang at Norge alltid kommer til unnsetning. Som under redningen av mannskapet på tråleren “Novgorodets”, som sank i desember 1995, og som etter den fryktelige flykatastrofen med Tupolev-154 som styrtet på Svalbard i august 1996, tok nordmennene også disse gangene på seg utgiftene i forbindelse med transport og medisinsk assistanse. For dette ble en rekke av redningsmannskapene belønnet med medalje, og daværende justisminister Grethe Faremo fikk et takkebrev fra direktøren for den russiske grensetjenesten, A. Nikolajev (nordmennene demonstrerte nok en gang sin vilje til å yte hjelp i redningsarbeidet etter eksplosjonen i Arktikugols gruve på Svalbard i september 1997.

Den 21-24. mai 1997 ble det holdt et internasjonalt forum på Willem Barents’ hjemsted, på øya Terschelling i Nederland. Forumet var viet 400-årsjubiléet til den siste ekspedisjonen som den berømte hollender foretok. I tillegg til lokale eksperter deltok kjente samfunnsvitere, diplomater, forretningsfolk og sjøfolk fra USA, Norge og Finland. Russland var representert av professor V. Starkov fra Arkeologisk Institutt ved Det russiske Vitenskapsakademi samt denne bokens forfatter.

I tillegg til å behandle det historisk-geografiske aspektet ved Barents’ ekspedisjon, forsøkte forumets arrangører å få en forståelse av hva dagens Barentsprosess egentlig innebærer. Betyr den at man går tilbake til Pomor-handelen? Er den en nordeuropeisk variant av Marshall-planen? (sistnevnte spørsmål ble spesielt aktuelt sett i lys av Marshall-planens 50-årsjubileum. Eller betyr Barentsprosessen en gjenoppliving av Gorbatsjovs Murmansk-initiativer?

Man kom ikke frem til et entydig svar. Likevel delte deltagerne synspunktet til denne bokens forfatter, som går på at den store oppdagelsesreisende Barents' navn har begynt å gå inn i forskjellige politiske ordbøker verden over som et synonym for internasjonalt gjensidig fordelaktig samarbeid og godt naboskap, i tillegg til at hans navn, naturligvis, finnes i alle oppslagsverk om geografi og marine forhold. Samtidig ble det gitt positiv respons til metaforen om at Barentssamarbeidet er et slags forsøk på å pøde en sivilisert kvist av den nordeuropeiske samfunnsmodellen inn i et ungt tre av en vill og til tider kriminell kapitalisme i de russiske nordområdene.

I en rekke av foredragene av de norske representantene kunne man i tillegg til de positive vurderingene også høre en ganske tydelig pessimisme om perspektivene i Barentsprosessen med hensyn til de allerede nevnte problemene. Under diskusjonen som forfatteren hadde med direktøren for Fritjof Nansen Instituttet, Willy Østreng, fant man likevel frem til et "modus vivendi": man er nødt til å være realistisk i vurderingene av et Russland som gjennomlever store vanskeligheter i overgangsperioden. Som aldri før er den tanke som selve patriarken bak Barentsprosessen, Thorvald Stoltenberg, la frem i starten, svært aktuell: "Vi har et stort behov for tålmodighet".

Denne tanken er karakteristisk også for artikkelen som stod i Aftenposten, "Barentssamarbeidet - prosjekt som gir resultater", skrevet av Barentssekretariatets leder Oddrunn Pettersen. 11* I samme ånd resonnerer Svein Ruud, tidligere direktør i Barents Company (fra september 1997 leder av Norges Eksportråds kontor i Moskva), i sin artikkel "Med en ballast av gamle tanker" i avisen Finnmarken. Her uttrykker han sin uenighet med tidligere publiserte artikler av tidligere grensekommisær L. Finstad om den russiske kriminaliteten (det må bemerkes at L. Finstad var en av de første som støttet forfatterens idé om å etablere et vennskapsskirenn rundt treiksrøysa, der Russland, Norge og Finland møtes. Han var også aktiv i oppstarten av Rotary-klubben i Murmansk).

En lignende fremgangsmåte, som også er av mer emosjonell art, finner vi i foredragene av den norske forfatteren, musikeren og knivsmiden Inger Tragethon etter hennes enestående seks måneders reise i 1995 alene tvers over hele Russland, fra Murmansk til Fjerne Østen og tilbake. I sin vakkert illustrerte bok "Min russiske reise. På kryss og tvers gjennom tsarenes gamle rike", der bl.a. Murmansks innbyggere (spesielt erkemandritt Nikodim) blir omtalt med gode ord, avslutter hun: "Jeg elsker

det russiske folk betingelsesløst, og kjærligheten til vår store nabo i øst skal jeg bevare i mitt indre for all ettertid”. Her kan man ikke unngå å minnes de rosende ord om nordmenn som den kjente russiske forfatteren M.M. Prisjvin kom med, og som siteres i begynnelsen av denne boken.

Det ville vært vel optimistisk å hevde at det ikke finnes elementer av kriminalitet, prostitusjon og generell uærlighet blant de russere som etablerer kontakt med nordmenn. I løpet av de 45 månedene som forfatteren arbeidet i Nord-Norge, var det dessverre flere enn én gang jeg kom borti lignende episoder. Men jeg var også flere ganger vitner til at nordmenn var engasjerte i lignende virksomhet.

Dersom man skal fokusere oppmerksomheten bare på dette, vil man som i det kjente ordtaket (som brukes både i Russland og Norge) “ikke se skogen for bare trær”. En “skog” av større og mindre kontakter og kontrakter, som ble “plantet” i en region som hadde gjennomgått et tøvær etter en kald krig, plantet i form av opprettelse av de første vennskapelige kontaktene mellom Murmansk fylke og Finnmark i 1987. En “skog” av samarbeid, som i løpet av fem år med Barentsprosess allerede omfatter ti regioner i Russland, Norge, Finland og Sverige, og som gjennom programmene INTERREG Barents og Nærområdeprogrammet også har inkludert EU og Nordisk Ministerråd. En “skog”, der det bak “setteplantene” står flere andre regioner fra disse landene i kø for å bli med.

I denne forbindelse kan man ikke unngå å minnes den store norske dramaturg Henrik Ibsen (som leses svært mye også i Russland), og hans ord som er som spesiallaget for det ovennevnte: “Det man sår i ungdommen, høster man i alderdommen”. 13* Det tar nok en stund før Barentssamarbeidet når alderdommen, men som Torbjørn Jagland understreket: “Vi må konsentrere oss om de mulighetene vi har og om det felles arbeidet slik at vi kan nå våre mål... Jeg har grunnlag for optimisme. Se på de store begivenheter som har skjedd det siste tiåret. Russland har allerede tilbakelagt et betydelig stykke på en lang vei”. I sin konklusjon stiller følgende, nesten retoriske spørsmål: “Så hvorfor kan ikke Russland og Norge tilbakelegge resten av veien?”. 14* Svaret, som også kanskje er en smule retorisk, gir seg selv:

Det kan de. Og først og fremst i Murmansk-korridoren, som ble oppgått allerede av vikingene og pomorene, og som ble badet i felles blod i den hellige kampen mot fascismen, som led i kunstig adskillelse under den kalde krigens år, og

som åpner for uante muligheter for nye menneskelige kontakter og gjensidig fordelaktige kontrakter.

Norges overtagelse av formannskapet i Barentsrådet fra januar 1998 gir nye håp om det. Den norske utenriksministeren Knut Vollebæks erklæring under overtagelsen av formannskapet i Barentsrådet (20. januar 1998) sår nye håp om dette. Samfunnsvitere ser med optimisme på de samtaler Vollebæk har hatt med utenriksminister Primakov, der et bredt spekter av samarbeidsprosjekter er blitt drøftet, bl.a. for å løse "gråsone-problemet". En viktig rolle i dette vil statsminister Kjell Magne Bondeviks besøk til Russland spille, og Kong Harald 5.s statsbesøk til Russland i mai er det første i de norsk-russiske forbindelsene i dette århundret.

Det viktigste er at det politiske klimaet ikke defineres av en polarpust av mistenksomhet og frykt fra den kalde krigens dager som finnes hos enkelte samfunnsvitere og militære, men av en varm Golfstrøm fra Barentsprosessen, i sentrum av begivenhetene, noe som først og fremst er i interessene til den vanlige nordboer: både russerne, nordmennene, finnene, svenskene og de andre folkeslagene i regionen. Mange samfunnsvitere ser i et slikt paradigme et historisk imperativ for å møte ikke bare de regionale, men også de globale utfordringene som venter oss i det 21. århundre.

Bakside

Det var ikke tilfeldig at Anatolij Ivanovitsj Smirnov (f. 1946), ekstraordinær og befullmektiget envoye av II. Klasse, ble Russlands første generalkonsul i Kirkenes. I løpet av 60-tallet kom han til Kola-halvøya fra Leningrad flere ganger, som skiløper og skiskytter, og på 70-tallet arbeidet han i denne regionen som ingeniør for Oktober-jernbanen og som reserveoffiser i Nordflåten.

I 1987 deltok han i egenskap av medarbeider ved Sentralkomitéens internasjonale avdeling i forberedelsene av Mikhail Gorbatsjovs reise til Murmansk. Etter å ha avsluttet Utenriksministeriets diplomatakademi, arbeidet han i UD. Han deltok også i utarbeidelsen av Kirkenes-erklæringen om samarbeidet i den Euro-Arktiske Barentsregion. Som generalkonsul (fra juni 1993 til april 1997) deltok han på flesteparten av de store samarbeidsbegivenhetene i Barentsregionen. Med sin bakgrunn som doktor i historie forsøker forfatteren å skrive om det russisk-norske samarbeidet og konseptet "Murmansk-korridoren", ikke bare som øyenvitne og diplomat, men også som forsker. I dag er Anatolij Smirnov hovedrådgiver ved Utenriksministeriet i Moskva.

På bildet ser vi fra venstre: Anatolij Smirnov, fylkesordfører i Finnmark Evy-Ann Midttun og guvernør i Murmansk fylke Jurij Jevdokimov.